ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

VI 1973

ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΑΘΗΝΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

« ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ »
« ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY »
(AAA)

Τὰ « Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν » εἶναι τετραμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ταχείας ἀρχαιολογικῆς ἐνημερώσεως. Ἐκδίδονται παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κατ' Ἀπρίλιον, Αὔγουστον καὶ Δεκέμβριον.

ΙΔΡΥΤΗΣ : Καθηγητὴς ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων

ΣΥΝΤΑΞΙΣ : Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου

ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ : Λουΐζα Μοντεσάντου

ΤΥΠΟΓΡ. ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ : Μαρία Γιαννακοπούλου, Αἰκ. Φτυαρᾶ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ : Γραφικαὶ Τέχναι Ἰ. Μακρῆς Α.Ε.

Συνδρομὴ ἐτησία ἐσωτερικοῦ : δι' ἕκαστον τόμον δρχ. 200· ἐξωτερικοῦ : $ 10.

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους δρχ. 60· διὰ τὸ ἐξωτερικὸν $ 3.50.

Εἰκὼν ἐξωφύλλου: Λευκάδια. Ἑλληνιστικὸς τάφος. Τοιχογραφία τῆς ὀροφῆς τοῦ προθαλάμου.

COPYRIGHT 1973 : ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΑΠ
ΤΟΣΙΤΣΑ 1, ΑΘΗΝΑΙ (147)

« Athens Annals of Archaeology » is a periodical for the quick communication of the archaeological news from Greece. AAA is issued every April, August and December by the General Inspectorate of Antiquities and Restoration of the Ministry of Culture and Science.

FOUNDER : The Inspector General of Antiquities and Historical Monuments, Prof. SP. MARINATOS.

EDITOR : Athena G. Kaloyeropoulou. ART EDITOR : Louisa Montesantou. Texts translated into English by Mrs H. Zigada.

TYPOGRAPHICAL CORRECTIONS : Maria Yannakopoulou, K. Ftyara

PRINTED : by J. Makris S.A. Athens.

Address : TAP Service; 1, Tossitsa Str., Athens (147).

Subscription $ 10 per volume. Single numbers $ 3.50.
Please give six weeks notice of change of address.

Picture on the cover: Lefkadia. Hellenistic chamber tomb. Painting from the roof of the antechamber.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ VI, ΤΕΥΧΟΣ 1
1973

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	Σελίς		Page
N. LAMBERT, Vestiges préhistoriques dans l'île de Macronisos	1 - 12	—	—
R. FELSCH, Die Höhle von Kephalari	13 - 27	—	—
W. VOIGTLÄNDER, Tiryns Unterburg - Kampagne 1972	28 - 38	—	—
Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, Ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν ἐν Βάσσαις Φιγαλείας ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος	39 - 53	Summary	54 - 55
Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, Τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας	55 - 63	Summary	63 - 65
Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ, Χαλκίς. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Σ. Σιλβέστρου	66 - 69	Summary	69
Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἀνασκαφὴ ἐν Κίρρᾳ κατὰ τὸ 1972	70 - 72	Résumé	73
Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ νέα Ἀρχαιολογικὰ Μουσεῖα τῆς Ἠπείρου	73 - 81	Summary	81 - 82
Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Εἰδήσεις ἐκ τοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου Κεφαλληνίας	83 - 87	Summary	87
C. RHOMIOPOULOU, A new monumental chamber tomb with paintings of the Hellenistic period near Lefkadia (West Macedonia)	87 - 92	—	—
Β. ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ, Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Σίφνου	93 - 102	Summary	102 - 103
ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ, Ἱερὸν Ἑρμοῦ καὶ Ἀφροδίτης παρὰ τὴν Κάτω Σύμην Βιάννου	104 - 113	Summary	114
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, Νέα εὑρήματα ἐκ Ρόδου καὶ Ἀστυπαλαίας	114 - 120	Summary	121 - 124
ΣΚΙΝΔΑΛΑΜΟΙ			
W. PEEK, Zu einem Epheben - Epigramm aus Athen	125 - 127	—	—
W. SCHUCHHARDT, Der Knabe von Marathon	127 - 129	—	—
Κ. ΓΑΛΛΗΣ, Δύο ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐκ Τυρνάβου	130 - 136	Summary	136
G. RAPP - SP. COOK, Thera pumice recovered from LHIIA Stratum at Nichoria	136 - 137	—	—
E. KAPETANOPOULOS, The Archon Q. Vibius Crispus Marathonius	137 - 138	—	—
R. FELSCH, Prähistorische Keramik vom Klisi Tepe, Ost Makedonien	138 - 142	—	—
P. ROESCH, Une inscription athénienne au Musée de Thèbes	142 - 145	—	—
V. KARAGEORGHIS, Contribution to the early History of Soloi in Cyprus	145 - 149	—	—
Π. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, Μελαμβαφεῖς ἀμφορίσκοι ἐξ Ἀθηνῶν	150 - 157	Summary	157
J. SAKELLARAKIS, A relief stone vase from Tiryns	158 - 163	—	—
Α. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ - ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ Φαυστίνης τῆς νεωτέρας εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν	163 - 168	Zusammenfassung	168 - 169
Ρ. ΛΟΡΑΝΔΟΥ - ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τμῆμα Μυκηναϊκῆς λάρνακος ἐκ τῆς Συλλογῆς Κ. Πολίτου	169 - 175	Summary	175 - 176
Ι. ΚΡΙΤΣΕΛΗ - ΠΡΟΒΙΔΗ, Τοιχογραφία ὀκτωσχήμου ἀσπίδος ἐκ Μυκηνῶν	176 - 180	Summary	181
Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΙΛΑΚΗ, Ἡ Σφίγξ τῆς Κορίνθου	181 - 187	Résumé	188
SP. MARINATOS, Demeter Erinys in Mycenae	189 - 192		

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΡΙΘ. 1833

Lefkadia. Hellenistic chamber tomb. Painting from the roof of the antechamber.

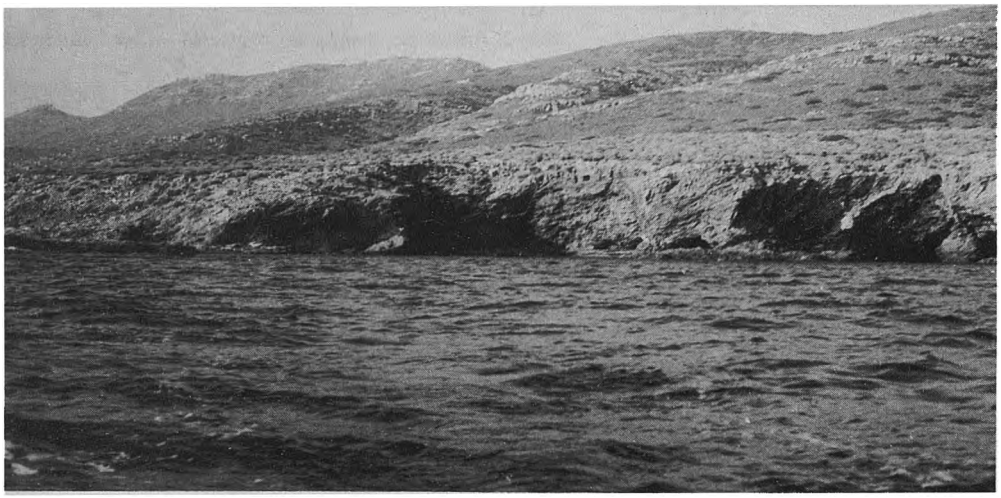

Fig. 1. Bordure Sud - Ouest du site de Leondari

VESTIGES PRÉHISTORIQUES DANS L'ÎLE DE MACRONISOS

Au cours de quelques visites sur la côte Ouest de Macronisos j'ai remarqué, en plusieurs endroits, des traces d'occupation humaine remontant à l'époque préhistorique. La première découverte de surface (lames et éclats d'obsidienne ainsi qu'un broyeur de basalte) a été faite par mon fils Olivier le 30 mai 1966.

Le site principal est Leondari, désigné du nom de l'ancien camp militaire qui se trouve à 300 m. environ vers le Sud. Sur un promontoire très érodé par la mer (fig. 1), limité au Sud

Fig. 2. Restes de structures en pierres visibles sur le sol

et au Nord par les petits ravins α et β, existait un ensemble de constructions en pierres dont on retrouve les murs arasés (fig. 2 et 3). Une partie de la côte est ici entamée par l'action des vagues et montre en coupe deux cistes

Fig. 3. Mur en pierres appareillées

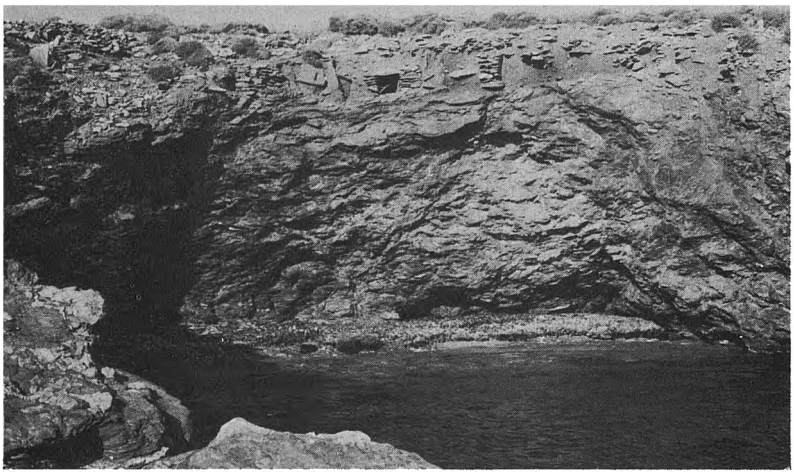

Fig. 4. T2 et les éléments de constructions coupées par l'effondrement de la côte

de pierre (T2 et T3 du plan) ainsi que des restes de murs (fig. 4). La petite colline en bordure de la mer où l'on peut voir ces vestiges n'a qu'une dizaine de mètres de hauteur et se termine en falaise en plusieurs points.

Fig. 5. Vue de la Zone B vers le camp militaire de Leondari

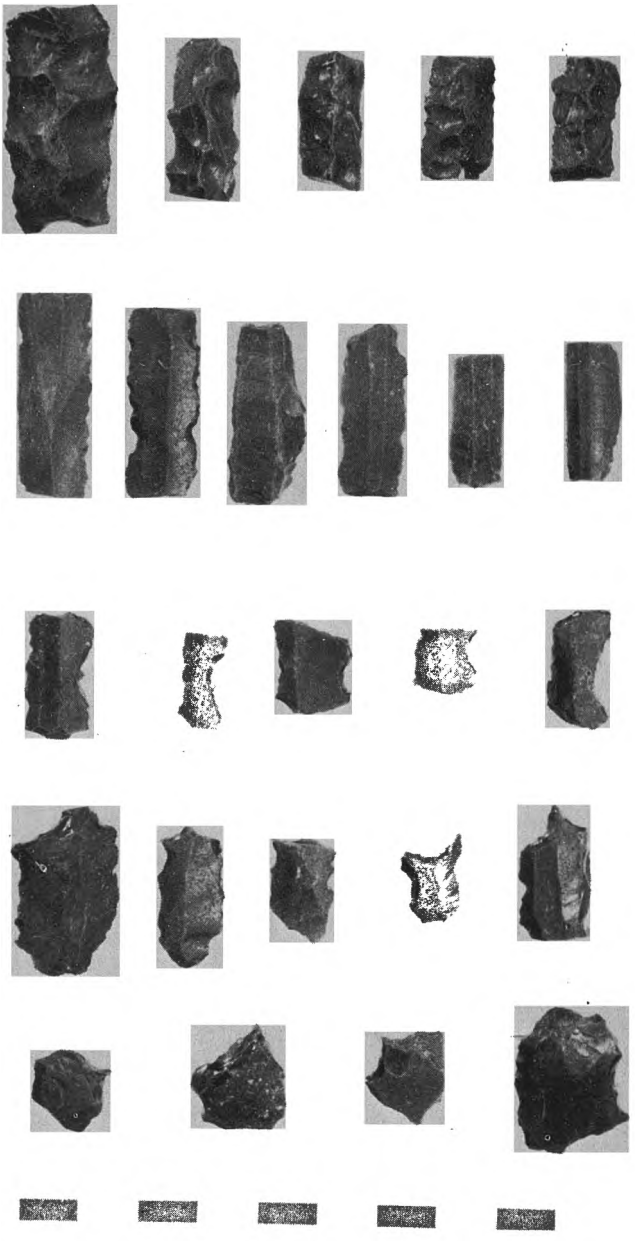

Fig. 6. Industrie en obsidienne recueillie en surface : lames de crête, scie, lames à coches, perçoirs

Les schistes qui affleurent un peu partout sur l'île surmontent un niveau de calcaire et de marbre. A ce contact schiste-calcaire la mer creuse des grottes qui s'écroulent et entraînent une partie de la côte. Celle-ci se découpe

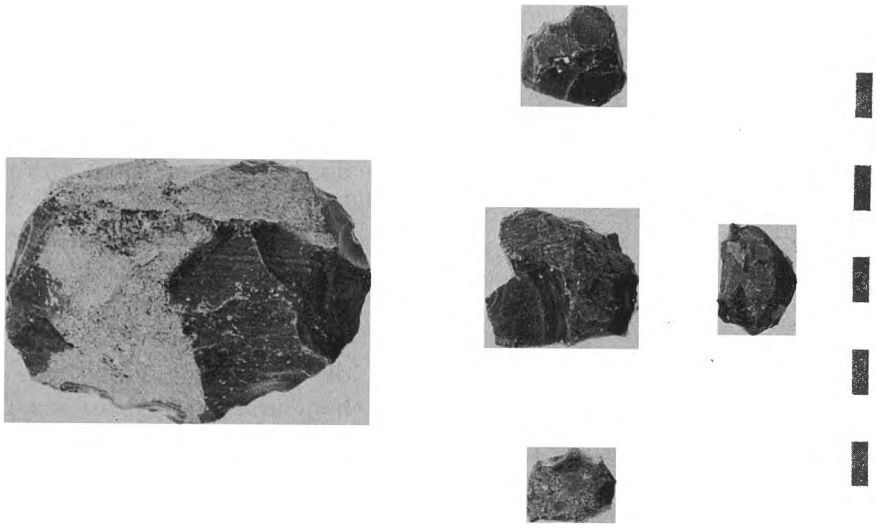

Fig. 7. Grattoirs et éclats sur obsidienne - Gros nucleus

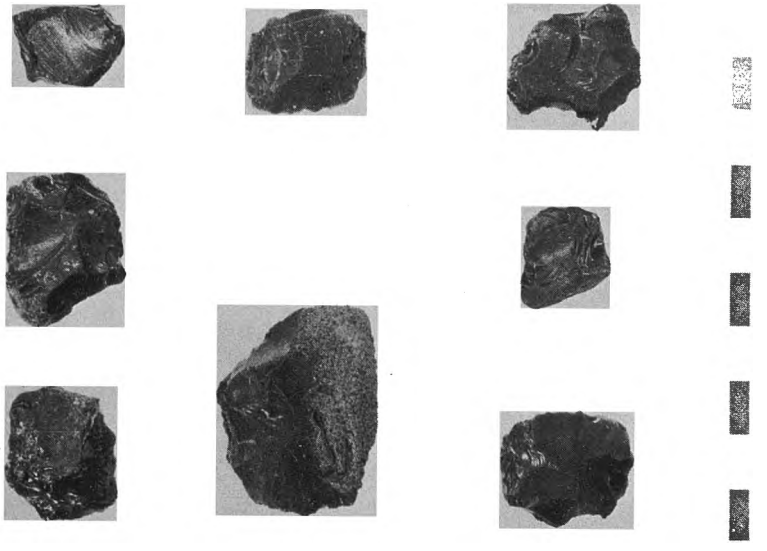
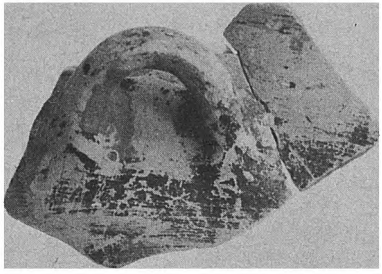
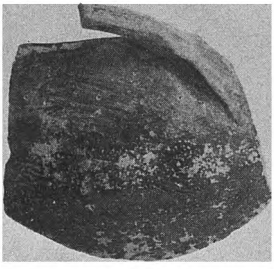

Fig. 8. Éclats d'obsidienne et pièces esquillées

alors en une multitude de festons. Ce phénomène est particulièrement net dans la crique que surplombent les cistes T2 et T3.

Sur tout le site le matériel qui jonche le sol est principalement constitué par des lames, des lamelles et des éclats d'obsidienne parfois retouchées en lame de scie, lames à coches, perçoirs ou grattoirs (fig. 6, 7 et 8), des fragments

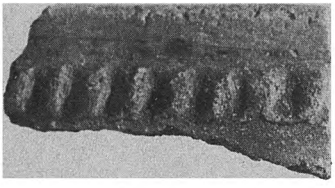

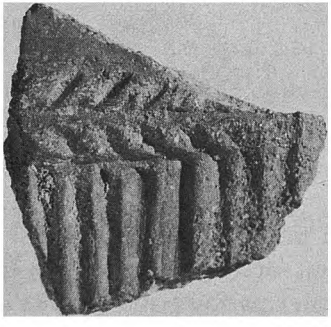
de meules dormantes (aux points du plan marqués m) et des tessons de céramique de diverses époques. A des fragments de coupes classiques à vernis noir sont mêlés des tessons plus anciens dont certains peuvent être rattachés à l'Helladique Moyen (fig. 9).

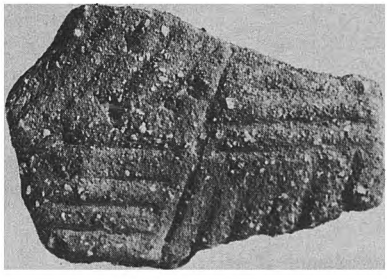
Dans la coupe naturelle de la Zone B on recueille des fragments de gros vases à décor de cordons impressionnés et de cannelures (fig. 10) et des restes de murs sont visibles à différentes hauteurs: presque au raz de l'eau à 0,64 m, et plus haut à 3,12 m et 4,50 m (fig. 10). Dans le carré C IX,

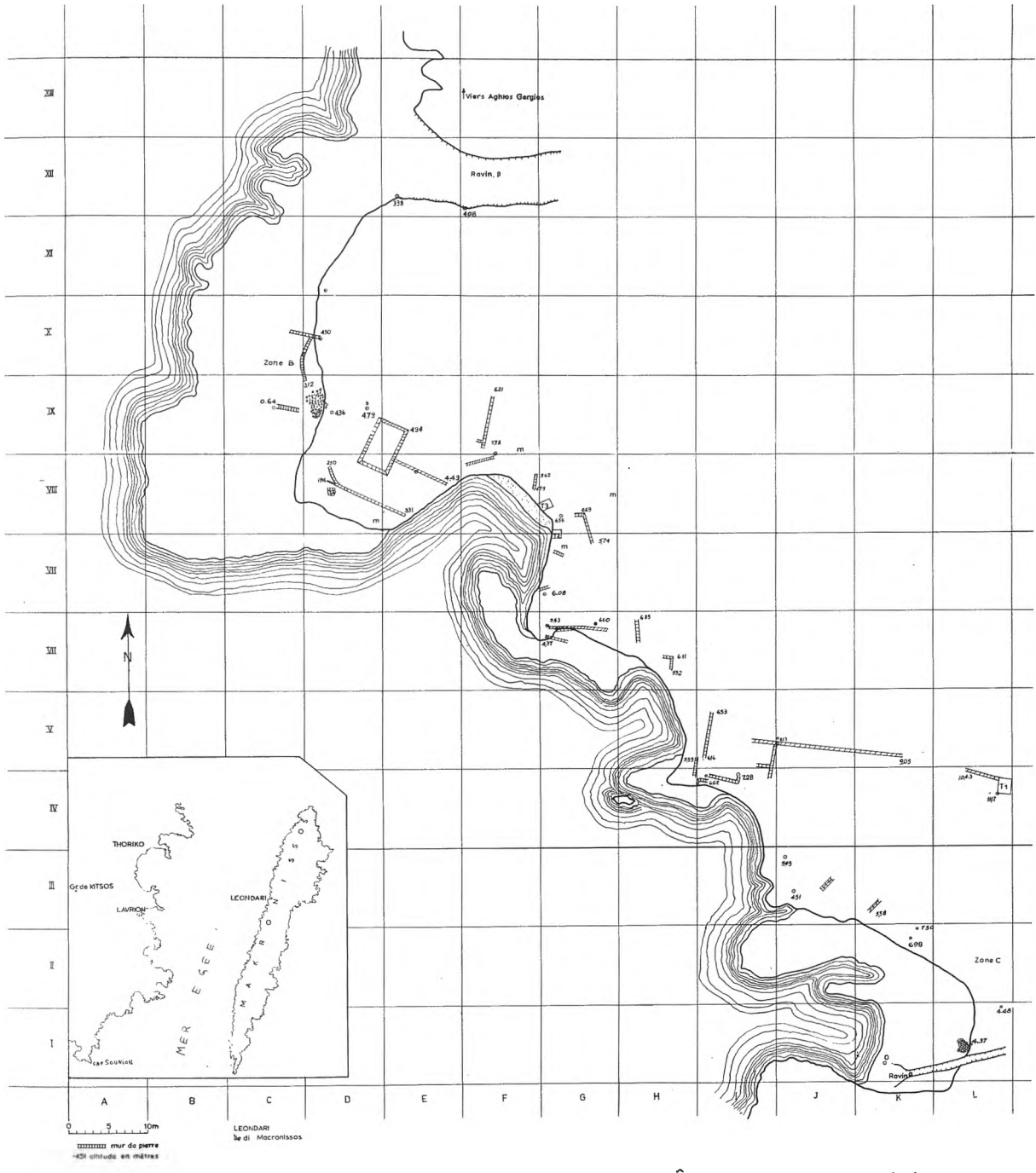
Fig. 9. Leondari, surface : céramique peinte

Fig. 10. Leondari, Zone B : céramique à cordon impressionné et à cannelures

Plan. Île de Macronisos. Leondari

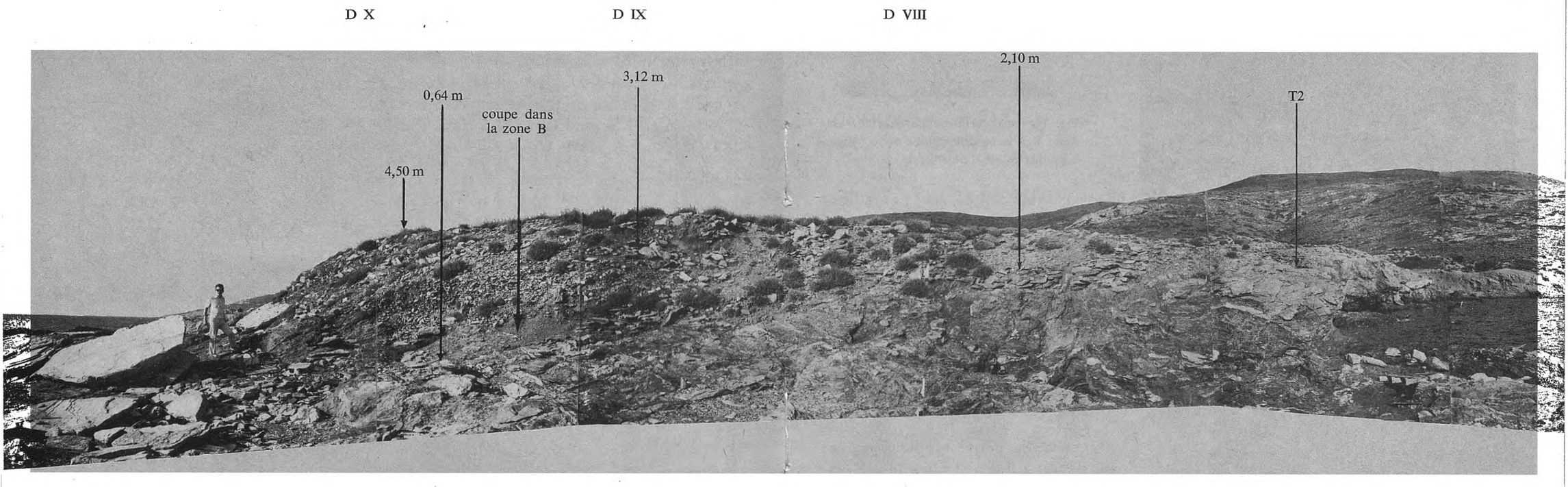

Fig. 11. Leondari : vue panoramique prise du point le plus bas de la Zone B

en arrière du mur le plus bas, une stratigraphie est discernable. Elle comprend à la base un niveau de terre rougeâtre à faible proportion de pierres (0,50 m d'épaisseur), riche en grands éclats d'obsidienne (fig. 12), surmonté par un (ou plusieurs) niveaux de pierrailles mêlées à des tessons et des lames d'obsidienne (fig. 12). Vers la surface se retrouvent des alignements de pierres qui, dans un cas au moins, délimitent un quadrilatère. La couche archéologique se révèle ici épaisse de près de 3 mètres.

Des ossements d'animaux (chèvre ou mouton) et des coquilles marines (patelles, spondyles, murex) sont également présents dans ces couches notamment dans la plus basse.

Au niveau inférieur de C IX on peut voir deux murs orientés Ouest-Est. Entre eux se trouvait un poids de plomb en forme de bobine (fig. 13). L'analyse d'une petite quantité de métal prélevé sur ce poids a révélé qu'il s'agissait de plomb doux à 99,10% de Pb. Cet objet associé à deux petits blocs de litharge et, dans la zone C, à une quantité appréciable de scories, évoque la très ancienne métallurgie du Laurium. Deux perles coniques en pierre grisâtre polie (fig. 14, 1 et 2),

Fig. 12. Leondari : coupe naturelle en Zone B, à la base niveau de terre rouge à grands éclats d'obsidienne

1 fragment de perle subsphérique en pâte de verre bleue (fig. 14, 3) et une rondelle de poterie perforée (fig. 14, 4) se trouvaient dans ce même secteur.

Le matériel lithique de la coupe naturelle en Zone B présente des différences sensibles selon qu'il provient du niveau inférieur ou des niveaux supérieurs. Dans le premier cas il s'agit d'éclats minces et de lames obtenues par débitage au punch. L'obsidienne est soit opaque, soit translucide à bandes gris foncé et gris clair très

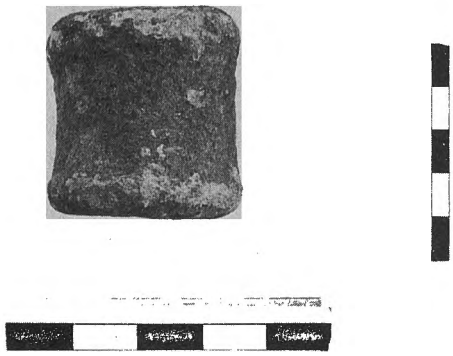

Fig. 13. Poids en plomb

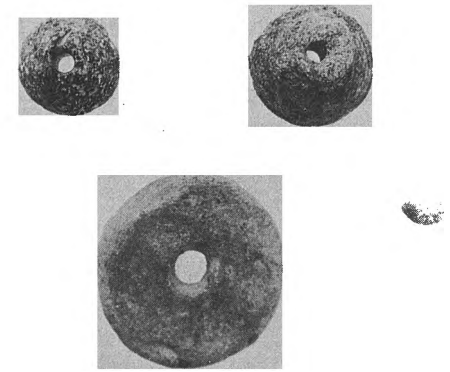

Fig. 14. Perles : 1,2, coniques en pierre polie; 3, en pâte de verre bleue, 4, rondelle de poterie perforée

brillante (f i g. 15). Tous ces éléments sont à bords vifs. Au contraire le matériel qui se trouve au-dessus, dans les couches pierreuses, est composé en majorité de lamelles provenant d'un débitage par pression (f i g. 16). Un

Fig. 15. Leondari, Zone B, niveau inférieur : lames et grands éclats d'obsidienne

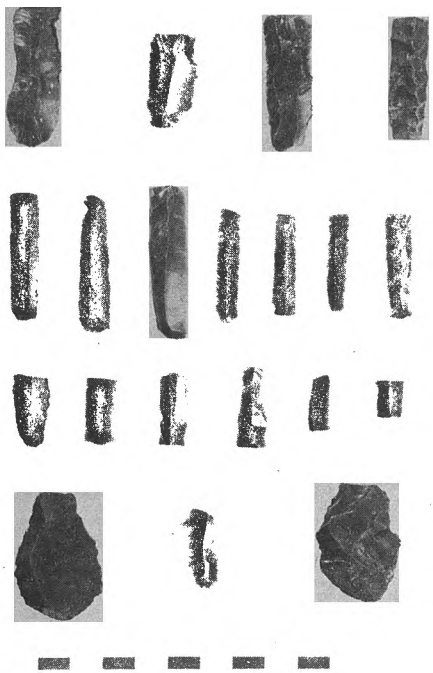

Fig. 16. Leondari, Zone B, niveaux supérieurs et surface : lamelles et éclats d'obsidienne

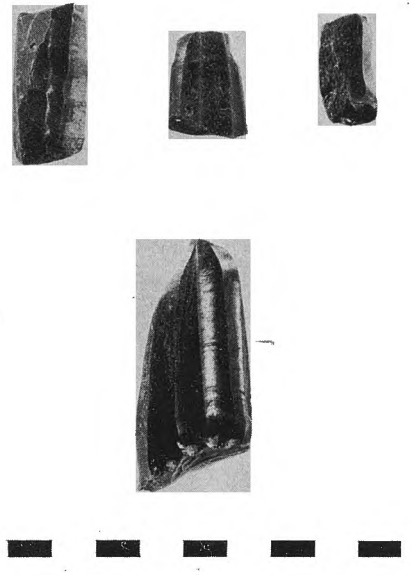
certain nombre de nucleus correspondent à cette technique de taille (fig. 17).

Le matériel de broyage, recueilli exclusivement en surface, comprend des meules dormantes en trachyte de forme ovoïde à face supérieure régulièrement concave et une meule plus ou moins circulaire épaisse à cupule centrale. Des molettes en marbre, en calcite, en calcaire, en roche verte, souvent galets utilisés tels quels, et des broyeurs de basalte gris-vert complètent cet outillage.

La position de l'île de Macronisos, première des Cyclades en venant des côtes d'Attique, et relai naturel avant l'île de Kéa, était en dépit de sa très grande aridité, évidemment favorable à l'installation de petites bases côtières. Leondari est situé en face du Laurium, du site de Thorikos et des Monts Ripari où se trouve la Grotte de Kitsos. Cette proximité devait être soulignée car elle contribue à accentuer l'intérêt de la découverte pour l'étude du début de l'âge du bronze.

NICOLE LAMBERT

Fig. 17. Leondari, Zone B : nucleus d'obsidienne

DIE HÖHLE VON KEPHALARI

eine jungpaläolithische Siedlung in der Argolis

Abb. 1. Kephalari. Votivnischen im Höhleneingang

Die Höhle von Kephalari oberhalb der Quelle des Erasinos, 8 km südlich von Argos gelegen, wird von Pausanias als Heiligtum genannt[1]. Er berichtet, daß bei der Quelle des Erasinos Dionysos und Pan geopfert wurde. Von der Existenz des Heiligtums zeugen heute noch zahlreiche Balkenlöcher und Votivnischen im östlichen Höhleneingang (A b b. 1). 1908

1. II 24. 6.

Abb. 2. Kephalari. Versuchsgrabung in der Höhle von Norden

fand K. Müller im Inneren der westlichen Kammer große Mengen neolithischer Keramik, die aus einer oberen, eingestürzten Höhle stammten[2]. Schließlich weist eine in den Berg gebaute Kirche, «Zoodochos Pigi», auf eine alte Kulttradition hin.

Unter diesen Voraussetzungen war in der unteren Höhlenkammer mit stratigraphischen Aufschlüssen für das Neolithikum und spätere Kultplätze zu rechnen. Hier führte der Unterzeichnete eine Versuchsgrabung durch[3], die als Sondage lediglich klären sollte, ob und in welcher Zeit die untere Höhle antik besiedelt war. Der Schnitt

2. Verf., AM. 86 (1971), 1 ff. Prähistorische Oberflächenfunde in der Umgebung der Höhle zusammengestellt bei K. Συριόπουλος, Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου (1964) 28f. K. Müller gebührt der Verdienst, die Höhle selbst 1908 als neolithischen Siedlungsplatz entdeckt zu haben.

3. An dieser Stelle sei dem griechischen Antikendienst und besonders der Ephorin der Argolis, Frau Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη sehr herzlich gedankt für die bereitwillig erteilte Grabungserlaubnis und großzügige Unterstützung bei den Vorbereitungen, vor allem aber für ihr Interesse am Fortschritt der Arbeiten. Ferner danke ich dem Δεσπότης von Nauplia und dem Παππὰς der Kirche Ζωοδόχος Πηγὴ für ihr Einverständnis mit den Arbeiten und vor allem dafür, daß wir den Lichtanschluß der Kirche benutzen durften. Nicht zuletzt sei der Tiryns - Grabung gedankt, die das Unternehmen durch Gewähren von Quartier und Gerät überhaupt erst ermöglichte. Die Tiryns-Grabung stellte auch als Zeichnerin I. v. Reckow - Voigtländer und als Photographen P. Heinz zur Verfügung.

konnte nicht bei den Votivnischen angelegt werden, weil der Höhlenboden in den Eingängen auszementiert ist. Deshalb wurde eine 3 m: 4 m große Sondage in der östlichen Höhlenkammer unmittelbar neben dem Ende des Zementbodens begonnen, und in Schichten von durchschnittlich 10 cm Mächtigkeit abgetragen, soweit nicht umfangreiche Steinschüttungen zu anderem Vorgehen zwangen. Die Funde wurden nach Abhüben in Quadranten von 1 m Seitenlänge geborgen und in den vorneolithischen Schichten ausgeschlämmt.

Als der erste ungestörte Siedlungshorizont erreicht war, wurde die Fläche auf 3 m: 1 m eingeschränkt und in Abhüben von 5 cm bis auf eine nach Westen abfallende Stalaktiten- und Sinterformation hinab freigelegt (Abb. 2-4).

Die Sondage wurde hier abgebrochen, weil eine weitere Klärung der Schichtenfolge mit den verfügbaren Mitteln nicht möglich war, und nicht zu erwarten stand, daß im Fundmaterial ein typologischer Wechsel auftreten würde. Bei einer vermuteten Tiefe der Höhlensedimente von ca. 6 m - 8 m sollte die weitere Untersuchung Spezialisten vorbehalten bleiben.

Stratigraphische Ergebnisse (Abb. 3-4; 20):

Unmittelbar unter der rezenten Oberfläche (1), von ihr durch eine verwitterte Mörtelschicht (2) klar getrennt, begannen mächtige byzan-

Abb. 3. Kephalari. Ostprofil der Sondage

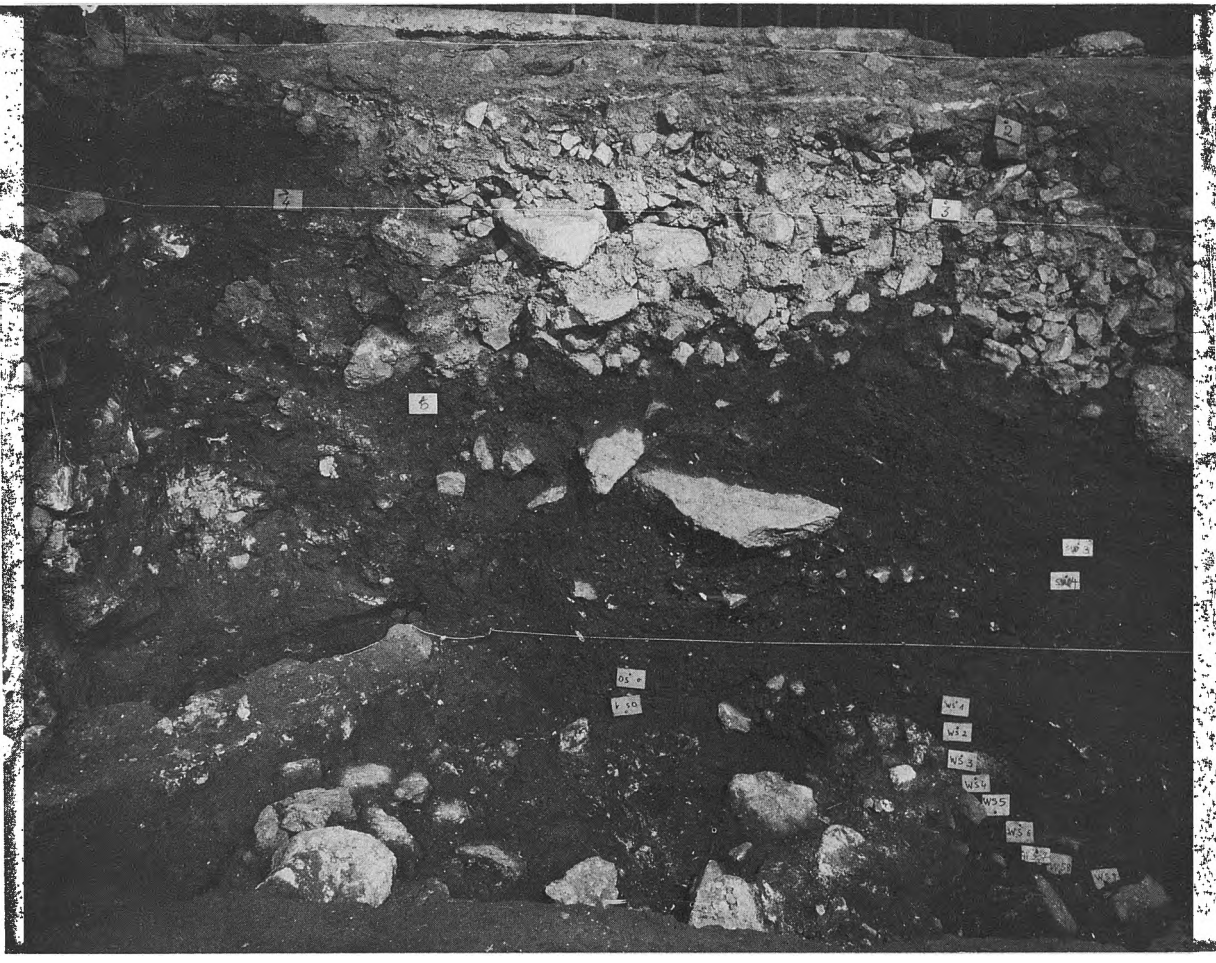

tinische Steinschüttungen (3, 6), die im Norden des Schnittes eine Tiefe von 1,15 m erreichten. Eine grubenförmige, ältere Steinpackung (7) reichte bis –1,63 m[4] und störte die obersten vorneolithischen Schichten. Insgesamt bildeten diese Aufschüttungen aber nur eine Planierung des ursprünglich stark nach Norden abfallenden Höhlenbodens.

Eine ähnliche, grubenförmige Steinpackung im Süden des Schnittes (11) enthielt neolithische Funde (Abb. 5 - 7), ohne daß sich ein eigentlicher Siedlungshorizont nachweisen ließ. Alle tieferen Schichten unterschieden sich durch Bodenkonsistenz, das Fehlen von Steinen und ihr deutliches Gefälle nach Nordwesten in die Höhle hinein

4. Als Nullpunkt der Niveaumessungen diente der Zementboden im Höhleneingang.

Abb. 4. Kephalari. Südprofil der Sondage

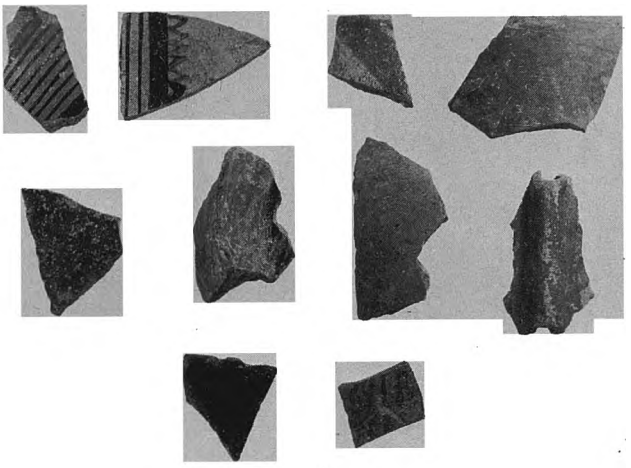

Abb. 5. Kephalari. Bemalte Urfirniskeramik und schwarzpolierte Keramik aus Abhub 6

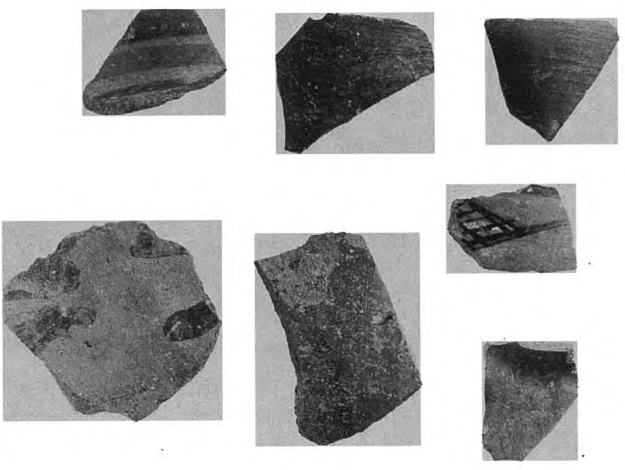

Abb. 6. Kephalari. Urfirniskeramik, polychrom und matt bemalte Keramik aus Abhub 7 - 8

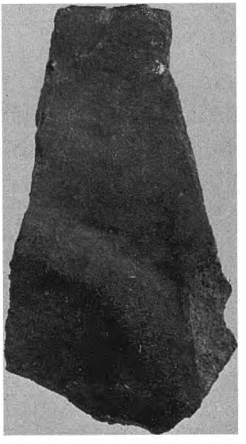

Abb. 7. Frühneolithischer Schüsselboden aus 3A9

von den gestörten oberen Ablagerungen.

Für den steilen Schichtverlauf war ein heftiger Steinfall an der SO-Ecke des Schnittes verantwortlich, der mit Sinter und verbackenen Lehmlagen

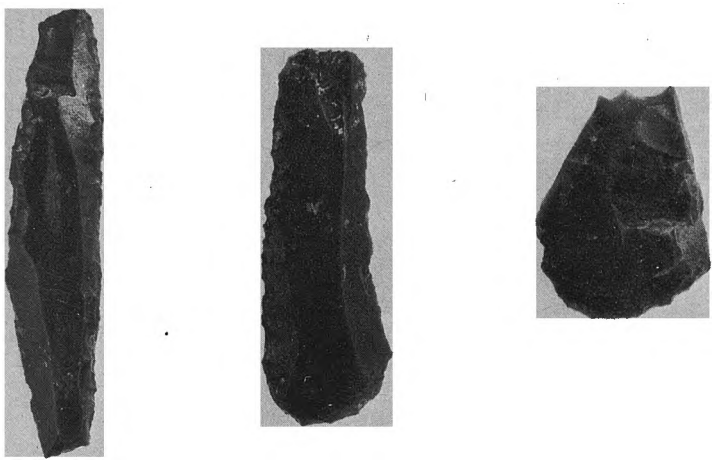
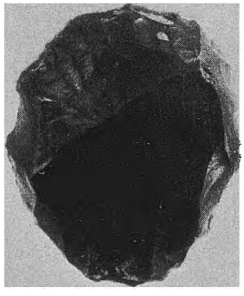

Abb. 8. Retouchierte Klinge aus 1C9, Stirnkratzer aus 2AB9

einen festen Block und damit eine künstliche Barriere gebildet hatte.

Die obersten vorneolithischen Schichten von maximal 40 cm Stärke (14 - 17) bestehen aus lockeren, lehmigen Schüttungen mit zahlreichen Einschlüssen von Holzkohle und Schnekkengehäusen. Sie differieren lediglich in der Farbe, nur einmal zeichnete sich ein festgetretener Laufhorizont zwischen Schicht 16 und 17 im Westprofil ab.

Abb. 9. Rundkratzer aus WS3

Artefakte wurden in diesem durch neolithische und spätere Nachbesiedlung stark gestörten Schichtverband nicht beobachtet, obschon das Vorkommen von Holzkohle einen natürlichen Ursprung der Ablagerungen ausschließt.

Darunter folgten mehrere festgetretene Laufhorizonte (18 - 19), teilweise aus verbranntem, roten Lehm, die neben Knochen zahlreiche Steingeräte aber keine Schneckengehäuse enthielten. Auf ihrer Oberfläche wurde

im Westprofil eine Lage von kleinen Steinen beobachtet.

Der oberste vorneolithische Laufhorizont erstreckte sich über die gesamte Fläche des Schnittes, war aber in der Südhälfte durch die große neolithische Grube zerstört.

Unter den Laufhorizonten folgte eine etwa 12 cm mächtige braune Schicht, an deren Oberfläche Knochen und Holzkohle konzentriert auftraten (20).

Die nur in der Südhälfte des Schnittes bis –2,11 m freigelegte unterste Schicht (24) von etwa 0,53 m Mächtigkeit bestand aus einheitlich rötlichbraunem lockeren Lehm. Sie enthielt zahlreiche Tierknochen und Geräte. Siedlungsreste ließen sich durch gelegentliche Aschenkonzentrationen und Rötelbröckchen feststellen.

Abb. 10. Beidstirniger Hochkratzer aus WS2

Abb. 11. Kerbklinge OIII

Abb. 12. Kerbklingenfragment aus WS4

Abb. 13. Rückenmesser aus 1BC 140 - 170

Abb. 14. Klingenspitze aus WS1

Abb. 15. Spitze mit abgedrücktem Rücken aus WS3
Abb. 16. Retouchierte Klinge aus OS1
Abb. 17. Klinge aus WS6

Funde :

Das Fundmaterial kann hier vorläufig nur in seinem allgemeinen Charakter umrissen werden[5].

Die oberen Schichten der Sondage enthielten, abgesehen von wenigen verstreuten Scherben klassischer und geometrischer Zeit, darunter einem argivisch spätgeometrischen Pyxisfragment, neolithische Keramik von der Art, wie sie schon aus der oberen Höhle von Kephalari bekannt ist (s. Anm. 2). Urfirniskeramik, oft streifig poliert, bisweilen mit Politurmuster, Urfirnisbemalung auf Tongrund und matte schwarze Bemalung auf hellem Ton entsprechen dem geläufigen peloponnesischen Neolithikum.

Gegenüber den veröffentlichten Lesefunden ist in der unteren Höhle bemalte Keramik häufiger vertreten (Abb. 5 - 6). Besondere Aufmerksamkeit verdient der Hals eines Kugelgefäßes (Abb. 7 oben l.) des aus Lerna[6] und der Franchti-Höhle[7] geläufigen Typs. Das Fragment aus Kephalari hat von ihm abweichend einen schrägen Rand und polychrome, umlaufende Streifenbemalung, eine bis-

5. Die Untersuchung der Fauna steht noch aus. Auffällig häufig kommen Vögel vor; Nager, Hirsch und Rind sind seltener. Vereinzelt waren Bär und Canide nachweisbar. Eigentümlich ist, daß Geweihe oder Hornzapfen unter den Knochen völlig fehlen. Die zahlreichen Steingeräte harren noch der zeichnerischen Aufnahme und statistischer Auswertung. Sie sollen zu einem späteren Zeitpunkt ausführlich vorgelegt werden.

6. J. L. Caskey, Hesperia 27 (1958), Taf. 37 d.e.

7. T.W. Jacobsen, Hesperia 38 (1969), Taf. 95 b.

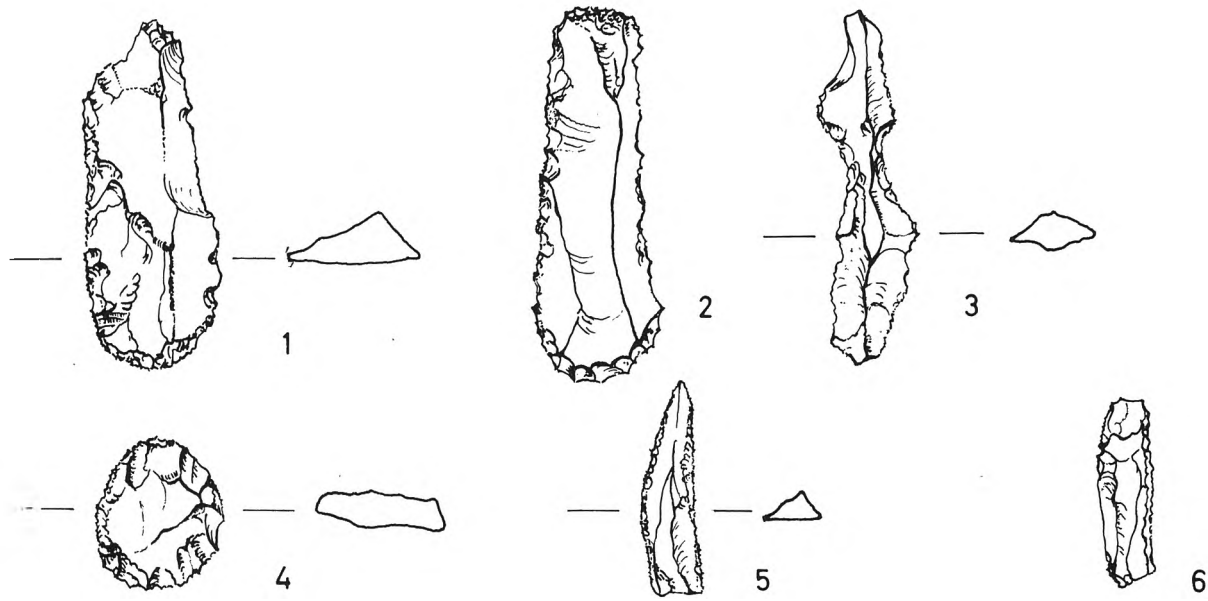
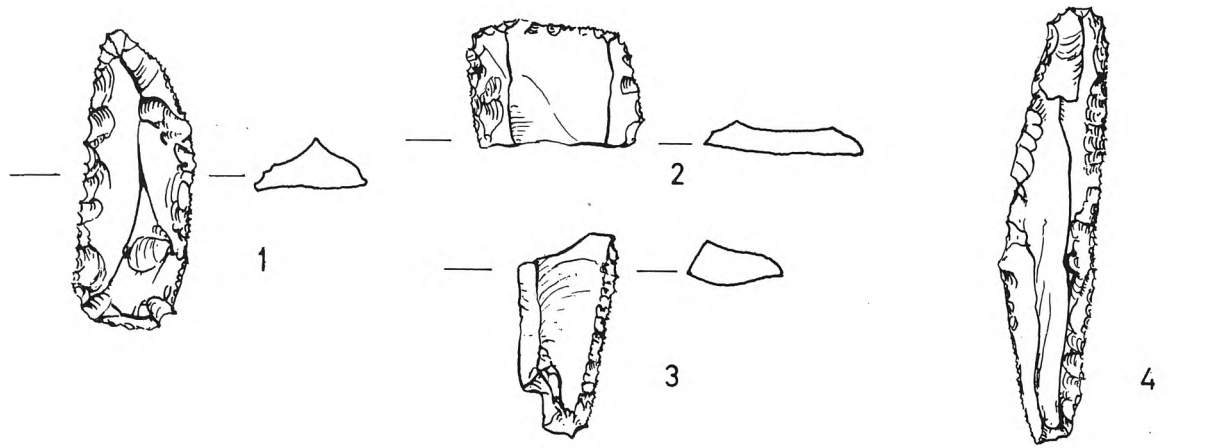

Abb. 18. Steingerät aus Kephalari. Umzeichnung H. Kienast

lang nicht bekannte Form. Ein weiteres Halsfragment ist mit umlaufenden, parallelen Rillen auf dunkelbraunem Urfirnis verziert.

Lediglich eine Scherbe (Abb. 7) von einer lederbraunen Schüssel mit wenig ausgeprägtem Ringfuß aus der tiefsten neolithischen Ablagerung fällt

Abb. 19. Steingerät aus Kephalari. Umzeichnung H. Kienast

in ihrer Zeitstellung aus dem mittel- bis spätneolithischen Kontext heraus. Sie ist formal mit der frühneolithischen Keramik aus Phlius[8] oder protosesklozeitlicher Ware Thessaliens[9] zu verbinden.

Die Steingeräte der vorneolithischen Schichten sind außerordentlich zahlreich, wenn auch einfache Abschläge und Werkstattabfall die Mehrzahl ausmachen. Ungefähr 20% der Fundstücke bilden typologisch signifikante Geräte und Klingen mit Gebrauchsspuren, insgesamt über 200 Artefakte.

Von den wesentlichen Typen werden hier einige Skizzen vorgelegt. Sie haben durchweg mikrolithischen Charakter und sind meist aus braunem bis rotbraunen Radiolarit gefertigt. Einige Geräte besserer Qualität bestehen aus graugrünem, durchscheinenden Radiolarit.

Zu den häufigsten Formen gehören Stirnkratzer (über 30 Stück, Abb. 8 Mitte u. rechts; Abb. 18,2, 2 AB 9, Abb. 18, 1, WS 6), seltener sind Rundkratzer (vier Exemplare, Abb. 9 und 18, 4, WS 3), je einmal kommen Kielkratzer und beidstirniger Hochkratzer vor (Abb. 10, WS 2).

Signifikante Kerbklingen sind nur viermal belegt (Abb. 11 und 18, 3, O III im Ostprofil; Abb. 12, WS 4). Mikrolithische Rückenmesser (Abb. 13 und 18,6, 1 BC 140-170) zählen mit über 20 Stück zu den Hauptformen. Ihre Länge liegt zwischen 2 und 2,6 cm, kleinere Stücke kommen vor, während nur eine Klinge mit breiter, regelmäßiger Retouche 3,25 cm Länge erreicht. Klingenspitzen (Abb. 14 und 18,5, WS 1) und Spitzen mit abgedrücktem Rücken (Abb. 15, WS 3) lassen sich in mindestens 12 Stücken nachweisen. Die abgebildete Klingenspitze gehört mit ihrer sorgfältigen, an der einen Kante flächigen Mikroretouche zu den qualitätvollsten Funden. Bohrerspitzen sind oft aus Rückenmessern gefertigt, deren Schneide gleichfalls retouchiert wurde. Darüber hinaus gibt es Stücke mit halbrundem Querschnitt. Breitklingen (Abb. 19,2, 1 BC 140-170) sind bisher nur zweimal vorhanden.

Als Beispiele der über 30 retouchierten Klingen seien eine lange Klinge aus rotem Flint (Abb. 8 links und 19,4, 1 C 9), eine spitz zugerichtete Klinge aus braunem Flint (Abb. 18,1. 1 A 154), eine gebrochene Klinge mit Kantenretouche (Abb. 16, OS I) und eine gestielte Klinge (Abb. 17, und 19,3, WS 6) vorgelegt. Drei kleine Stielkratzer, über 130 unretouchierte Klingenabschläge und mehr als 10 Nuclei oder Nucleusfragmente vervollständigen das Inventar.

Die Höhle von Kephalari ist insofern bedeutsam, als vorneolithische Funde von der Peloponnes noch sehr selten sind. Die französischen Forschungen in Elis[10] führten zur Ent-

8. W.R. Biers, Hesperia 38 (1969), 447 Abb. 2, 13 ff.; 452 Abb. 3, 25.

9. Vgl. z.B. J. Milojčić-v. Zumbusch, V. Milojčić, Otzaki Magula I (1971) Teil II Taf.X10. A. Leroi-Gourhan, BPrHistFr. 60 (1963), 249 ff.; ders., BCH. 88 (1964), 1 ff. ArchRep. 1962/63, 21; 1963/64, 12; AJA. 66 (1962), 180; 68 (1964), 230.

10. N. u. J. Chavallon, F. Hours, BCH. 88 (1964), 616 ff.; dies., BCH. 93 (1969), 97 ff.

deckung zahlreicher Freilandstationen, die überwiegend im Levallo-Moustérien besiedelt waren, aber teilweise auch mesolithische Mikrolithen erbrachten. Unter dem publizierten Funmaterial findet sich nur wenig Verwandtes[11]. Den bislang einzigen stratigraphischen Befund von der Peloponnes bietet die Franchthi-Höhle bei Koilada[12]. Dort enthielten die mehr als 4 m mächtigen Ablagerungen des Mesolithikum[13] aber ein Gerätinventar, das nur teilweise mit den Funden von Kephalari übereinstimmt. So kommen im untersuchten Material der Franchthi-Höhle (996 Geräte) nur 15 mikrolithische Rückenmesser vor[14], während unter den zahlenmäßig viel geringeren Funden der Höhle von Kephalari (ca. 200 Geräte) 22 Rükkenmesser belegt sind. Rechnet man wie in der Franchthi-Höhle die Spitzen in Rückenmessertechnik hinzu, so kommt ihre Zahl auf über 30.

Auffällig selten sind in der Franchthi - Höhle Stirnkratzer mit nur drei charakteristischen Stücken[15] gegenüber mehr als 30 typischen Formen aus Kephalari. Beidstirnige Kratzer, Hochkratzer und Rundkratzer kennen wir aus der Franchthi - Höhle bislang überhaupt nicht. Andererseits fehlen in Kephalari dreieckige[16] und trapezoide Klingen[17] und Abschläge mit zahnförmiger Kantenretouche[18]. Stichel sind an beiden Orten fast unbekannt.

Das unterschiedliche Inventar beider Höhlen mag auf verschiedener Zeitstellung beruhen, ebenso kann die Ursache aber auch in einer anderen Lebensweise zu suchen sein, etwa intensivem Fischfang statt Jagd.

Ein Vergleich mit Fundorten außerhalb der Peloponnes zeigt, aber, daß die Funde von Kephalari wahrscheinlich typologisch älter sind. So sind die Steingeräte aus der Zeidihöhle[19] in Böotien denen aus Kephalari zum Teil eng verwandt, während zum Material aus der Franchthi - Höhle bisher kaum Beziehungen nachweisbar sind.

Die Kulturschicht der Zeidihöhle enthielt weitgehend mikrolithische Klingengeräte, Rückenmesser (a.O. 141 Taf. 3, 9 - 10. 12 - 14) und Spitzen in Rückenmessertechnik (a.O. 141 Taf. 3, 2 - 6.8.11) entsprechend den Funden aus Kephalari. In beiden Höhlen dominieren Stirnkratzer und Klingenkratzer (a.O. 142 Taf. 4), während kleine Rundkratzer für beide Orte zwar typisch, aber selten sind (a.O. 145 Taf. 6, 4). Auch größere Rund- und Bogenschaber (a.O. Taf. 6, 1 - 2.6) finden in Kephalari Entsprechungen. Besonders interessant

11. z.B. BCH. 93 (1969) 119 Abb. 9,4: Spitze mit abgedrücktem Rücken und partiell retouchierter Schneide vom Kastron, Fundplatz 14; 130 Abb. 18,4: Rückenmesser von Loutra, Fundplatz 6.

12. T.W. Jacobsen, Hesperia 38 (1969), 343 ff.

13. a.O. 349 Abb. 3.

14. a.O. 356 f. Abb. 4, 14-17.

15. a.O. 357 Abb. 4, 6-7.

16. Franchthi - Höhle ein Exemplar a.O. 357 Abb. 4,8; Kephalari bisher kein Gerät dieses Typs gesichert.

17. Franchthi - Höhle a.O. Abb. 4, 17 - 21.

18. a.O. Abb. 4, 1-5.

19. R. Stampfuss, Mannus 34, 1942, 133-147.

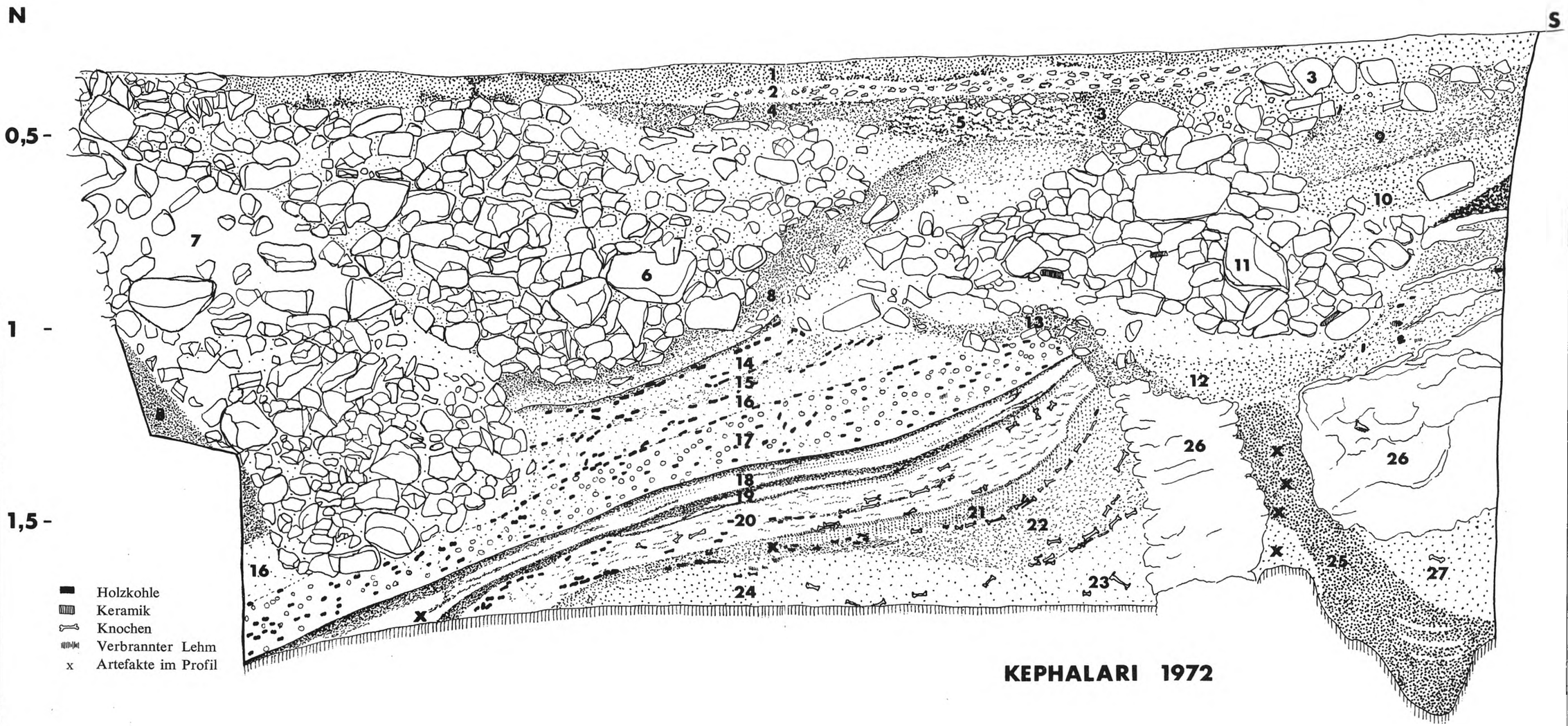

Abb. 20. Kephalari. Ostprofil der Sondage

1. Rezente Oberfläche, locker braun 2. Verwitterter Mörtel 3. Steinschüttung in grauer bis graubrauner Erde 4. Brandige braune Erde 5. Dunkelbraune, brockige Erde 6. Steinschüttung in wenig graubrauner Erde, Ziegel 7. Lockere Steinschüttung in hellgrauer Erde 8. Fettig lehmig bis schwärzlich 9. Lehmige, braune Erde, sehr hart, neolithisch 10. Lehmige, graubraune Erde, neolithisch darunter reiner Lehm (in Zeichnung schwarz) 11. Steinschüttung in hellbraunem Lehm mit neolithischer Urfirniskeramik 12. Braun, lehmig, neolithisch 13. Graubraun, neolithisch 14 - 16. Aschig, lehmig, hellgrau, viel Holzkohle 17. Brandig, lehmig, graubraun, zahlreiche Schneckengehäuse, viel Holzkohle 18-19. Feste Laufhorizonte, schwärzlich bis rotbraun, lehmig brandig und fettig. Viele Flintabschläge. Vorneolithisch 20. Graubraune, aschige Erde, locker mit zahlreichen Tierknochen, Holzkohle und Flintabschlägen 21. Lehmig, brandig, rötlichbraun, an der Untergrenze durchgehende Lage von Knochen und Holzkohle 22-24. Erdige, lehmige Hauptfundschicht 22. Braun mit Knochenlage an der Untergrenze 23. Hellbraun 24. Gelblichbraun bis rötlichbraun, bröckelig 25. Dunkelbraun, sehr locker (Tiergang ?) 26. Sinterblock mit verbackenen Lehmlagen, einige Knochen 27. Gelbbraun, lehmig

scheint ein mikrolithischer Stielkratzer (a.O. 141 Taf. 3, 18), der in gleicher Form mehrfach auch in Kephalari vorkommt. Andererseits sind als Kielkratzer gebildete Nuclei (a.O. 143 Taf. 5, 2 - 3.5) in Kephalari ungewöhnlich.

In diesem Zusammenhang wäre Kenntnis der Funde von Kaki Skala (Zaimis - Höhle) an der Nordküste des Saronischen Golfs[20] von Interesse, doch sind die Funde im Anthropologischen Museum von Athen nicht zugänglich. Das veröffentlichte Profil einer Testgrabung (Markovits a.O. 144 Fig. 40) weist analog zu Kephalari (Straten 14 - 17) eine Schicht auf (VI), die stark mit Schnecken angereichert ist, anscheinend aber keine Artefakte führt, und die neolithischen von den vorneolithischen Ablagerungen trennt.

In Thessalien sind jungpaläolithische Artefakte durch Oberflächenfunde bekannt geworden[21], die zum Teil durchaus mit dem Material von Kephalari verglichen werden können (Theocharis a.O. 31 A b b. 18 und 19), während zu den mesolithischen Mikrolithen Thessaliens (Theocharis a.O. 41 f. Abb. 24.25) oder dem präkeramischen Neolithikum (a.O. 80 Abb. 40) kaum Parallelen bestehen.

In Nordwestgriechenland hat E.S. Higgs typologisch verwandte Geräte ergraben[22]. Vor allem die Asprochaliko - Höhle und die Kastritsa - Höhle wiesen in ihren oberen Schichten ein ähnliches Inventar auf.

Unter den publizierten Funden der obersten sieben Schichten von Asprochaliko[23] überwiegen Rückenmesser und Spitzen mit abgedrücktem Rücken. Kerbklingen und Stirnkratzer sind seltener, während im Gegensatz zu Kephalari dreieckige Mikrolithen mit zwei retouchierten Kanten zu den charakteristischen Formen zählen.

Hierin sind die Funde aus der Kastritsa - Höhle[24] Kephalari ähnlicher. Geometrische Mikrolithen fehlen, und Rückenmesser oder Spitzen mit abgedrücktem Rücken bilden neben signifikanten Endkratzern die Leitformen.

Ob in Kephalari unter den aufgedeckten Schichten ein Kerbspitzenhorizont wie in Kastritsa folgt[25], werden zukünftige Grabungen zeigen. Bislang wurde nur ein atypisches Exemplar gefunden.

Eine Schlüsselstellung für die Beurteilung der Funde aus Kephalari kommt der Höhle Crvena Stijena bei Dubrovnik zu[26]. Typologische Entsprechungen lassen sich schon in Schicht X

20. A. Markovits, Speläologisches Jahrbuch 13/14 (1932/33), 133-146. Zusammenfassend über Markovits' Funde : S. S. Weinberg, CAH I 1³ 564 f.

21. V. Milojčić, J. Boessnek, D. Jung, H. Schneider, Paläolithikum um Larissa in Thessalien (1965). D. R. Theocharis, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς προϊστορίας (1967) 26 ff. G. Freund, PZ. 46, (1971), 181-194.

22. Higgs, PPS. N.S. 30 (1964), 199 ff.; ders. PPS. N.S. 32, (1966), 1 ff.; ders. Delt. 18, (1963), 156 ff. Taf. 191.

23. Higgs, PPS. N.S. 32 (1966), 10 ff. Abb. 9.10 bes. Nr. 33-38, 40 ff.

24. Higgs, PPS. N.S. 33 (1967), 22 ff. Abb. 11. 12.

25. Higgs a.O. 21. 25 Abb. 12, 18 - 23.

26. A. Benac - M. Brodar, Glasnik Sarajevu N.S. 12 (1957), 19 ff.; N.S. 13 (1958), 21 ff.; D. Basler, a.O. N.S. 21 - 22 (1966 - 67), 5 ff.

nachweisen[27]. Die folgenden Schichten IX - V führen verwandte Rückenmesser, Spitzen mit abgedrücktem Rücken, Rundkratzer und Stirnkratzer (a.O. Taf. XXII - XXVII), aber auch Schrägendklingen (a.O. Taf. XXIII 20) und dreieckige Mikrolithe (a.O. Taf. XXV 3 - 4), die in Kephalari fehlen. Kerbklingen sind zahlreich (a. O. Taf. XXIII 28), in der für Kephalari typischen Form aber erst in Schicht IV b_1 vertreten (a.O. Taf. XIII 12) und werden in Schicht IV a häufiger (a.O. Taf. X 13 - 15). Hinzu kommen Rundkratzer und kleine Stirnkratzer, während typische Rückenmesser nicht mehr auftreten. Sehr auffällig ist, daß Stichel in diesen Schichten überhaupt nicht vorkommen, eine weitere Parallele zu Kephalari.

Bei allem Vorbehalt scheint es hier möglich, die Funde von Kephalari stratigraphisch abzusichern. Sie scheinen dem Jungpaläolithikum von Crvena Stijena und zwar den Schichten V - VIII eher zu entsprechen als der mesolithischen Schicht IV.

Außerhalb der Balkanhalbinsel bietet bislang das italienische Epigravettiano Parallelen. Hier sei nur auf einige neue Funde verwiesen, etwa vom Pian del Cavallo [28], wo Stirnkratzer, Rundkratzer, Rückenmesser und Spitzen fast identisch sind oder von Riparo C delle Cipolliane [29]. Lediglich die « denticolati » (a.O. Anm. 7 Abb. 9, 11 - 21) kommen in Kephalari nicht vor.

Die vorneolithische Kultur von Kephalari kann vorläufig in ihrer stratigraphischen Position unter Vorbehalt in das mittelmeerische Jungpaläolithikum eingeordnet werden. Mit einiger Wahrscheinlichkeit ist es als postdiluviales Paläolithikum oder Epipaläolithikum anzusprechen. Der mikrolithische Charakter der Funde läßt zunächst an eine mesolithische Kultur denken, doch spricht das Fehlen typischer geometrischer Mikrolithe wie dreieckige und trapezförmige Abschläge mit retouchierten Kanten für einen älteren Ansatz, der sich auf die Stratigraphie von Crvena Stijena stützen kann. Kulturell scheint ferner Verwandtschaft mit italischen Mikrolithkulturen zu bestehen.

Die vorläufigen Ergebnisse bedürfen freilich der Überprüfung von berufener Seite und können erst nach den Untersuchungen von Fauna und Sedimenten Anspruch auf Gültigkeit erheben. Es bleibt zu wünschen, daß die Erforschung der Höhle von Kephalari durch Spezialisten fortgesetzt werden kann.

Athen *RAINER C. S. FELSCH*

27. Vgl. die retouchierte Klinge Abb. 8, 1 mit Glasnik Sarajevu N.S. 13 (1958) Taf. XXVIII 3.

28. G. Bartolomei, A. Broglio, D. Gaspardo, RSP. 26, 2 (1971), 393 ff. Abb. 1 und 2.

29. P. Gambassini, RSP. 25, 1 (1970), 127 ff. Abb. 7 - 9. Vgl. auch A. Sala Manservigi, L'Epigravettiano dei Fiorentini, RSP. 25, 2 (1970), 351 ff.

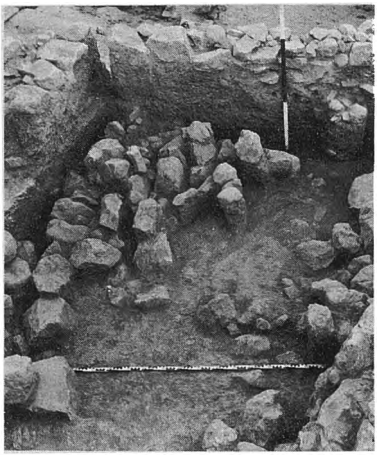

Abb. 1a. Sturzfeld

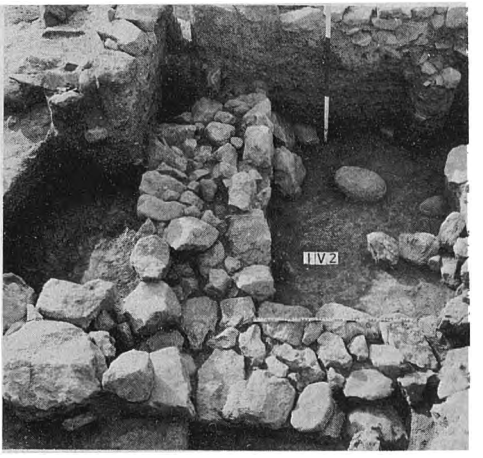

Abb. 1b. FH II - Befestigung v. Norden Tiryns Unterburg

TIRYNS
Unterburg - Kampagne 1972

Nachgrabungen innerhalb des 1971 aufgedeckten Areals [1] erweiterten die Kenntnis zur frühhelladischen Befestigung (A) und zur spätmykenischen Besiedlung im 12. Jh. v. Chr. (E) auf der Unterburg. Insgesamt wurde die Grabungsfläche um 200 m² vergrößert. Hier ergaben sich überraschende Hinweise für die intensive Bautätigkeit während der mykenischen Palastzeit (B, C), sowie Anzeichen für eine Nutzung der Burg auch in geschichtlicher Zeit (D). Zudem erbrachte die Freilegung einer Kammer in der mykenischen Festungsmauer Aufschluß über die einzigartige Konstruktion dieser Anlage (F)[2].

Erstmals kamen zwei elektrisch betriebene Transportbänder zum Einsatz, mit deren Hilfe die z.T. meterhohen Verschüttungen über den antiken Siedlungszonen zeitsparend abgetragen wurden. Zudem ist es seit diesem Jahr möglich, die Keramikwäsche und Fundbearbeitung mit der laufenden Grabung gleichzeitig durchzuführen ; über eine 185 Meter lange Leitung kann mittels einer automatischen Schaltung Brunnenwasser aus der Ebene auf die Unterburg gefördert werden [3].

1. AAA IV (1971), 398 ff.

2. Unter der Leitung Ulf Jantzens, Athen, nahmen an der Grabung außer dem Unterzeichnenden als Archäologe H. Knell, Darmstadt, als Architekten P. Grossmann, Kairo und H. Klug, Hannover, als Fotograf P. Heinz, London und zur Bearbeitung der Funde I. Voigtländer - v. Reckow, Darmstadt teil. Für die Unterstützung durch den griechischen Antikendienst gilt unser Dank besonders Sp. Marinatos und Frau E. Protonotariou - Deilaki.

3. Die Kosten für die Förderbänder sowie für die Installation der Wasserversorgung übernahm auf Vermittlung Herrn G. Thiemanns hin die

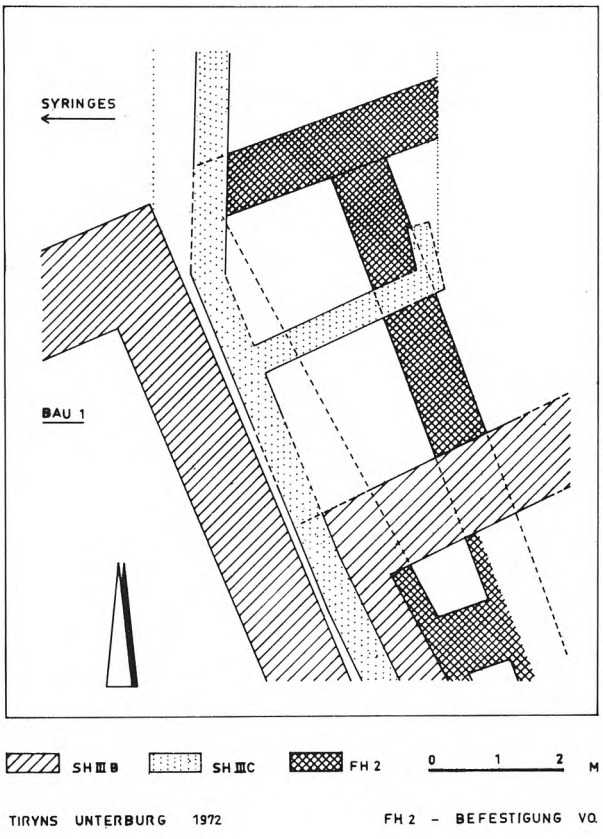

Abb. 2. Tiryns Unterburg
FH II - Befestigung

(A) Die im Vorjahr aufgedeckte frühhelladische Hangstütz- und Befestigungsmauer setzt sich nördlich der alten Sondage IV fort [4]. Unter einem Sturzfeld von Bruchsteinen (A b b. 1a) sind einzelne Lagen des östlichen NS - Fundamentes gut erhalten (A b b. 1b). Es stößt rechtwinklig gegen ein gleich breites Fundament und bildet mit diesem zusammen zwei Innenwinkel (A b b. 2)[5]. Die Steinlagen sind nicht im Verband verlegt. Das ostwestlich laufende Fundament ist nach Westen hin stärker zerstört. Sein Westende ist entweder noch unter einer mykenischen Mauer verborgen oder wurde schon bei der Anlage des großen Baus 1 in spätmykenischer Zeit abgetragen [6]. Das Fundament bildet hier die Nordgrenze der Befestigung

Fritz - Thyssen Stiftung. Auch hierfür sei herzlich gedankt.

4. AAA IV (1971), 403, Abb. 5.

5. Die Planskizzen des Autors beruhen auf Stein - gerechten Aufnahmen H. Klugs.

6. Nicht mehr als die Breite der westlichen,

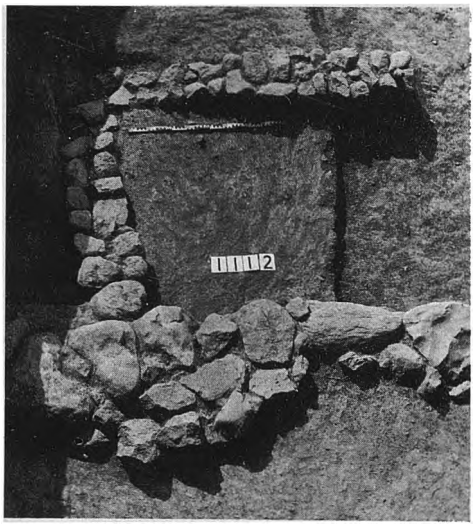

Abb. 3. Tiryns Unterburg
Rampenweg östlich der Syringes v. Osten

oder trug einst die Südwand eines Tordurchganges. Aber auch im zweiten Fall verläuft die Befestigung nicht mehr in gleicher Richtung nach Norden weiter, da nördlich dieses Grabungsabschnittes alle Hinweise auf Mauerreste fehlen[7]. Unklar bleibt vorerst, ob die Befestigung in einer geraden Linie von Westen nach Osten den Burghügel überquert oder in mehreren Rücksprüngen sich zuerst nordöstlich fortsetzt.

Die durch große Fundmengen sicher datierten Reste der Anlage (FH II) erlauben es, Nachstehendes zu folgern. Die Unterburg war in frühhelladischer Zeit gegen Angriff von außen geschützt.

Die Verteidigungsanlage besteht aus einem System zweier Schalenmauern, die durch Querriegel miteinander verstrebt sind.

Die Anlage umschließt eine kleinere Fläche als die spätmykenische Unterburgmauer. Das Zentrum der durch sie geschützten Siedlung ist in der östlichen Hälfte der Unterburg zu suchen[8]. Schon in frühhelladischer Zeit waren Unterburg und Oberburg befestigt, und die mykenische Anlage der Burg wiederholt in größeren Ausmaßen die frühhelladische Siedlungsform.

Da auf der Höhe der Nordostecke des Baus 1 eine Toranlage liegen kann, zumindest dort die Anlage eine besondere Ausbildung erfahren hat, ist es denkbar, daß schon den frühhelladischen Burgbewohnern die Wasserstellen bekannt waren, die in spätmykenischer Zeit zum aufwendigen Ausbau der Syringes führten.

(B) Nördlich der FH II - Befestigung wurde ein 40 m² messender Erdklotz abgetragen, auf dessen Nord- und Westseiten bereits in früheren Kampagnen das antike Bebauungsniveau und die Oberkante des Burgfelsens erreicht worden war[9]. Unter hohen Zonen alten Grabungsschuttes und Humuserde und unter einer mächtigen, durch Steingeröll ungleichmäßig abgedeckten und mit spät- und vormykenischer Keramik dicht angereicherten,

hangparallelen Mauer kann abgetragen sein vgl. AAA IV (1971), Abb. 5 und hier Abb. 2, da sich die Befestigung kaum nach Westen fortsetzte.

7. Vgl. unten (B) sowie Anm. 8.

8. Das « FH II - Haus » im Grabungsareal II_2 (Tiryns V 1971, 77 ff.) lag demnach außerhalb der Befestigung, zumal für diesen bis auf den Fels ausgegrabenen Bereich keine Spuren einer Befestigung erwähnt sind (ebenda, 75).

9. ebenda, Beilage 11.

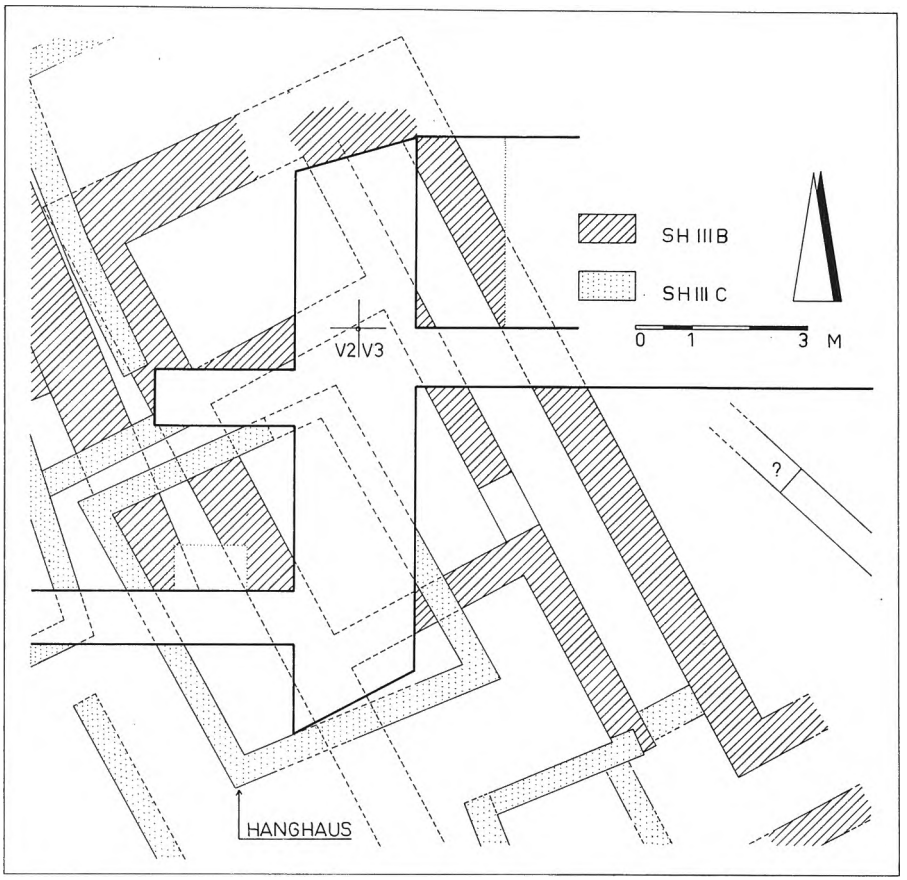

Abb. 4. Tiryns Unterburg Baukomplex 5

gelben Lehmschicht [10] kamen drei Steinsetzungen zutage.

Zwei sind aus kleinen Bruchsteinen gefügt, nur 0,25 bis 0,30 m breit und bilden einen rechten Winkel (A b b. 3). Der nordsüdlich gerichtete Sockel bricht nach 1,50 m unvermittelt ab. Keine Spuren deuten darauf hin, daß er sich ursprünglich weiter nach Norden fortsetzte. Der zweite Sockel stößt gegen die dritte Steinsetzung. Zu schmal, um aufgehende Raumwände zu tragen, dienten beide Sockel nur als Fundamente einer niedrigen Randbefestigung eines Rampenweges. Dieser stieg nach Süden an und führte auf eine breite Straße oder Terrasse, zu der die dritte Steinsetzung gehört. Diese besteht aus größeren, flachen Bruchsteinen, die nach Westen in einer Flucht, nach Osten ungleich breit verlegt sind. Über die Straße oder Terrasse und über den Rampenweg führt der Zugang von der Burghöhe hinab

10. ebenda, 45 f.

Abb. 5. Tiryns Unterburg
Baukomplex (Südteil) v. Osten

zu dem tiefliegenden Bereich der Syringes und ihren benachbarten Bauwerken [11].

11. vgl. unten C.

Abb. 6. Tiryns Unterburg
Baukomplex 5 (Detail)

(C) Die Grabung östlich des 1971 geöffneten Areals bestätigte die im letzten Grabungsbericht [12] dargelegten Vermutungen. Das dort erwähnte «große Gebäude» aus spätmykenischer Zeit erweiterte sich zum Baukomplex 5 (Abb. 4). Die aufgedeckten Mauerzüge des Komplexes können zu einem Bauwerk gehören oder sind mehreren Bauten mit parallelen Raumachsen zuzuordnen. Die freigelegten Wandsockel sind 0,65 bis 0,85 m breit und aus größeren Bruchsteinen in bester mykenischer Technik sorgfältig verlegt (Abb. 5). Ein 1 m breiter Korridor gliedert das Mauersystem. Er verläuft von Südosten nach Nordwesten und ist über eine Länge von 11 m zu verfolgen. Sein nördlicher Abschluß ist noch unklar. Entweder läuft der Korridor gegen eine Wand oder die noch nicht vollständig freigelegte Steinsetzung gehört zu einer Türschwelle. Die Richtungsbezogenheit des Korridors zu dem unter (B) erwähnten Abgang zu dem Syringesbereich läßt vermuten, daß der Korridor mit letzterem kommunizierte. Er beginnt im Südosten bei der gut erhaltenen Ante seiner Westwand.

Der hoch anstehende Steinsockel seiner Ostwand ist dagegen um ca 1 m nach Süden vorgezogen und bildet dort eine Ecke. Er setzt sich in einem kurzen Mauerschenkel nach Osten fort und bricht nach 1,75 m nahe der derzeitigen Grabungsgrenze ab. Südlich desselben verläuft ein zweiter parallel. Beide können die Wangen eines 1 m breiten Zuganges anzeigen, der

12. AAA IV (1971), 402.

von Osten her in einen Vorraum oder auf einen Hofbereich führt, von dem der lange Korridor rechtwinklig abzweigt.

An der Westseite des Korridors liegen drei gleichbreite Räume. Der erste ist der erwähnten Ante wegen wohl als eine nach Süden offene Halle zu deuten. Stützenfundamente konnten bisher nicht nachgewiesen werden. Die zu fordernde westliche Gegenwand liegt noch unterhalb des derzeitigen Grabungsniveaus. Ein im Osten hoch erhaltener, im Westen durch jüngere Überbauung beeinträchtigter Sockel trug die Rückwand des 3,50 m tiefen Antenraumes. Nördlich desselben folgt ein zweiter Raum, der über den Korridor zu erschließen ist. Eine 1 m breite Türöffnung mit Türschwelle (A b b. 6) hat sich erhalten. Die Schwelle beweist, daß die hier bis zu 0,70 m hoch anstehenden Steinsockel aufgehenden Wänden zuzurechnen sind und keine Fundamente unterhalb eines höher liegenden Bodenniveaus sein können.

Die Nordwand des ca 3,5 × 4,5 m großen Raumes trug vermutlich ein Steinsockel, von dem Teile seit dem Vorjahr westlich des Erdsteges aufgedeckt sind, der die Grabungsbereiche 1971 und 1972 trennt. Der dritte Raum mißt 3,5 × 2,5 m. Unklar bleibt bei der mäßigen Erhaltung der Nordgrenze des Baukomplexes 5, von welcher Seite her dieser Raum zugängig war.

Die Räume und der Korridor waren durch eine feste Packung aus feinem, hellgelbem Lehm und faustgroßen Steinen verschüttet. Aus dieser Füllung wurden vor allem SH IIIB -

Abb. 7. Tiryns Unterburg
Raum mit Gefässen v. Osten

Funde, wenige SH IIIA2 - und nur vereinzelt vormykenische Scherben geborgen. Nur unter der Fundamentsohle der Korridorwände ergab eine kleine Sondage aus einer für die früh-

Abb. 8. Tiryns Unterburg
Raum mit Gefässen

helladischen Kulturschichten typischen roten Lehmschicht frühhelladische Keramik. Dieser Befund entspricht vollkommen jenem aus dem westlichen Bereich des Baukomplexes 5.

Der Baukomplex ist unmittelbar über vormykenischen Siedlungszonen errichtet worden. Seine ältesten Teile entstanden spätestens gegen 1300 v. Chr. Der Baukomplex wurde sicher nicht erst am Ende der SH IIIB - Epoche aufgegeben, an deren Ende Bau 1 zerstört sein kann.

Die bisher aufgedeckten Mauerzüge des Baukomplexes 5 deuten auf eine weitläufige und monumentale Anlage hin, die sich nach Süden fortsetzt. Die Funktion dieses Bauwerkes ist noch nicht klar; doch beherrschte diese Anlage das Zentrum der Unterburg.

Teile des Komplexes wurden im 12. Jh. v. Chr. überbaut. Die Ostwand des Hanghauses (A b b. 4, 5) führt über den Sockel der Trennwand zwischen den beiden südlichen Räumen des älteren Komplexes hinweg. Sie ist höher fundamentiert und wohl aus Steinen des älteren Sockels errichtet (A b b. 6). Außer Teilen seiner Ostwand sind zudem die Südostecke und die Oberkante des südlichen Wandsockels freigelegt. Das Hanghaus ist ein kleines, freistehendes Bauwerk von $5 \times 5{,}75$ m. dessen schmale und mäßig fundamentierten Sockel keine hohen Wände trugen. Trennwände sind bisher nicht aufgedeckt. Die Ober– und Unterkanten seiner ostwestlich gerichteten Sockel weisen ein starkes Gefälle nach Westen auf. Die Sockel sind z. T. in älteren Schutt verlegt, z.T. aber auf diesem gegründet. Bevor das Haus erbaut wurde, bestand vom Zentrum der Burg her eine nach Westen fallende Schutthalde. Ihrer Böschungslinie entsprechend ist auch der Erhaltungszustand der älteren Steinsockel. Je weiter westlich diese vom Zentrum entfernt errichtet waren, desto tiefgreifender ist heute ihre Zerstörung [13].

Südlich des Hanghauses überbaut ein ostwestlich gerichteter Sockel die Ante des Baukomplexes 5. Er ist wie die Sockel des Hanghauses gegründet und wohl in derselben Zeit errichtet. Er beweist, daß sich die Siedlung im früheren 12. Jh.v.Chr. bis zur Mitte der Unterburg ausdehnte. Gleiches besagen flüchtig verlegte Steinsetzungen zwischen den alten Mauerzügen (A b b. 4). Sie gehören wohl zu Zusetzungen der älteren Raumteile. Ungewiß bleibt hingegen, in welcher Form die Siedler im 12.Jh.v.Chr. die älteren Ruinen noch nutzten.

(D) Südlich des Baukomplexes 5 wurde die gelbe, mit unregelmäßigen Steinhäufungen durchsetzte Schicht präpariert, die in dem ganzen Grabungsareal die antiken Siedlungszonen abdeckt. Nachmykenische Besiedlung konnte hier durch Baureste nicht nachgewiesen werden. Eine Sondage aber ergab, dab sich auch in diesem Bereich die spätmykenische Bebauung fortsetzt. Westlich der Sondage wurden unmittelbar neben der mykenischen Burg-

13. Auch die nordöstlichen Partien der Mauersockel sind stärker zerstört. Da sich keine Sturzlagen in diesen Bereichen fanden, wurden die Sockel schon in antiker Zeit ausgeraubt.

mauer zwei Steinsockel aus nachmykenischer Zeit angeschnitten. Sie sind der erste Hinweis, daß außer dem Gebäude über Bau 1 [14] noch andere an der Peripherie der Unterburg errichtet waren.

(E) Westlich des 1971 aufgedeckten «Türraums» [15] wurde ein 1,50 × 2,80 m messender Raum weitgehend freigelegt. Seine beiden Langwandsockel stoßen gegen die Burgmauer. Der Raum ist Teil eines größeren Gebäudes, das sich ohne eigene Westwand an die ältere Festungsmauer lehnt. Der Raumbereich wurde in zwei Siedlungsphasen genutzt. Die in diesem Jahr geborgenen Funde bestätigen die Beobachtung aus dem vergangenen Jahr, daß nach der Zerstörung des großen Baus 1 mehrere Siedlungsphasen dicht aufeinander folgten. Aus der Erbauungszeit des Raumes (Abb. 7) haben sich in seiner Südwestecke ein Scherbenboden [16] und in seiner Nordostecke Reste einer rund verstrichenen Lehmsetzung erhalten. Diese mißt im Lichten 0,50 - 0,60 m. Ihre Wandung besteht aus rotem, brökeligen Lehm und ist bis zu 0,10 m stark (Abb. 8). Nach ihrer Größe und Lage könnte es sich um einen kleinen Ofen handeln, dessen Überwölbung eingestürzt ist. In ihr wurden ein bemaltes Gefäß, der Untersatz eines groben Geschirrs sowie Reste großer Tierknochen gefunden. Doch ließen sich weder Spuren von Asche noch eines Sekundärbrandes an den erwähnten Gegenständen erkennen; deshalb diente diese Lehmsetzung nicht mehr als Ofen, als die beiden Gefäße eingestellt wurden [17].

Zwischen der Lehmsetzung und dem südlichen Mauersockel des Raumes kamen 13 z.T. ungebrochene Gefäße und ein großes Fragment einer Amphora zutage. Die Gefäße standen aufrecht, lehnten an dem genannten Sockel oder waren umgestürzt; in einem Fall fanden sich die Scherben einer Schale über einen größeren Bereich verstreut. Der Fundsituation nach standen die Gefäße großenteils auf dem Boden, einige waren ineinandergestellt, bevor sie durch die sie umgebenden, aufgehenden Lehmziegelwände verschüttet und verschoben wurden. Die Oberkante der in jüngerer Zeit planierten Schuttmasse zeigen die beiden großen Platten am Ostende des Raumes an (Abb. 7), die dem Niveau des jüngeren Bodens entsprechen. Die Gefäße gehören alle der SH IIIC1 — Stilstufe an. Neben einer flachfüßigen und einer hochfüßigen Tasse, einer Kylix, einem Skyphos, einer Schale, dem Amphorenfragment, einer kleinen Bügelkanne, zwei größeren dekorierten Kannen und zwei Kochgeschirren sind vor allem vier zweihenklige Amphoriskoi

14. AAA IV (1971), 404, 405 Abb. 6. Den Ergebnissen mit einer genaueren Datierung des Bauwerkes in einem Grabungsbericht E. Slenczkas soll hier nicht vorgegriffen werden.

15. AAA IV (1971), 404, 405 Abb. 6.

16. Auf Abb. 7 unten rechts.

17. Ein Wölbungsansatz läßt sich nicht sichern. Es könnte auch ein Bottich sein, in dem Gefäße mit Speisen gefüllt zur Kühlung oder ähnlich aufbewahrt wurden.

zu erwähnen. Jeweils zwei dieser entsprechen einander in ihrer Größe, alle vier hingegen sind unterschiedlich dekoriert:

Amphoriskos 1 (A b b. 9a) : Höhe: 14,7 cm, Durchmesser der Mündung : 9,0 cm. Der Ton ist grünlich bis beige, nicht fein geschlemmt und mäßig hart gebrannt. Der Firnis ist braun und matt. Auf einer Seite weist das Gefäß sekundäre Brandspuren auf. Der Kragen ist kurz und steil, der Umriß des Körpers kugelig, der Fuß flach. Zwischen den Henkeln sitzt jeweils ein waagerecht durchbohrter Buckel. Der Kragen ist innen und außen monochrom überzogen. Die Henkel tragen den für Skyphoi aus der SH IIIB — Periode üblichen Dekor. Die Hauptzonen zwischen den Henkeln, unter einem einfachen und über einem doppelten umlaufenden Streifen schmücken stilisierte Ranken aus Doppellinien und monochrom gefüllten Blattflächen.

Die Verwendung des Doppelkonturs war auch auf einem im Vorjahr geborgenen Skyphos zu erkennen[18].

Amphoriskos 2 (A b b. 9b) : Höhe: 15,2 cm. Durchmesser der Mündung : 10,0 cm. Der Ton ist beige, nicht fein geschlemmt und mäßig hart gebrannt. Der rote bis dunkelbraune Firnis glänzt schwach. Der Kragen biegt gering nach außen, die Buckel sind senkrecht durchbohrt. Im übrigen entspricht der Aufbau des Gefäßes A1. Den Kragen und Schulteransatz umziehen drei ungleich breite Streifen. Hauptzone ist die Schulter. Hier reihen sich Schlaufendreiecke in weitem Abstand seitlich des Buckels auf, der von einer Bogenlinie gerahmt ist. Vier umlaufende Streifen gliedern die Wandung des Gefäßes. Alle Einzelmotive des Dekors sind seit der SH IIIB — Periode bekannt. Neu ist es hingegen, daß bei einem geschlossenen Gefäß der Dekor in der Hauptzone nicht durch die Henkel gegliedert wird, sondern sich ringsrum fortsetzt.

Amphoriskos 3 (A b b. 9c) : Höhe: 11,7 cm. Durchmesser der Mündung: 8,8 cm. Der Ton ist beige-grau, nicht fein geschlemmt, doch härter als zuvor gebrannt. Die Oberfläche ist wellig. Das Gefäß kann ohne Drehscheibe geformt sein. Der Firnis ist dunkel und matt. Der hohe Kragen biegt nach außen. Der Umriß des Gefäßes ist gestreckter als zuvor. Der Dekor besteht nur aus drei umlaufenden Streifen.

Amphoriskos 4 (A b b. 9d) : Höhe: 11,4 cm. Durchmesser der Mündung: 7,2 cm. Der Ton ist beige und weich gebrannt. Die wellige Oberfläche und der Umriß des Gefäßes entsprechen A3; doch wirken die Henkel gespreizter. Braun - schwärzlicher Firnis überzieht die Innenseite des Kragens und die Wandung.

A1 und A2 lassen sich zwischen A. Furumarks Formen 63 und 64 einordnen, A3 und A4 entsprechen eher shape 59[19]. Beide Gefäßtypen datiert A. Furumark in die frühe und späte SH IIIC1 — Stufe. Für die Typologie und Stilgeschichte der spätmykenischen Keramik in Tiryns belegt der

18. AAA IV (1971), 400 Abb. 3 b.

19. Fur. MP. 37 Abb. 9.

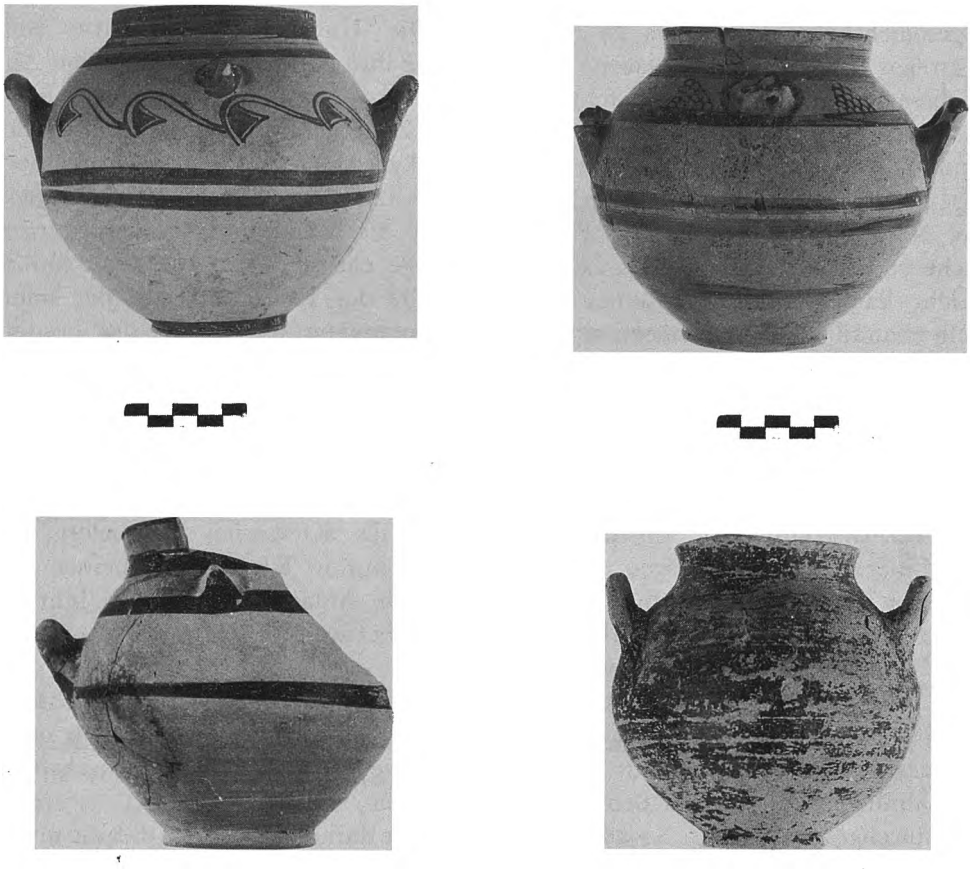

Abb. 9. Tiryns Unterburg
SH III C 1 - Amphoriskoi

Depotfund, zu dem die vier Amphoriskoi gehören, daß bereits bei der ersten Besiedlung der Unterburg nach der großen Palastkatastrophe der SH IIIC — Stil vollständing ausgebildet war.

(F) Nach einer durch den griechischen Antikendienst veranlaßten Reinigung der Burg ließen sich in diesem Jahr in der Unterburgmauer zahlreiche, in regelmäßigen Abstand aufeinander folgende, bisher unbekannte Kammern und Reste zugehörender Schießscharten feststellen[20].

20. Zu dem Problem der Kammern bisher: AA 1967, 92 ff.

Eine besonders gut erhaltene und in mykenischer Zeit nicht zugesetzte Kammer der Ostmauer[21] wurde von den Mauersteinen geräumt, die erst in geschichtlicher Zeit in den ca 3×4 m großen Raum gestürzt waren. Unter diesen Steinen folgte eine mächtige, brandhaltige Lehmschicht. Auf ihr konnten wertvolle nachmykenische Vasenfragmente geborgen werden, die eine Nutzung der Kammer als Kultnische vermuten lassen. Aus der Lehmschicht kamen Fragmente eines mit Wellenbanddekor geschmückten SH IIIC — Kraters zutage.

Die Kammer ist in voller Breite zum Burginnern hin offen. In Dekkenhöhe kragen Steine der Burgmauer in den Raum vor und bilden das Auflager für Deckenbalken, die parallel zur Mauerachse verlegt waren. In der Mitte der Rückwand führt eine mannshohe, schmale und in üblicher Weise spitzbogig überdeckte Maueröffnung in den Gang der Schießscharte. Die niveaugleichen Böden der Kammer und des Ganges bestehen aus einem Blesiaähnlichen Estrich auf dem massiv durchgeschichteten Sockel der Festungsmauer. Der Gang verengt sich gleichmäßig und endet in einer kleinen Schießscharte, die von außen kaum wahrzunehmen war und ist. Sie bot einem in dem Gang hockendem Bogenschützen nur einen kleinen Schußwinkel.

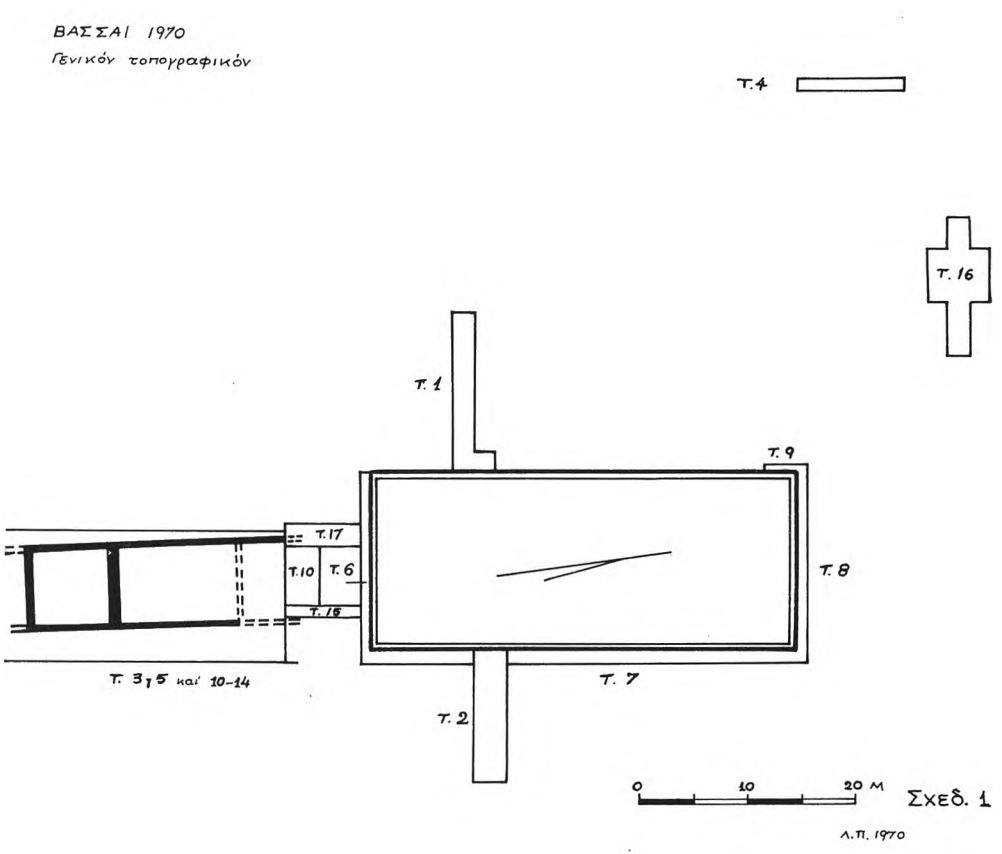
Die Unterburgmauer hatte wohl über ihre ganze Länge denselben Aufbau. Auf einem massiven Sockel folgte die Zone der Kammern, über der sich die kyklopisch gefügte Burgmauer noch fortsetzte. Die Tiefe der Kammern und die Länge der Schießschartengänge entsprachen jeweils der halben Breite der Festungsmauer. Bei keiner mykenischen Burgmauer des Festlandes und der Peloponnes ist ein regelmäßiges Kammersystem nachgewiesen, wie es für die Tirynther Unterburgmauer nun gesichert ist. Nur für das prähistorische Tiryns werden Baumeister aus Kleinasien überliefert und wohl nur in Kleinasien scheinen verwandte Anlagen aus dem 2. Jahrtausend bekannt zu sein.

Die merkwürdige Tatsache, daß die mit großem Aufwand errichteten Kammern und Schießscharten noch in mykenischer Zeit mit tonnenschweren Steinen wieder zugesetzt wurden, könnte darauf verweisen, daß die mykenischen Bauherren schließlich ihrer eigenen Bautradition doch mehr vertrauten als einer ihnen fremden Bauweise.

Darmstadt, den 10 Dezember 1972

WALTER VOIGTLÄNDER

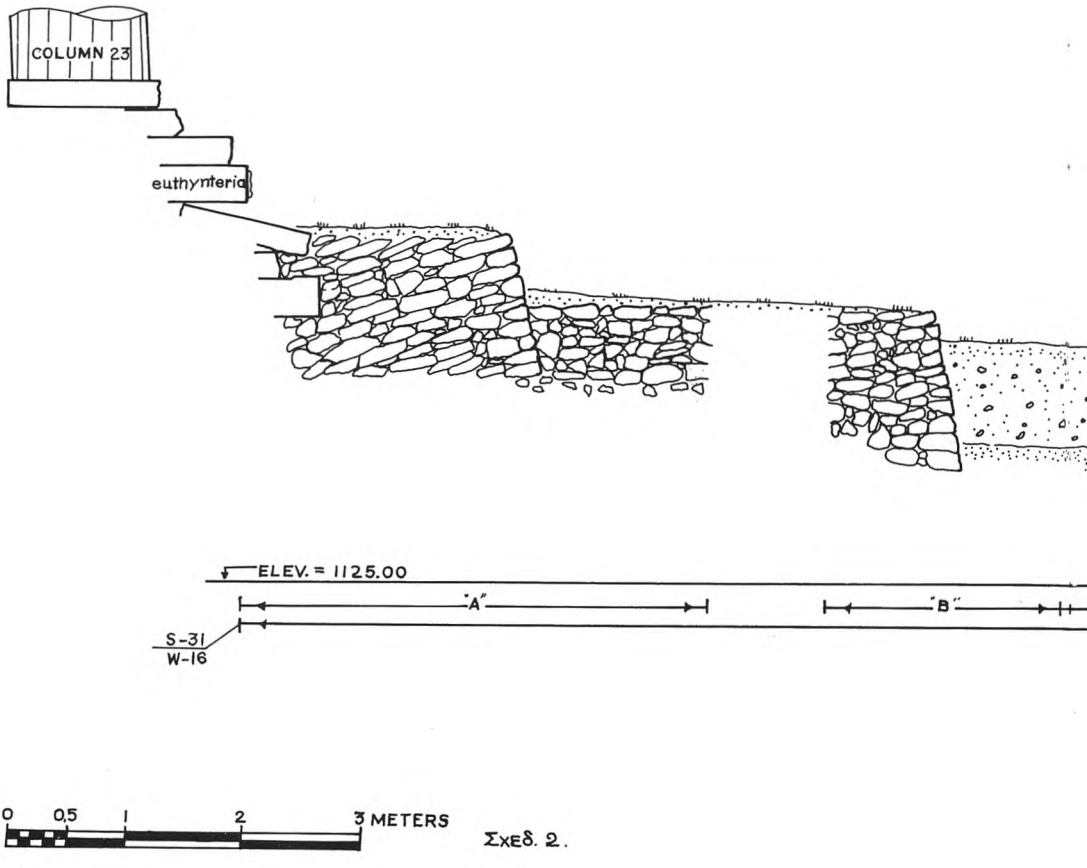
21. Es ist dies die 4. von Süden gezählt. Ebenda, Abb. 1.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΝ ΒΑΣΣΑΙΣ ΦΙΓΑΛΕΙΑΣ ΝΑΟΝ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, διενεργηθεῖσαν ἐν ἔτει 1970 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γιαλούρη, ἔλαβον μέρος ἡ ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Στυλ. Παρλαμᾶ, ὡς ἐπόπτις τοῦ ἔργου, ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Μ. Μιχαλάκη καὶ ὁ Ἀμερικανὸς καθηγητὴς κ. Fr. Cooper. Ἐπιστάται καὶ τεχνῖται τῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις διήρκεσε πέραν τοῦ μηνός (13 Αὐγ. μέχρι 17 Σεπτ.), ἦσαν οἱ Κ. Παυλᾶτος τοῦ Μουσείου Πατρῶν καὶ Δ. Λιάγκουρας καὶ Γ. Ἀναστούλης τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας. Ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἰ. Τραυλός, παρακληθείς, ἐπεσκέφθη δὶς τὸν ναόν, αἱ παρατηρήσεις δὲ καὶ ὑποδείξεις αὐτοῦ διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν πολύτιμοι.

Σκοποὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν πρῶτον ἡ μελέτη τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς καταστάσεως διατηρήσεως αὐτῆς, πρὸς καθορισμὸν τοῦ προγράμματος προσεχοῦς συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου, καὶ δεύτερον ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης τοῦ πέριξ αὐτοῦ

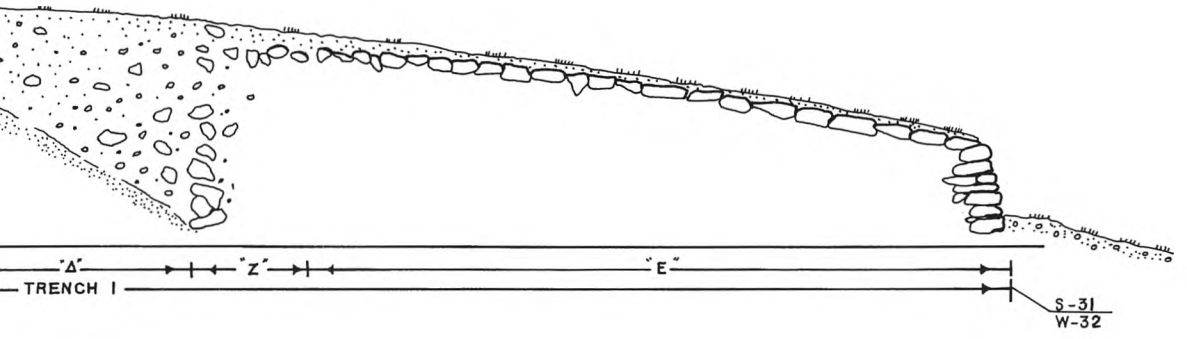
Σχεδ. 2.

Εἰκ. 1. Τομὴ 1 ἐκ ΝΔ. Δυτικὴ ὄψις α' ἀντηρίδος

Εἰκ. 2. Τομὴ 1 ἐκ Δ. Ἄποψις τῶν τριῶν ἀντηρίδων

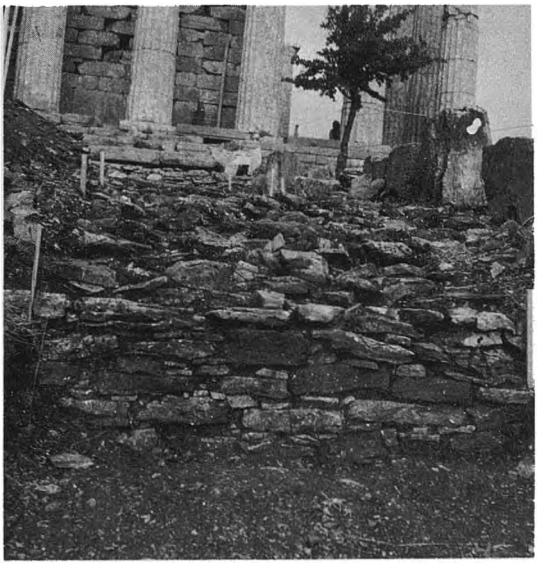
TEMPLE of APOLLO
at BASSAI
Section of West Terraces

EXCAVATIONS 1970
GREEK ARCHAEOLOGICAL SERVICE
f.a.c.

Εἰκ. 3. Τομὴ 1 ἐκ Δ. Δυτικὴ ὄψις γ' ἀντηρίδος

χώρου, μετὰ τὰς παλαιοτέρας αὐτόθι ἐρεύνας[1], πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν πλησίον τοῦ ναοῦ ἐντοπισθεισῶν οἰκοδομῶν καὶ πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἐλλειπόντων εἰσέτι τμημάτων τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου αὐτοῦ.

Ἤδη διὰ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι ὁ ναός, ἔχων κατεύ-

1. Καββαδίας, ΠΑΕ 1902, σελ. 23 κ.ἑ. καὶ Comptes Rendus du Congrès Intern. I 1905, σελ. 17 κ.ἑ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1910, σελ. 271 κ.ἑ. Ρωμαῖος, ΑΕ 1914, σελ. 57 κ.ἑ. καὶ 1933, σελ. 1 κ.ἑ. καὶ Ν. Γιαλούρης, ΠΑΕ 1959, σελ. 155 κ.ἑ., καὶ ΑΕ 1967, σελ. 187 κ.ἑ.

Εἰκ. 4. Διαμόρφωσις βράχου ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἱκτινείου ναοῦ (Τομὴ 7 ἐκ Ν.)

θυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἶναι ἱδρυμένος ἐπὶ ἐπικλινοῦς ἐδάφους, ἔχοντος ἀπότομον κλίσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ἠπιωτέραν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Διὰ τῶν νῦν γενομένων πέριξ τοῦ ναοῦ δοκιμαστικῶν τομῶν προσδιωρίσθη ἀκριβέστερον ἡ κλίσις αὕτη τοῦ ἐδάφους. Οὕτως, ἐνῷ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ἡ εὐθυντηρία τοῦ ναοῦ ἑδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωθέντος στερεοῦ βράχου, εἰς τὴν Δ. πλευρὰν ἡ εὐθυντηρία εὑρίσκεται κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν 1 μ.[2] ὑψηλότερον αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ΝΔ. γωνίαν, καὶ συγκεκριμένως ἀντικρὺ τοῦ τετάρτου κίονος ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ πτεροῦ, ὑψηλότερον κατὰ 2 μ. περίπου. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου γενομένην τομὴν ἀντικρὺ τοῦ ἕκτου ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας κίονος ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους προσδιωρίσθη ἐπίσης εἰς 2 μ.[3]. Ὅθεν, πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος χώρου διὰ τὴν ἕδρασιν τοῦ ναοῦ, κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν, πλὴν τῆς ἀνατολικῆς, παχέα θεμέλια, ἐξ ἀργῶν ἢ μετρίως κατειργασμένων λίθων.

Ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν ἐν τούτοις καὶ τὴν κατάστασιν τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ὁ Κουρουνιώτης ἐλαχίστας πληροφορίας παρέχει — οὐδὲ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀπόκλισιν τῶν κιόνων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (ἐὰν αὕτη ἦτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐμφανής) — ὀφειλομένην εἰς τὴν ὑποχώρησιν τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ τῆς πλευρᾶς ταύτης μέχρι 0,20 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των ἐπιφανείας. Περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω διαφωτίζει ἡ πρὸ τοῦ τετάρτου κίονος, ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας, γενομένη κατὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν δοκιμαστικὴ τομή (τομὴ ἀρ. 1, βλ. σχέδ. 1). Αὕτη, πλάτους 2 μ. καὶ μήκους 15 μ., διηνοίχθη καθέτως πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ ναοῦ, ἀργότερον διαπλατυνθεῖσα κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον αὐτῆς τμῆμα κατὰ 2.30 μ. ἐπὶ πλέον. Ἐντὸς ταύτης ἐφάνησαν τμήματα τῶν τριῶν διαδοχικῶν ἀντηρίδων, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου ἀντικρὺ τοῦ ἕκτου ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ πτεροῦ κίονος[4] (σχέδ. 2). Ἐκ τούτων, ἡ πρώτη ἀντηρὶς ἔχει μῆκος 2 μ., ἡ δευτέρα 4.20 μ. καὶ ἡ τρίτη 8.80 μ. Αἱ διαδοχικαὶ αὗται ἀντηρίδες, ἀποβλέπουσαι τόσον εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν θεμελίων τῆς δυτικῆς

2. ΑΕ 1910, σελ. 274.

3. Ἔ.ἀ.

4. ΑΕ ἔ.ἀ., σελ. 283, εἰκ. 6.

πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ὅσον καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν ὁμαλῆς ἐπιφανείας κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην, εἶναι κατεσκευασμέναι ἐξ ἀκατεργάστων, ἐπιπέδων ὅμως, λίθων (ξηρολιθιά) καὶ ἔχουν μόνον τὴν ἐξωτερικὴν δυτικὴν πλευράν των ὁμαλήν (σχέδ. 2, εἰκ. 1-3). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἑκάστης ἀντηρίδος, ἐπίσης ὁμαλή, εἶναι χαμηλοτέρα τῆς ἀμέσως προηγουμένης, ὥστε αἱ ἄνω ἐπιφάνειαι τῶν τριῶν ἀντηρίδων νὰ παρουσιάζουν βαθμιδωτὴν διάταξιν (σχέδ. 2). Οἱ μεταξὺ τῶν ἀντηρίδων χῶροι πληροῦνται δι' ὁμοίων λίθων, πλὴν τμήματος μεταξὺ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης, ὅπερ ἦτο πεπληρωμένον διὰ χωμάτων, προερχομένων, προφανῶς, ἐκ τῆς ἐκσκαφῆς διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν θεμελίων[5].

Διὰ τῆς τοιαύτης πληρώσεως τῶν μεταξὺ τῶν ἀντηρίδων χώρων ἐδημιουργήθη συμπαγὲς καὶ ἐνιαῖον ἀνάλημμα, πάχους 15 μ., ἰσχυρότατον ἀντιστήριγμα τῆς ἄλλως ἀσθενοῦς, λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ἐξ ἄλλου, τὸ διὰ τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ θεμελίου κάτωθεν τῆς εὐθυντηρίας ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν σειρῶν δόμων. Ἡ κατωτέρα τούτων, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τουλάχιστον αὐτῆς ὄψιν, ἑδράζεται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ ἐπὶ στρώματος ἐκ μεγάλων, ἀργῶν λίθων (σχέδ. 2). Μέχρι ποίου βάθους ἐξικνεῖται τὸ στρῶμα τοῦτο καὶ ποῖον εἶναι τὸ πλάτος του δὲν ἐξηκριβώθη, διότι ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἐν λόγῳ λίθων μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδά-

5. Διὰ χώματος ἦτο πεπληρωμένον καὶ τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα εἰς τὴν πρὸ τοῦ ἔκτου κίονος ἐκ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ναοῦ τομῆς τοῦ Κουρουνιώτου: ΑΕ ἔ.ἀ.

Εἰκ. 5. Δόμοι θεμελιώσεως ἐκ παλαιοτέρου ναοῦ κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (τομὴ 8 ἐξ Α.)

Εἰκ. 6. Δόμος θεμελιώσεως ἐκ παλαιοτερου ναοῦ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (τομὴ 9 ἐκ Δ.)

Εἰκ. 7. Ὀγκόλιθος ἐκ παλαιοτέρου ναοῦ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ

Εἰκ. 8. Λεπτομέρεια τοῦ ἐν εἰ κ. 7 ὀγκολίθου

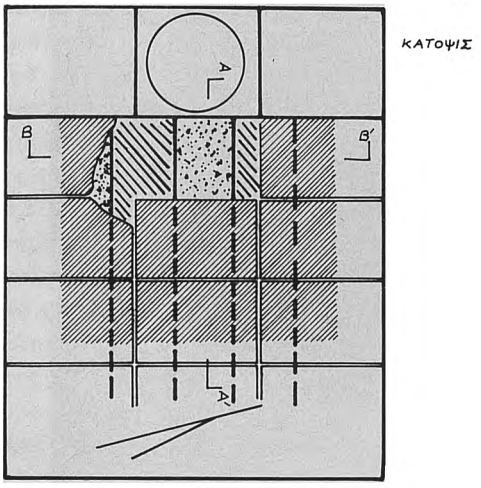
φους θὰ προεκάλει τὴν κατάρρευσιν τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐδραζομένων δόμων. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τοῦτο παχύτερον τοῦ ἑνὸς μέτρου. Ἐκ τῶν διαπιστώσεων τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ στυλοβάτου μέχρι 0,20 μ. καὶ ἡ ἐκ ταύτης, προφανῶς, προκληθεῖσα ἀπόκλισις τῶν κιόνων τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀπὸ τοῦ κατακορύφου των ἄξονος, δὲν δύναται νὰ ὀφείλεται εἰς ἀδυναμίαν τοῦ, ἰσχυροτάτου ἄλλωστε, συστήματος ἀντηρίδων, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χαλαρόν, ὑπὸ τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας σειρὰν δόμων, στρῶμα ἐξ ἀργῶν καὶ ἀσυνδέτων μεταξύ των λίθων, καὶ εἰς τὴν ὡς ἐκ τούτου εὔκολον μετατόπισίν των ἐκ σεισμῶν ἢ ἐκ διαβρώσεων. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο δέον ὅπως ἐλεγχθῇ προσεχῶς διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ πτεροῦ τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ ναοῦ.

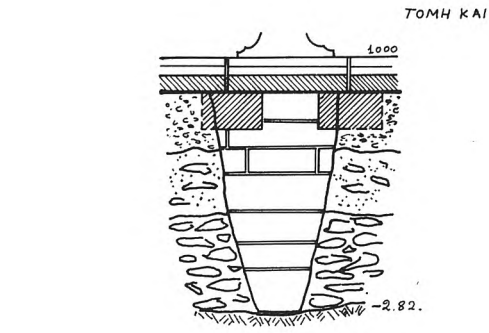
Τὰ ἐκ τῆς τομῆς ταύτης προελθόντα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρχαϊκά, ἀπομιμήσεις ἀγγείων λακωνικῶν καὶ κορινθιακῶν, ὡς καί τινα τοῦ Ε΄ αἰ. π.Χ. Τὸ νεώτερον ὅλων εἶναι τμῆμα βάσεως μελαμβαφοῦς σκύφου, τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ Ε΄ αἰ. π.Χ. Τὸ εὕρημα τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ εἰς τὸ τρίτον ἢ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ αἰ. π.Χ., βασισθεῖσαν εἰς ὄστρακον ἐρυθρομόρφου ἀγγείου καὶ εἰς πηλίνην προτομήν, τὰ ὁποῖα οὗτος εὗρεν εἰς ἀντίστοιχον στρῶμα τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ[6]. Παραδόξως, τὸ δεδομένον τοῦτο ἔχει μέχρι τοῦδε ἀγνοηθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦν τὴν πρώτην φάσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ εἰς τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος π.Χ.[7].

6. ΑΕ 1910, σελ. 275, εἰκ. 3.

7. Dinsmoor, The Architecture of Ancient Greece, σελ. 154 κ.ἑ.

ΒΑΣΣΑΙ, 1970

Σχεδ. 3. 1.π. 1970

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, καὶ ἔναντι τῆς θύρας τοῦ ἀδύτου, ἠρευνήθη ἔκτασις, πλάτους 3 καὶ μήκους 12 μ., μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου (τομὴ ἀρ. 2, βλ. σχέδ. 1), καλυπτομένου ὑπὸ λεπτῆς ἐπιχώσεως, πάχους ἀπὸ 0,05 μέχρι 0,30 μ. (εἰκ. 4). Ἡ ἔρευνα ἐδῶ ἐπεξετάθη πρὸς Α. μέχρι τοῦ σημείου ὅπου ὁ βράχος ὑψοῦται ἀποτόμως καταλείπων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ναοῦ διάδρομον πλάτους 7 - 8 μ. Ἡ ἔρευνα αὕτη κατέστη δυνατή, διὰ πρώτην φοράν, μετὰ τὴν ὑπὸ κ. Fr. Cooper ἀποτύπωσιν, καταγραφὴν καὶ μετατόπισιν τῶν αὐτόθι κειμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ θριγκοῦ τοῦ ναοῦ. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐπίσης διεπιστώθη, ὅτι ἡ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ βραχώδης ἐπιφάνεια ἰσοπεδώθη πρὸς διαμόρφωσιν κατὰ μῆκος αὐτῆς τοῦ εἰρημένου διαδρόμου.

Ἐξ ἄλλου, διὰ τῶν τομῶν 1, 2, 6, 7, 8, καὶ 9 (σχέδ. 1), ὡς καὶ διὰ τοῦ γενικοῦ καθαρισμοῦ κατὰ μῆκος τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ ναοῦ, διεπιστώθη ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν λίθων, πελεκημένοι ἀλλ' ἀκανονίστου σχήματος, ἀνήκουν εἰς παλαιότερον οἰκοδόμημα, ἐπαναχρησιμοποιηθέντες εἰς τὸ κρηπίδωμα τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (εἰκ. 5 - 8). Τὸ ἄγνωστον οἰκοδόμημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον οἱ λίθοι οὗτοι, θὰ πρέπει νὰ ἦτο μνημειῶδες, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ

Εἰκ. 9. Τομὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ ἐκ Ν.

τὰς διαστάσεις τῶν λίθων (μήκ. μέχρι 1.90, πλάτ. μέχρι 0,80, πάχ. μέχρι 0,36 μ.), δὲν ἀποκλείεται δὲ τοῦτο νὰ ἦτο ὁ προϊκτίνειος ναός.

Ἕτεραι δύο δοκιμαστικαὶ τομαί (ἀρ. 4 καὶ 16 σχέδ. 1), ἀνοιγεῖσαι ΒΔ. τοῦ ἰκτινείου ναοῦ, περιεῖχον, ἡ μὲν πρώτη τεμάχια ἀρχιτεκτονικά, ἀπορριφθέντα ἐκεῖ μετὰ τῶν χωμάτων τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, ἡ δὲ δευτέρα τμῆμα λιθοστρώτου (;), ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων καὶ πηλίνης ἀκροκεράμου, διατηρούσης τὴν ἀνθεμωτὴν αὐτῆς ἀπόληξιν, ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Δύο εἰσέτι δοκιμαστικαὶ τομαὶ ἐγένοντο εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ κατόπιν προσεκτικῆς ἀπομακρύνσεως ἀριθμοῦ τετραγώνων πλακῶν αὐτοῦ, ἑκάστης τεθραυσμένης εἰς πολλὰ τεμάχια. Αὗται,

Εἰκ. 10. Ἄποψις τῆς ἐν εἰκ. 9 τομῆς ἐκ Ν. δεικνύουσα τὴν ὑπὸ τὸ δάπεδον ἐπίχωσιν ἐκ λατύπης, χωμάτων καὶ λίθων

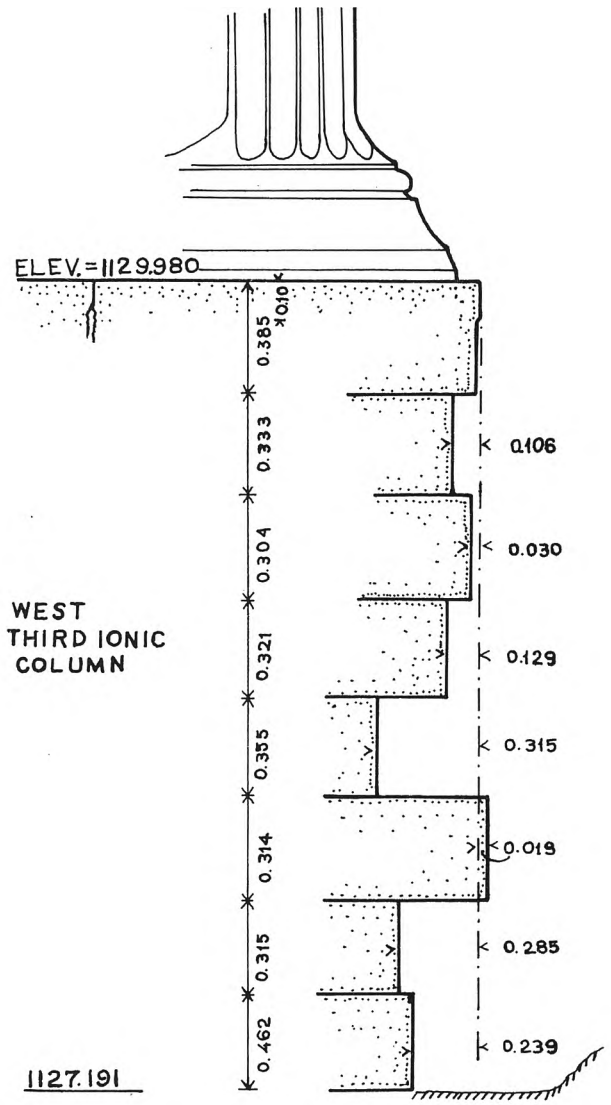

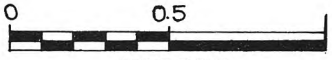
μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐρεύνης, ἀνασυγκολληθεῖσαι, ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις των ὑπὸ συνεργείου τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Ἡ μία τῶν τομῶν, παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ πτεροῦ, ἔφθασεν ὀλίγον βαθύτερον τοῦ πρώτου δόμου κάτωθεν τοῦ δαπέδου, ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον, διὰ νὰ φανῇ ἡ ὑποθεμελίωσις τῶν πλακῶν αὐτοῦ. Αὗται βαίνουν κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῶν ἐπὶ ἐπιμήκων λιθίνων δοκῶν (μήκ. 1.90 μ. περίπου, πλάτ. 0,50 - 0,57 μ. καὶ πάχ. 0,30 - 0,32 μ.), τοποθετημένων εἰς κανονικὰς μεταξύ των ἀποστάσεις, καὶ ἐπιστρώματος ἐκ χώματος. Τὰ μεταξὺ τῶν δοκῶν τούτων κενὰ εἶχον πληρωθῆ ἐπίσης διὰ χώματος καὶ λατύπης. Τούτων ἡ καθίζησις, ὡς καὶ ἡ διάβρωσις τῶν ἐξ ἐντοπίων λίθων κακῆς ποιότητος πλακῶν, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν θραῦσιν τῶν τελευταίων εἰς πολλὰ τεμάχια.

Ἡ ἑτέρα τῶν τομῶν ἐγένετο εἰς τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ, πρὸ τοῦ τρίτου ἀπὸ Β. ἰωνικοῦ ἡμικίονος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (σχέδ. 3). Αἱ πλάκες τοῦ δαπέδου ἔχουν καὶ ἐδῶ τοποθετηθῆ ἐπὶ ἐπιμήκων λιθίνων δοκῶν, ἑδραζομένων ἐπὶ στρώματος ἐκ λατύπης, πάχους 0,40 μ. (εἰκ. 9 - 10). Τὰ μεταξὺ τῶν δοκῶν κενὰ πληροῦνται ἐπίσης διὰ λατύπης. Κατὰ τὴν εἰς βάθος ἔρευναν ἀπεκαλύφθη ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς θεμελιώσεως τοῦ στυλοβάτου, ἐφ' οὗ ἑδράζεται ἡ κιονοστοιχία τοῦ σηκοῦ, ἀποτελουμένη ἐξ ἑπτὰ ἐπαλλήλων σειρῶν δόμων (σχέδ. 4, εἰκ. 11), τῆς τελευταίας ἐξικνουμένης μέχρι βάθους 2.88 μ., ἔνθα τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Τὸ δεύτερον ὑπὸ τὴν λατύπην στρῶμα, πάχ. 0,50 μ., ἐπληροῦτο διὰ λίθων καὶ χωμάτων, τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἐξ ἡμικατειργασμένων πλακῶν καὶ χωμάτων. Τὰ ἐκ τῆς τομῆς ταύτης εὑρήματα εἶναι ὄστρακα καὶ θραύσματα κεράμων ἀβεβαίας χρονολογήσεως· μετ' αὐτῶν εὑρέθησαν θραύσματα μαρμάρων, ἅπαντα ἄμορφα, πλὴν ἑνός, ἀνήκοντος ἴσως εἰς φάτνωμα (διαστ. 1.17 × 0,06 × 0,06 μ.).

Διὰ τῆς τομῆς ταύτης ἐφάνη, ὅτι ὁ στυλοβάτης οὗτος δὲν ἔχει ὑποστῆ μετατόπισίν τινα. Τοῦτο, βεβαίως, δέον ὅπως ἐλεγχθῇ διὰ συμπληρωματικῶν τομῶν εἰς ἕτερα μέρη τοῦ σηκοῦ κατὰ τὰς προσεχεῖς ἀνασκαφάς. Ἐπίσης κατέστη σαφὲς ὅτι μελλοντικῶς θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν διαρραγεισῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἀνασυγκόλλησις καὶ ἀποκατάστασις αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχικάς των θέσεις, μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὑποβασταζουσῶν αὐτὰς λιθίνων δοκῶν, ὡς καὶ τῶν μεταξὺ τῶν τελευταίων διὰ λατύπης πληρουμένων κενῶν. Μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ἐργασιῶν ἦτο καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς βάσεως τοῦ κεντρικοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου διὰ νέων θραυσμάτων, περισυλλεγέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκ τοῦ πέριξ τοῦ ναοῦ χώρου.

Δι' αὐτῶν ἀποκαθίσταται ὁριστικῶς ἡ μορφὴ τῆς σκοτίας αὐτῆς. Κατὰ τὴν πρὸς τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Καββαδίου ἀποκατασταθέντος τμήματος τῆς βάσεως ταύτης, ἐξητάσθη ἡ κάτωθέν της ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτου. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐπ' αὐτῆς εὐδιάκριτα ἴχνη τῆς ἀρχικῶς χαραχθείσης περιφερείας τοῦ κίονος (εἰκ. 12) θὰ ἐπιτρέψουν μελλοντικῶς τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ ὅλου θέματος τῆς σχέσεως τοῦ κορινθιακοῦ κίονος τοῦ ναοῦ πρὸς τὰς πλαισιούσας αὐτὸν λοξὰς ἀντηρίδας. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δὲν ἀνευρέθη ἐγκοπὴ διὰ τὴν τοποθέτησιν ἐμπολίου οὔτε ἀντί-

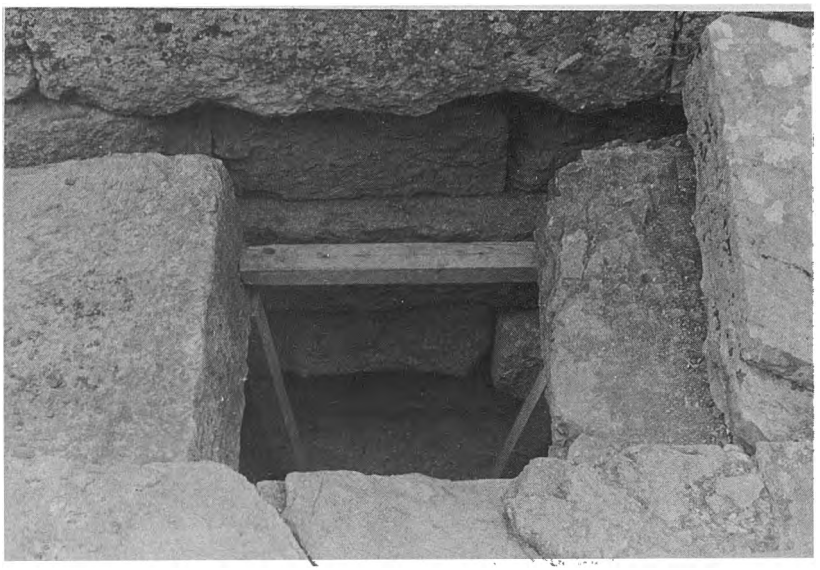
Excavations 1970
Gr. Arch. Serv.
f. a. c.

Σχεδ. 4

TEMPLE OF APOLLO

BASSAI

SECTION OF FOUNDATIONS

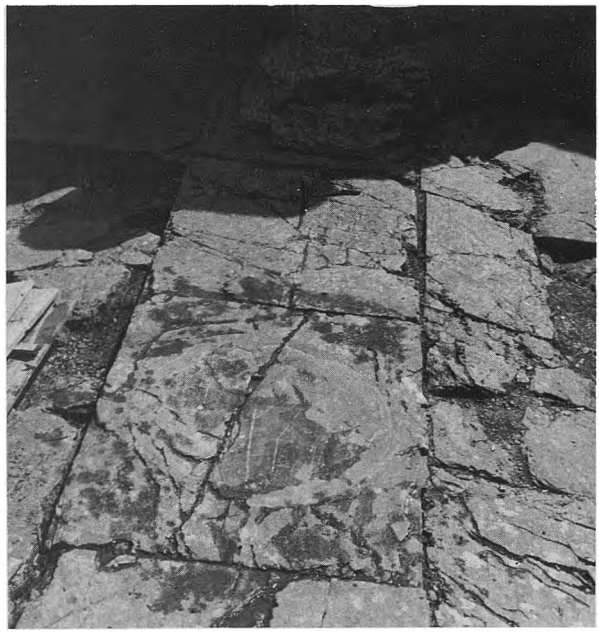
Εἰκ. 11. Ἄποψις τῆς ἐν εἰκ. 9 τομῆς ἐξ Α, δεικνύουσα τὴν ὑπὸ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ θεμελίωσιν

στοιχος ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως τοῦ κορινθιακοῦ κίονος, παρὰ τὴν ἀντίθετον πληροφορίαν εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Haller von Hallerstein[8].

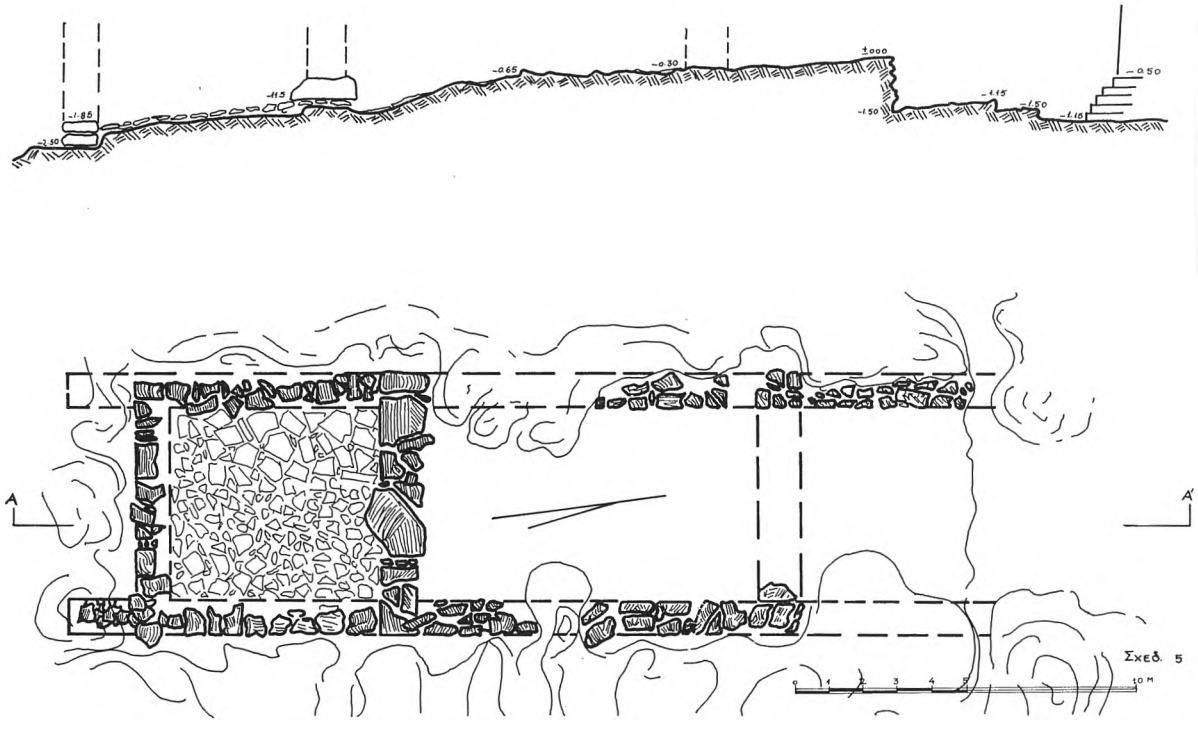
Τὸ σπουδαιότερον ὅμως γεγονὸς τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τῶν θεμελίων ἀρχαϊκοῦ κτίσματος εἰς τὸν πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἰκτινείου ναοῦ χῶρον. Ὁ χῶρος οὗτος, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 7.60 μ. ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ ἐπιπέδου ὑψηλοτέρου αὐτοῦ, παρουσιάζει φυσικὴν κλίσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Ἡ ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων θεμελίωσις τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος — σώζεται μόνον ἡ κατωτάτη σειρὰ λίθων — ἦτο ἐν μέρει ὁρατὴ καὶ παλαιότερον σημειουμένη εἰς

Εἰκ. 12. Ἀποτύπωμα τῆς ἀφαιρεθείσης βάσεως τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου

8. IOAI 37 (1948), σελ. 55, εἰκ. 6. JdI 63/64 (1948 - 49), σελ. 25, εἰκ. 3.

τὸ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου ἐκπονηθὲν τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ ἰκτινείου ναοῦ[9].

Τὸ οἰκοδόμημα (σωζ. μῆκ. 24, πλάτ. 7.50 μ.), προφανῶς ναός, ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὡς καὶ ὁ ἰκτίνειος ναός, μὲ ὑψομετρικὴν διαφορὰν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο 2.50 μ. (εἰκ. 13, σχέδ. 5). Τὸ νότιον τμῆμα αὐτοῦ σώζεται καλύτερον μὲ τὸν ὀπισθόδομον καὶ τὸ συνεχόμενον τετράγωνον δωμάτιον, πιθανῶς τὸ ἄδυτον, ἐνῷ εἰς τὸ βόρειον διατηρεῖται μόνον τμῆμα τοῦ σηκοῦ, ἐλλείπει δὲ σχεδὸν παντελῶς ὁ πρόναος, καθαιρεθεὶς ἴσως κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ.

9. ΑΕ 1910, σελ. 273, εἰκ. 2.

Τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτίσματος μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου συγκεντρωθέντα εὑρήματα εἶναι ὅλα ἀρχαϊκῶν χρόνων ἢ ὄστρακα, ἀνήκοντα εἰς κύλικας, ἀρυβάλλους καὶ μικκύλα ἀγγεῖα, ἐξ ὧν πολλὰ ἀκέραια, τὰ πλεῖστα ἐντοπίου κατασκευῆς, ἀλλ' ἀπομιμούμενα κορινθιακὰ καὶ λακωνικὰ ἀγγεῖα, ἐπίσης θραύσματα πηλίνων κεράμων κορινθιακοῦ καὶ λακωνικοῦ τύπου, ὡς καὶ ἀκροκεράμων, μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐξ ἀντυπῶν σφιγγῶν καὶ μετ' ἀνθεμωτῆς ἐπιστέψεως, ὁμοίων πρὸς τὰς εὑρεθείσας πέριξ τοῦ ἰκτινείου ναοῦ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφάς[10] (εἰκ. 14-16),

10. ΑΕ 1910, σελ. 276, εἰκ. 4-5 καὶ ΠΑΕ 1959, σελ. 157, πίν. 134 γ.

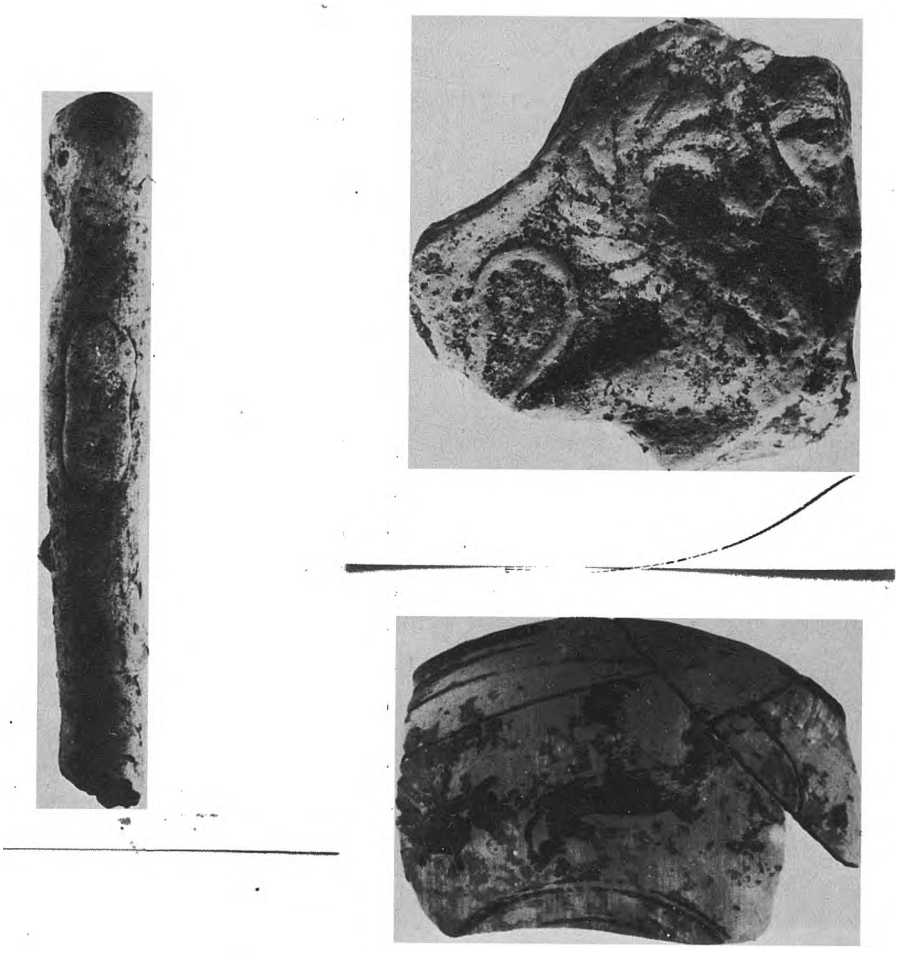

Εἰκ. 13. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ ἐκ Ν.

Μεταξὺ τῶν μεταλλικῶν εὑρημάτων ἄξιαι μνείας εἶναι αἱ πολυάριθμοι σιδηραῖ αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων, ὡς καὶ τὰ τεμάχια ἀναθηματικῶν μικρῶν ἀσπίδων καὶ κνημίδων, ὁμοίων πρὸς τὰς εὑρεθείσας κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφάς[11].

11. ΑΕ 1910, σελ. 310 κ.ἑ., εἰκ. 30 - 39.

Ἄξια μνείας εἶναι ἐπίσης ἀργυροῦς ὄφις ἀρχαϊκῶν χρόνων καὶ πήλινον εἰδώλιον κούρου (ε ἰ κ. 14). Προστίθεται ὅτι εἰς τὸν χῶρον τοῦ τετραγώνου δωματίου (ἀδύτου) ὑπεράνω τοῦ ἀρχαϊκοῦ στρώματος εὑρέθη δάπεδον ἐκ στρώματος λίθων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ὄστρακα ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰκ. 14. Πήλινον εἰδώλιον κούρου, θραῦσμα μελανομόρφου ἀγγείου μετὰ γραπτῆς σφιγγός, καὶ θραῦσμα πηλίνης ἀκροκεράμου μετ' ἀναγλύφου σφιγγός, ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ

Ἐὰν ὄντως τὸ ἀρχαϊκὸν τοῦτο οἰκοδόμημα εἶναι ναός, ὡς δηλοῦν ἡ ναόσχημος αὐτοῦ διαμόρφωσις καὶ τὸ εἶδος τῶν εὑρημάτων, τότε εἶναι οὗτος, πιθανώτατα, ὁ προϊκτίνειος ναός, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἀναζητεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας, ἀφ' ἧς δηλαδὴ ἤρχισαν αἱ ἔρευναι εἰς τὸν χῶρον τοῦτον. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ἀνήκουν, πιθανώτατα, οἱ κατὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν, ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ, ἀποκαλυφθέντες πελεκημένοι λίθοι, ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν κερά-

μων καὶ τῶν ἀκροκεράμων, φερουσῶν ἀνάγλυφον διακόσμησιν, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν τόσον εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαϊκοῦ ὅσον καὶ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (εἰκ. 14 - 16)[12]. Εἰς τὸν αὐτὸν προϊκτίνειον ναὸν ἀνήκουν, προφανῶς, καὶ τὰ τεμάχια δύο πηλίνων δισκοειδῶν ἀκρωτηρίων, εὑρεθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἀνασκαφέντος νῦν ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ ἀποκατασταθέντα ὑπ' αὐτοῦ[13].

Τέλος καὶ ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ναοῦ τούτου ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὁ αὐτὸς πρὸς ἐκεῖνον τοῦ ἰκτινείου, ἐνισχύει τὴν προτεινομένην ταύτισιν καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὑποστηριχθεῖσαν ἄποψιν ὅτι ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ἰκτινείου ναοῦ δὲν ἐπεβλήθη ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς χώρου, ἀλλ' ἐκ λόγων λατρευτικῶν, ἔκπαλαι καθιερωμένων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην[14].

Ὁ προϊκτίνειος ναός, καταστραφεὶς δι' ἄγνωστον αἰτίαν καὶ ἐγκαταλειφθεὶς κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ τοῦ Ἰκτίνου, προσέφερε τὸ ὑλικόν του διὰ τὴν ὑποδομὴν τοῦ κλασσικοῦ. Ὁ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ναῶν φυσικὸς βράχος, ὡς ἔδειξεν ἡ αὐτόθι ἔρευνα (τομεὺς 15, 17, 18, σχέδ. 1), ἰσοπεδώθη τότε μετ' ἐπιμελείας, κατὰ τὰς ἐργασίας δὲ ταύτας κατεστράφη, προφανῶς, τόσον τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ὅσον καὶ τὸ ὑπόλοιπον πρὸς Δ. τμῆμα τῆς λιθίνης ἀρχαϊκῆς κλίμακος, ἥτις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ΝΔ. τοῦ ἰκτινείου ναοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1955[15]. Ἡ κλῖμαξ αὕτη ὡδήγει ἴσως εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ναὸν τοῦ Βασσίτα Ἀπόλλωνος.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

12. Ἔ.ἀ. σημ. 10 καὶ 11.
13. ΑΕ 1933, σελ. 1 κ.ἑ.

Εἰκ. 15. Θραῦσμα κορυφαίας ἀκροκεράμου μετὰ τμήματος ἀναγλύφου σφιγγός, ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ

Εἰκ. 16. Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις ἀρχαϊκῆς ἀκροκεράμου ἐκ τοῦ μεταξὺ τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ τοῦ ἰκτινείου ναοῦ χώρου (Τομὴ 6)

14. ΑΕ 1933, σελ. 17 κ.ἑ. Γιαλούρης ΑΑΑ IV (1971), σελ. 249 καὶ Ὀλυμπιακὰ Χρονικὰ 1, 1970, σελ. 98 κ.ἑ.
15. Γιαλούρης ΠΑΕ 1959, σελ. 157 κ.ἑ. καὶ Ἔργον 1959, σελ. 107, εἰκ. 111.

EXCAVATIONS IN THE TEMPLE OF APOLLO EPIKOURIOS AT BASSAE

The excavation undertaken in 1970 in the temple of Apollo Epikourios had a twofold purpose : a) to examine the state of the temple foundations so as to determine a programme of future conservation and restoration, and b) to continue investigation of the temple surroundings.

Trial sections made along all four sides of the temple, before the euthenteria and within the sekos (d r a w i n g 1) have revealed that the temple, built on a ground sloping from E. to W., rests directly on bedrock on the east side, while on the west side the euthenteria lies 1 m. higher at the northwest corner and approximately 2 m. higher at the southwest corner. To provide a more solid base for the temple, foundations on this side were constructed of unworked or partly worked stones, supporting the course of rectangular stones of the stereobate. The latter was propped with three successive firmly constructed buttresses of a total width of 15 m., made of unworked, mostly level stones (d r a w i n g 2, f i g s. 1 - 3). On the other hand, the resting of the stereobate on the loose structure of unjointed, unworked stones and their resulting dislocation due to earthquakes or erosion, probably caused a sinking of the stylobate by 0.20 m. and a deviation from the axis of the surmounting colonnade.

The latest of the finds that have come to light from the section in the foundation, is a skyphos fragment of the third quarter of the 5th century B.C. This find confirms a dating to the last quarter of the century, proposed by Kourouniotis, on the evidence of a sherd from a red - figure vase and a clay bust of that period found in a corresponding layer of the foundation of the temple. Strangely enough, this evidence has been so far ignored by those assigning the first phase of the building of the temple to the mid - 5th century B.C. On the other hand, exploration along the sides of the temple has shown that most of the large hewn irregular stones (f i g s. 5 - 8) below the euthenteria, had come from an earlier monumental building and were reused in the stereobate of the Iktinian temple.

The most instructive of the sections within the sekos has been the one made before the third (from the north) Ionic engaged column of the west side. It exposed the inner face of the foundation of the stylobate, consisting of seven superposed courses, the lowest resting on bedrock in a depth of 2.88 m. (d r a w i n g s 3 and 4, f i g s. 9 - 11). Owing to this construction, the stylobate of the west colonnade suffered no sinking.

Of particular significance was the discovery, in the area south of the temple, of the foundations of a temple - shaped building with N. - S. orientation, like that of the Iktinian temple. If this Archaic building was in fact a temple, as suggested by its arrangement and the kind of finds (miniature vases, clay antefixes, arrow - heads

and spear - heads, votive defensive bronze weapons, etc. (f i g s. 14 - 16), as well as the fragments of two Archaic clay disk - shaped acroteria, found earlier near the building), then this is in all probability the Pre - Iktinian temple, whose location has been sought since the beginnings of our century. The orientation of this building supports the proposed identification and confirms the view that the similar orientation of the Iktinian temple had been dictated by cult reasons, long established on the site. The large stones reused in the stereobate of the Iktinian temple had probably belonged to this Archaic temple, which had been, for some reason, destroyed and abandoned.

N. YALOURIS

ΤΟ ΝΕΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας ἐξετέθησαν οἱ πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι θησαυροὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἱερᾶς Ἄλτεως καὶ τῆς πέριξ αὐτῆς περιοχῆς, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε ἦσαν ἀπρόσιτοι εἰς τὰς ἀποθήκας. Ὁμοίως ἐξετέθησαν, μεταφερθέντα ἐκ τοῦ παλαιοῦ, τὰ ἔργα μικροπλαστικῆς καὶ μνημειώδους πλαστικῆς, πλὴν τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου καὶ τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους, τὰ ὁποῖα, πρὸς τὸ παρόν, παραμένουν ἐκτεθειμένα εἰς τὸ παλαιὸν Μουσεῖον.

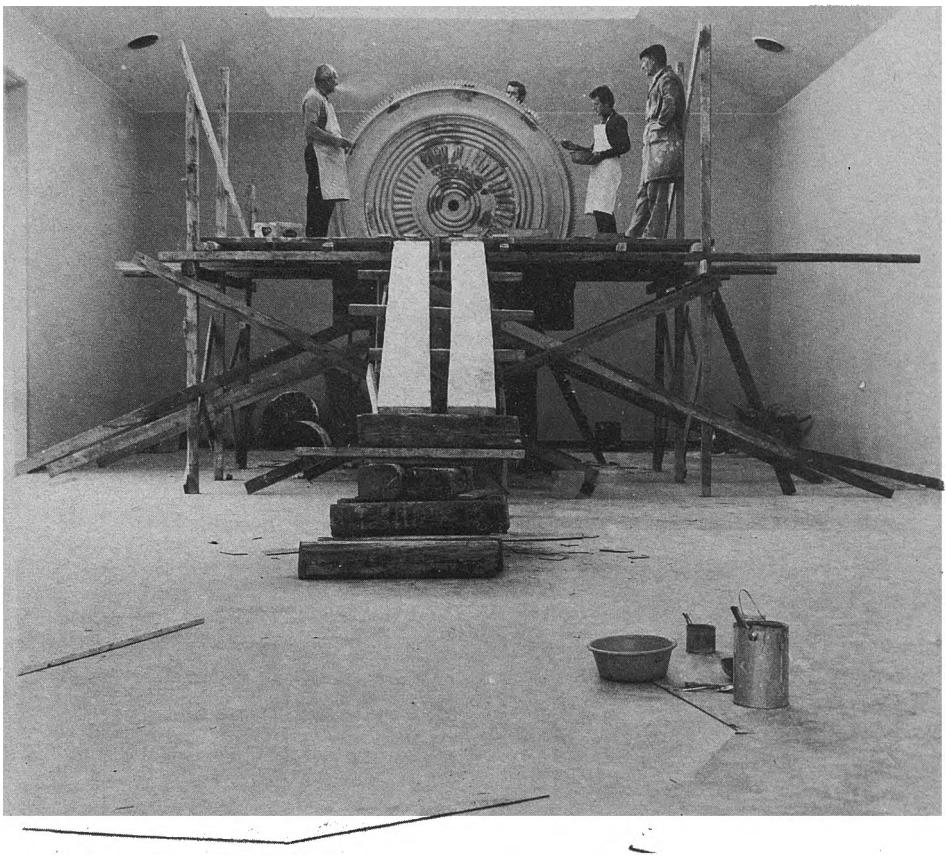
Τὸ κτήριον τοῦ νέου Μουσείου διατηρεῖ τὴν διάταξιν τῶν χώρων τοῦ παλαιοῦ, ἤτοι κεντρικὴν αἴθουσαν προοριζομένην διὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Περιβάλλεται αὕτη ὑπὸ αἰθουσῶν κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς αὐτῆς. Οἱ χῶροι ὅμως τούτου εἶναι κατὰ πολὺ εὐρύτεροι τῶν τοῦ παλαιοτέρου καὶ οὕτω κατέστη νῦν, διὰ πρώτην φοράν, δυνατὴ ἡ ἔκθεσις ἐν αὐτοῖς τῶν σημαντικωτέρων ἐκ τῶν πολυαρίθμων εὑρημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς περιοχῆς του. Οὕτω εἰς τὸν εὐρύχωρον προθάλαμον τοῦ Μουσείου, καταλλήλως διαμορφωθέντα, ἐτοποθετήθησαν ἡ νέα γυψίνη ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Ἄλτεως, δωρεὰ τῆς πόλεως τοῦ Essen πρὸς τὸ Μουσεῖον, ὡς καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς βάσεων ἀγαλμάτων Ὀλυμπιονικῶν, ἔργων τῶν πλέον ὀνομαστῶν γλυπτῶν τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Εἰς τὰς λοιπὰς αἰθούσας, ἠριθμημένας κατὰ σειρὰν ἐκ τῆς πρώτης ἐξ ἀριστερῶν (Δ. πλευρᾶς), ἐξετέθησαν τὰ ἀρχαῖα κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειρὰν καὶ κατὰ ἑνότητας, ὡς ἑξῆς:

Εἰκ. 1. Ἄποψις τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 αἰθούσης περιλαμβανούσης ἔργα πρωίμου καὶ ὡρίμου ἀρχαϊκῆς τέχνης

Εἰκ. 2. Τὸ δισκοειδὲς ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου κατὰ τὰς ἐργασίας τοποθετήσεως αὐτοῦ

1η αἴθουσα: εὑρήματα λίθινα, πήλινα καὶ χαλκᾶ ἐκ τῆς Ἄλτεως καὶ ἐκ τῆς ὁμόρου πρὸς ταύτην περιοχῆς, Νεολιθικῶν - Πρωτοελλαδικῶν μέχρι καὶ τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται καὶ τὰ κτερίσματα τῶν παρὰ τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθέντων ὑστερομυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων, δι' ὧν βεβαιοῦται ὁριστικῶς ἡ ὕπαρξις ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀκμάζοντος μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ. Ἄξιοι μνείας εἶναι ἐπίσης δύο χαλκοῖ τρίποδες, ὡς καὶ οἱ πόδες καὶ αἱ λαβαὶ τριπόδων μετὰ τῶν διακοσμούντων αὐτὰς χαλκῶν εἰδωλίων (Τελχίνων) καὶ προτομῶν ἀρίστης τέχνης. Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης δεσπόζει ἐπὶ ἰδιαιτέρας βάσεως γεωμετρικὸς ἵππος, μνημειωδῶν διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διαστάσεων ἐκ συμπαγοῦς χαλκοῦ, καθ' ὅσον ἡ τεχνικὴ τοῦ κοίλου χαλκοῦ δὲν ἦτο τότε εἰσέτι γνωστὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Εἰκ. 3. Ἄποψις τμήματος τῆς αἰθούσης ἀριθ. 4

2α αἴθουσα: εὑρήματα γεωμετρικῶν καὶ πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων (ε ἰ κ. 1, 2)· α) χαλκᾶ καὶ πήλινα εἰδώλια, β) χαλκᾶ ἐλάσματα καὶ προτομαὶ γρυπῶν κ.λ.π. ἀνατολικῆς ὡς καὶ ἀνατολιζούσης τέχνης, γ) ὅπλα ἀμυντικὰ καὶ ἐπιθετικά, πολλὰ τῶν ὁποίων μὲ πλουσίαν διακόσμησιν, ἐκτεθειμένα κατὰ τύπους καὶ κατὰ τὴν μορφολογικὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν· μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχει ὁ προσφάτως ἐπαναπατρισθεὶς ἀρχαϊκὸς χαλκοῦς θώραξ, κλαπεὶς κατὰ τὸν τελευταῖον Παγκόσμιον πόλεμον· φέρει ἐξαίρετον ἐγχάρακτον διακόσμησιν, δ) ἐπισήματα καὶ ὄχανα ἀσπίδων, κοσμούμενα διὰ σφυρηλάτων μυθολογικῶν παραστάσεων καὶ πήλιναι σίμαι μὲ πολύχρωμον πλαστικὴν διακόσμησιν, στ) τὸ μνημειῶδες δισκοειδὲς ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου ἀποκατεστημένον, ὡς καὶ ἕτερον μικρότερον ἔκ τινος τῶν Θησαυρῶν τοῦ Ἱεροῦ, ζ) ἡ κολοσσιαία κεφαλὴ τοῦ

Εἰκ. 4. Ὁ ὑπ' ἀριθ. Λ 132 ἀνδριὰς ἀφηρωισμένου ἀνδρός

λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἥρας τοῦ Ἡραίου.

3η αἴθουσα: Ἔργα ὡρίμου καὶ ὑστέρας ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς : α) χαλκᾶ καὶ πήλινα εἰδώλια ἀρίστης ἐργασίας, β) χαλκοῖ πόδες τριπόδων μετ' ἀναγλύφων μυθολογικῶν παραστάσεων, γ) μαρμάρινα καὶ πώρινα γλυπτά, τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀετωμάτων τῶν Θησαυρῶν· μεταξὺ τούτων καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐναέτιος σύνθεσις τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων, δ) τμῆμα τῆς πολυχρώμου πηλίνης σίμης τοῦ

Θησαυροῦ τῶν Γελώων, ὡς καὶ τμήματα ἑτέρων πηλίνων σιμῶν οἰκοδομῶν τοῦ Ἱεροῦ, ε) ἐκλογὴ ἐξ ἀγγείων ἡλειακῶν ἐργαστηρίων, ὡς καὶ λακωνικῶν, ἀττικῶν κ.ἄ.

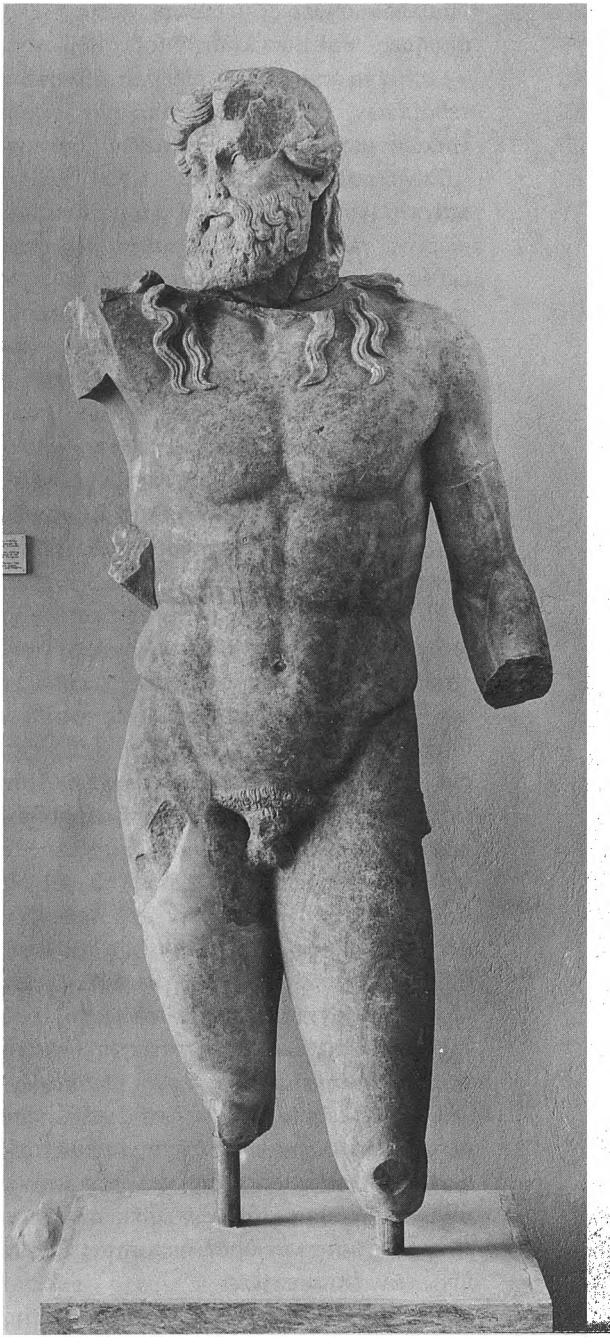
4η αἴθουσα: Ἔργα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ὡς καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων (εἰκ. 3): α) χαλκᾶ καὶ πήλινα ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ πήλινον σύμπλεγμα Διὸς - Γανυμήδου καὶ ὁ πήλινος πολεμιστὴς ἐξ ἑτέρου συμπλέγματος, β) μαρμάρινα ἀντίγραφα ἔργων κλασσικῶν χρόνων, γ) τὸ κράνος τοῦ Μιλτιάδου καὶ τὸ περσικὸν κράνος, λάφυρον τῶν Ἀθηναίων ἐκ νίκης των κατὰ τῶν Περσῶν, δ) ἐκλογὴ ἐκ χαλκῶν ὑδριῶν καὶ ἐξ ἀγγείων πηλίνων, ἐρυθρομόρφων καὶ μελαμβαφῶν διαφόρων προελεύσεων, ε) συλλογὴ ἐκ σιδηρῶν ἐργαλείων γεωργικῶν, λιθοξόων κ.ἄ.

5η αἴθουσα: Χαλκᾶ καὶ μαρμάρινα γλυπτά, ὡς καὶ εἰδώλια τῶν ὑστέρων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς τὸν ἀνατολικῶς τῆς αἰθούσης ταύτης ἐνδιάμεσον χῶρον, ὁδηγοῦντα εἰς τὴν διὰ τὸν Ἑρμῆν τοῦ Πραξιτέλους προοριζομένην **6ην αἴθουσαν,** ἐτοποθετήθη μέγα τμῆμα τῆς πηλίνης σίμης τοῦ Λεωνιδαίου, ὁμοῦ μετὰ γλυπτῶν, τῶν ὑστέρων κλασσικῶν καὶ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

7η αἴθουσα: Ἔργα Ρωμαϊκῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων δεσπόζουν οἱ μαρμάρινοι ἀνδριάντες, οἱ ὁποῖοι, ὁμοῦ μετὰ τοῦ μαρμαρίνου ταύρου, διεκόσμουν τὸ Νυμφαῖον τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ.

8η αἴθουσα: Ἡ τελευταία αὕτη αἴθουσα εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας. Περιλαμβάνει πάντα τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα ἔργα: α) βάσεις ἀγαλμάτων καὶ ἀναθήματα Ὀλυμπιονικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ βάσις τοῦ

Εἰκ. 5. Τὸ ὑπ' ἀριθ. Λ 109 ἄγαλμα Διὸς

Πουλυδάμαντος, β) δίσκοι, στλεγγίδες, ἁλτῆρες καὶ ὁ λίθος τοῦ Βύβωνος, γ) πήλινα καὶ χαλκᾶ εἰδώλια ἀθλητῶν, τεθρίππων, ἱππέων κ.λ.π. ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Συνολικῶς ἐξετέθησαν 1.500 χαλκᾶ καὶ πήλινα ἔργα καὶ 150 μαρμάρινα καὶ πώρινα γλυπτά. Πάντα ταῦτα πρὸ τῆς ἐκθέσεώς των ὑπεβλήθησαν εἰς καθαρισμὸν καὶ συντήρησιν· οἱ σιδηροῖ σύνδεσμοι, δι' ὧν τὰ θραύσματα τῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν εἶχον συγκολληθῆ ἢ ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῶν βάσεών των, ἀντικατεστάθησαν δι' ὀρειχαλκίνων. Ἅπαντα τὰ ἐκθέματα ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ νέων βάσεων ἐκ ξύλου, πλεξιγκλὰς ἢ μαρμάρου, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους καὶ τῶν αἰσθητικῶν ἀπαιτήσεων ἑκάστου ἔργου.

Κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας ἐπετεύχθη καὶ ἡ συμπλήρωσις πολλῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων διὰ δεκάδων θραυσμάτων ἐκ τῶν ἀποκειμένων ἀταυτίστων εἰς τὰς ἀποθήκας. Δύο τούτων εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας: τὸ ὑπ' ἀριθ. Λ 109 ἄγαλμα Διὸς (εἰκ. 4), ἀντίγραφον αὐστηρορρυθμικοῦ πρωτοτύπου, καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. Λ 132 ἀνδριὰς ἀφηρωισμένου ἀνδρός, Α΄ αἰ. μ.Χ. (εἰκ. 5)· μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ γλύπτου κ. Τριάντη ἀνακάλυψιν εἰς τὰς ἀποθήκας τῶν ἐλλειπουσῶν κεφαλῶν των καὶ τὴν συγκόλλησιν ἑκάστης ἐπὶ τοῦ οἰκείου αὐτῆς κορμοῦ, κατέστη δυνατὴ ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία ἀμφοτέρων τῶν ἔργων.

Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων ἀρχαίων ἐτέθησαν ἐπεξηγηματικαὶ τρίγλωσσοι πινακίδες, ὡς καὶ γραμμικαὶ ἀναπαραστάσεις, δι' ὧν διευκολύνεται ἡ κατανόησις καὶ ὀρθὴ ἐκτίμησις αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν.

Τὸ συντελεσθὲν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης φάσεως ἐπανεκθέσεως ἐν τῷ νέῳ Μουσείῳ, ἀρξάμενον κατὰ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Μαρτίου 1972 καὶ περατωθὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἤτοι ἐντὸς τριμήνου περίπου, κατέστη δυνατὸν χάρις εἰς τὴν ἐνεργὸν συμπαράστασιν τοῦ προϊσταμένου Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, διὰ τῆς ἀφειδοῦς διαθέσεως τῶν ἀπαραιτήτων οἰκονομικῶν καὶ λοιπῶν μέσων· πρὸ πάντων, ὅμως, ὀφείλεται εἰς τὸν ἀξιέπαινον ζῆλον τοῦ ἐξ ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν διατεθέντος συνεργείου, τὸ ὁποῖον εἰργάσθη καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα καθημερινῶς, ἀόκνως καὶ ἄνευ διακοπῆς, μάλιστα δὲ πολὺ πέραν τοῦ κανονικοῦ ὡραρίου. Τὸ συνεργεῖον ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἠλ. Ἀνδρέου, Ἰωάννας Ἀνδρέου, Εὐαγγελίας Χαλιώτη, Μαργ. Κουμουζέλη, τῶν καλλιτεχνῶν Στυλιανοῦ Τριάντη καὶ Κ. Τσάρα καὶ τῶν τεχνιτῶν Μιχ. Καλλέργη, Σταύρου Κασσανδρῆ, Χρήστου Χατζηλίου, Τριανταφύλλου Κοντογιώργη, Γ. Μαλαματίνη, Ἰ. Δαμίγου, Κ. Παυλάτου. Εἰργάσθη ἐπίσης ἀόκνως καὶ τὸ συνεργεῖον τεχνιτῶν τῆς Ζ΄ Ἐφορείας ἀποτελούμενον ἐκ τῶν Δ. Λιάγκουρα, Γ. Ἀλεξάκη καὶ Β. Ἀθανασοπούλου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα συνετελέσθη ὁ ἐλαιοχρωματισμὸς τοῦ Μουσείου ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐγκαταστάσεων ἠλεκτρισμοῦ καὶ κλιματισμοῦ καὶ ἡ στεγάνωσις τῆς στέγης τοῦ Μουσείου καὶ τῶν βοηθητικῶν αὐτοῦ χώρων. Ἐπίσης, ἐγένετο διαμόρφωσις καὶ εὐτρεπισμὸς τοῦ πέριξ τοῦ χώρου τοῦ Μουσείου ἀλσυλλίου, ὡς καὶ τῶν δύο αἰθρίων αὐτοῦ. Ὁμοίως ἐγένετο διαπλάτυνσις καὶ διαμόρφωσις τῆς προσβάσεως πρὸς τὸ Μου-

σεῖον ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ὁ μεταξὺ δὲ τῆς τελευταίας καὶ τοῦ νέου Μουσείου χῶρος διεμορφώθη πρὸς στάθμευσιν τῶν αὐτοκινήτων τῶν ἐπισκεπτῶν.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

THE NEW MUSEUM OF OLYMPIA

The newly founded Museum of Olympia has housed the numerous and valuable finds from excavations at the Sacred Altis and the surrounding area —most of which had remained so far invisible in the Museum storerooms. Exhibits also include small and monumental sculpture transferred from the old Museum, though the sculptures of the temple of Zeus, the Nike of Paionios and the Hermes of Praxiteles are still displayed there.

The new building has an interior arrangement similar to that of the old, i.e. a central gallery (reserved for the sculptures of the temple of Zeus), surrounded by rooms on all four sides. The entire building, which is far more spacious than the old one, has permitted display of the most important local finds.

A new model of the Sacred Altis, rendered to scale in plaster (a gift of the city of Essen to the Museum), has been placed in the entrance hall, along with several bases of statues of Olympic victors made by the most celebrated artists of Classical times.

The other galleries of the Museum, designated by numbers starting from the left (west side), include antiquities arranged in chronological order and groups, as follows :

1st Gallery: Stone, clay and bronze objects from the Altis and adjacent area, of Neolithic - Early Helladic to early Geometric date. Among these are the funerary offerings from the Sub-Mycenaean chamber tombs unearthed in the vicinity of the Museum, which attest to the existence of a prospering Mycenaean settlement at Olympia. Other noteworthy exhibits are two bronze tripods, as well as tripods and handles of cauldrons adorned with bronze figures (Telchines) and busts of excellent workmanship. On an individual base in the centre of the gallery, stands a Geometric horse of fairly large dimensions, made of solid bronze, for the technique of casting bronze had not yet been mastered by the Greeks in that age.

2nd Gallery: Finds dated to the Geometric and early Archaic periods (figs. 1, 2) : a) bronze and clay figurines, b) bronze plaques and busts of griffins etc., of oriental or orientalizing style, c) defensive and offensive weapons, many of which richly adorned, displayed in type groups and morphological order. The Archaic bronze breast - plate with superb incised decoration, stolen during the First World War and only recently recovered, holds a special place in

this collection, d) shield emblazons and handles with hammered decoration of mythological themes, and clay simas bearing polychrome plaster decoration, e) the restored monumental disk-shaped acroterion from the Heraion, and a smaller acroterion from one of the Treasuries of the Sanctuary, f) the colossal head of the statue of Hera which had been set up in the Heraion.

3rd Gallery: Works of the mature and late Archaic period : a) bronze and clay statuettes of fine workmanship, b) bronze tripods with mythological representations in relief, c) marble and poros sculptures, most of which had belonged to pediments of Treasuries, including the entire pedimental sculpture of the Treasury of the Megarians, d) fragment of the clay polychrome sima of the Treasury of the Geloans and other fragments of clay simas from various buildings of the Sanctuary, e) a selection of pottery produced in Elean workshops, as well as Laconian, Attic, etc. vases.

4th Gallery: Works of the ' severe ' style and the Classical period (f i g. 3) : a) bronze and clay works, of which outstanding examples are the clay group of Zeus and Ganymedes, and a clay warrior from another group, b) marble copies of Classical originals, c) the helmet of Miltiades, and a Persian helmet from the spoils captured by the victorious Athenians in the Persian Wars, d) a selection of bronze hydrias and clay vases, red-figured and black-glazed pottery of varied provenance, e) a collection of iron tools used in agriculture, stone-cutting, etc.

5th Gallery: Bronze and marble sculpture and statuettes of the late Classical and Hellenistic times.

A large section of the clay sima from the Leonidaion, and a number of late Classical and Hellenistic sculptures have been exhibited in the intermediate space (east of the room) leading to the **6th Gallery,** reserved for the display of the famous Hermes of Praxiteles.

7th Gallery: Works of the Roman age, chief among which the marble statues and marble bull once decorating the Nymphaion of Herodes Atticus.

8th Gallery: The last of the galleries is devoted to the Olympic Games. It includes objects in connection with the Games : a) bases of statues and dedications of Olympic victors, including the base of Poulydamas, b) disks, stlengides, halteres, and the stone of Bybon, c) clay and bronze statuettes of athletes, horsemen, models of four-horse chariots, etc., dating from Geometric to Classical times.

A total of 1.500 bronze and clay objects and 150 marble and poros sculptures have been displayed in the new Museum, after being cleaned and treated for conservation. Iron attachments, used for fitting together marble fragments or affixing statues on their bases, have been replaced by brass attachments. All exhibits have been placed on new wooden, plexiglass, or marble bases, depending on the size and esthetic effect of the object displayed.

In the course of these operations, several marble statues were assembled

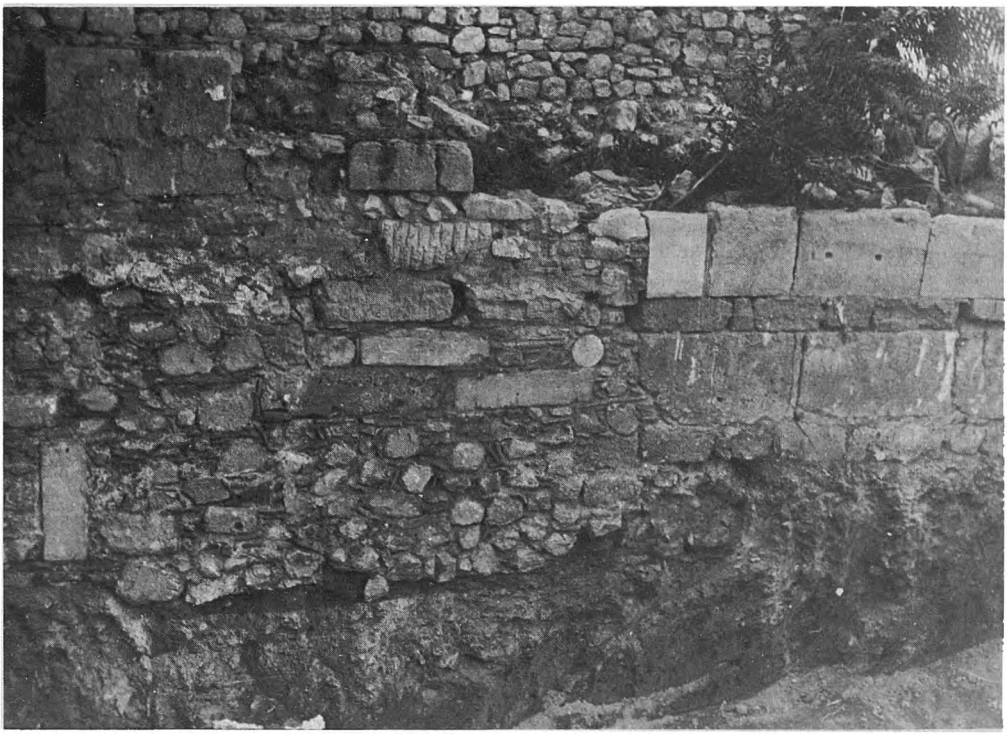
from dozens of fragments that had lain unidentified in the storerooms. Special mention should be made here of two such restorations : the statue of Zeus (Inv. No. Λ 109) (fig. 4), copying an original of the 'severe' style, and the statue of a heroized man (Inv. No. Λ 132) (fig. 5), dated to the lst century A.D. The discovery of the missing heads by the sculptor Mr. Triantis and their replacement of the corresponding bodies has permitted a correct interpretation of both these works.

Explanatory labels have been prepared in three languages for most of the exhibits, and restored drawings assist the visitor to a better understanding and appreciation of the works.

Preliminary operations for exhibition in the new Museum, begun in late March 1972 and completed in early July of the same year, i.e. within a period of about three months, were accomplished thanks to the active assistance and generous provision of funds and other means by the Ministry of Culture and Sciences and the General Direction of Antiquities and Restoration. Above all, this achievement was due to the enthusiastic participation of the team of archaeologists, artists and technicians, who applied themselves to this task working uninterruptedly and well beyond regular hours during the whole period. The team included the scientific assistants El. Andreou, J. Andreou, E. Chalioti, Marg. Koumouzeli, the artists St. Triantis and K. Tsaras, and the technicians M. Kallergis, St. Kassandris, Chr. Hadzeliou, Triantaphyllos Kontogeorghis, G. Malamatinis, J. Damigos, K. Pavlatos. These were joined by the team of technicians of the Z' Ephorate, D. Liangouras, G. Alexakis and B. Athanasopoulos.

Painting of the interior and exterior of the building, electric and air-conditioning installations, water-proofing of the roof of the main building and annexes, and modelling of the two courts were also completed during this period. The small grove surrounding the Museum was trimmed ; the approach from the National Road was enlarged and the area between the road and the new Museum was turned into parking space for the visitors ' cars.

N. YALOURIS

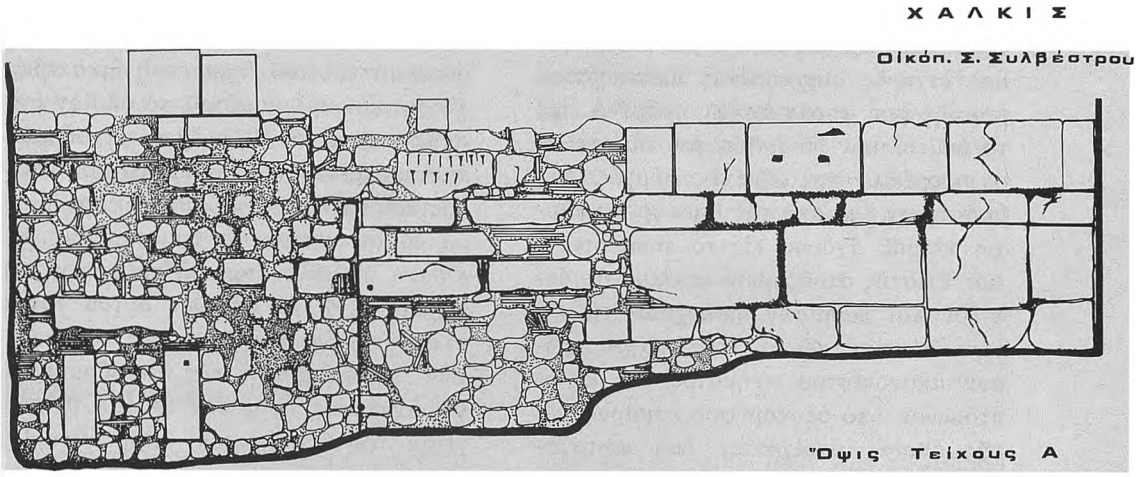
Εἰκ. 1. Χαλκίς, Οἰκόπ. Σ. Σιλβέστρου. Τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ τείχους Α

ΧΑΛΚΙΣ: ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ Σ. ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΥ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυκατοικίας εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐ. Βενιζέλου οἰκόπεδον τοῦ κ. Σ. Σιλβέστρου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἔκθεσις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία διενεργήθη κατὰ τὸ 1971, ἐγένετο εἰς τὸ ΑΔ 26 (1971): Χρονικά. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου κατεδαφίσθησαν οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων τοῖχοι διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀνεγερθησομένης οἰκοδομῆς. Οὕτω ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερον τμῆμα τῆς ὄψεως τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἀπεκρύπτετο μέχρι τοῦδε ὑπὸ τοίχου ἀνήκοντος εἰς οἰκοδόμημα τουρκικῶν χρόνων (εἰκ. 1).

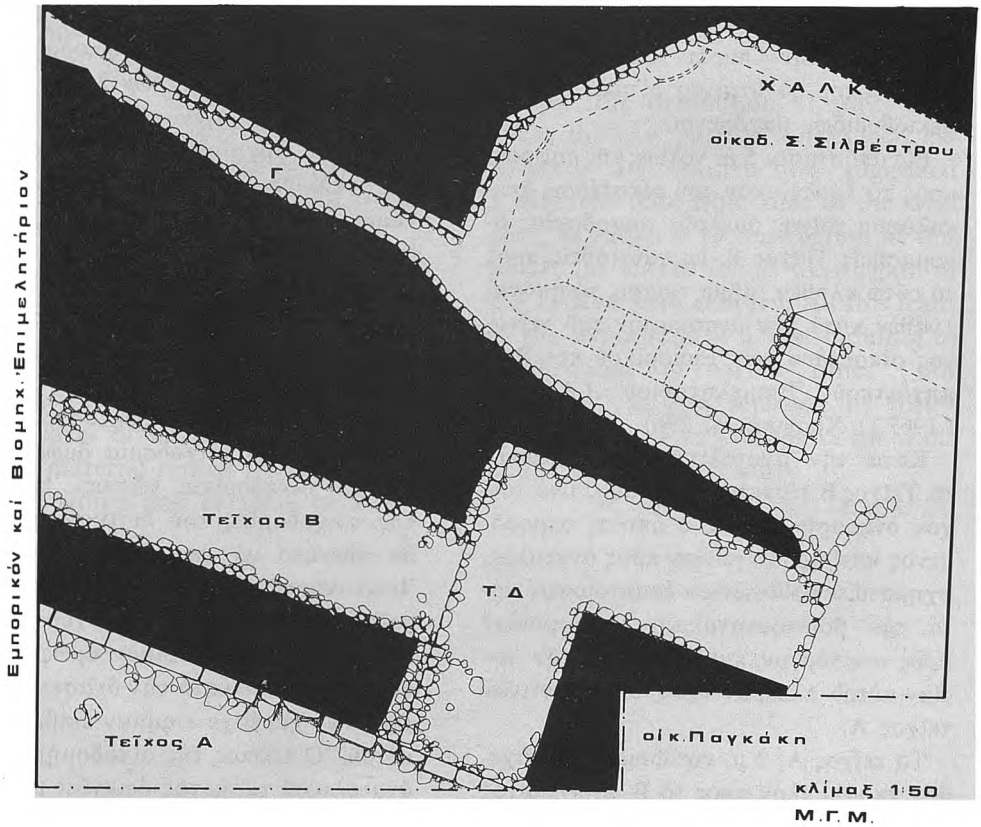
Σκοπός μας εἶναι, ὄχι ἡ παρουσίασις τῆς ὅλης ἐρεύνης, ἐφ' ὅσον αὕτη ἐγένετο ἀλλοῦ, ἀλλ' ἡ ἔκθεσις τῶν νεοαποκαλυφθέντων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὑποβοηθοῦν καὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ βυζαντινοῦ τείχους (ὄψις, σχέδ. 2). Συνοπτικῶς μόνον ἀναφέρομεν διὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὸ 1971 (κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς, σχέδ. 1).

Παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τοῦ

Χ Α Λ Κ Ι Σ
Οἰκόπ. Σ. Συλβέστρου
Ὄψις Τείχους Α
Κλίμαξ 1:25
Μ. Γ. Μ.

Σχέδ, 1

Σχέδ. 2

Χ Α Λ Κ
οἰκοδ. Σ. Σιλβέστρου
Γ
Τεῖχος Β
Τ. Δ
Τεῖχος Α
οἰκ. Παγκάκη
Εμπορικόν καί Βιομηχ. Επιμελητήριον
κλίμαξ 1:50
Μ.Γ.Μ.

οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ πρανοῦς βαθείας τάφρου. Λίαν ἐπικλινὲς καὶ ἰσχυρᾶς τοιχοδομίας ἀκανονίστου μορφῆς ἔχει φορὰν ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., εἰς τὸ ἀνατολικὸν δὲ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου σχηματίζεται πολυγωνικὸς πύργος. Εἰς ἀπόστασιν 6 μ. ἀπὸ τῆς λεωφόρου ὑπάρχει κλῖμαξ ἄγουσα εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Διὰ κτιστῆς στοᾶς μετὰ κεκλιμένου δαπέδου καὶ βαθμίδων εἰσέρχεταί τις εἰς τὸν ὑπόγειον χῶρον τοῦ πύργου, χῶρον ἀκανονίστου σχήματος καὶ καλυπτόμενον ὑπὸ ὀξυκορύφου καμάρας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνοίγονται δύο φωταγωγοί. Εἰς τὸν βόρειον καὶ δυτικὸν τοῖχον ἀνοίγονται ἀνὰ μία κανονιοθυρὶς καὶ ἄνωθεν αὐτῶν, εἰς ὕψος 3 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀνοίγονται αἱ τυφεκιοθυρίδες. Εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους ὀρθογώνιοι ὀπαὶ μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν ξυλίνου πατώματος, ὅπου θὰ ἵσταντο οἱ ἀπὸ τῶν τυφεκιοθυρίδων μαχόμενοι.

Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. νοτίως τῆς τάφρου, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἀμελοῦς τοιχοδομίας ὀνομασθεὶς Τεῖχος Β, ὡς ταυτισθεὶς πρὸς τὸ οὕτω κληθὲν τμῆμα τοίχου, τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ γείτονος οἰκοπέδου τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου (ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 296).

Κατὰ τὴν ἀνατολικήν του πλευρὰν τὸ Τεῖχος Β τέμνεται ἐγκαρσίως ὑπὸ τοίχου ὀνομασθέντος Δ, ὁ ὁποῖος στρεφόμενος κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς ἀνατολάς, σχηματίζει ὀρθογώνιον ἐφαπτόμενον κατὰ τὴν βορειοανατολικήν του γωνίαν πρὸς τὸν πύργον, καθ' ὅλην δὲ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν πρὸς τὸ βυζαντινὸν τεῖχος Α.

Τὸ τεῖχος Α, 2 μ. νοτιώτερον καὶ σχεδὸν παράλληλον πρὸς τὸ Β, ἔχει πλάτος 3.50 μ. καὶ οὕτω μόνον ἡ μία ἐξωτερικὴ ὄψις αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη, καθ' ὅσον εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη κατὰ τὸ 1971, ἔχει τοιχοδομίαν ἀποτελουμένην κυρίως ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, ὀγκολίθων ἐκ πώρου ἢ μαρμάρου κανονικῶς ἐφαπτομένων ἀλλήλων, ἀποτελούντων τὸ πρόσωπον τοῦ τείχους, ἐνῷ τὸ ὄπισθεν αὐτοῦ τμῆμα πληροῦται διὰ μικρῶν λίθων καὶ χωμάτων. Ἡ μορφὴ αὕτη τῆς τοιχοδομίας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου διατηρουμένου τμήματος τοῦ τείχους. Ἐλαχίστη καὶ ἀραιὰ ἀσβεστοκονία ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς τοὺς ἁρμούς. Τὸ διὰ τῆς κατεδαφίσεως ὅμως τοῦ τοίχου Δ νῦν ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει διάφορον τοιχοποιΐαν. Τοῦτο εἶναι ᾠκοδομημένον ἐξ ἀκατεργάστων μικρῶν λίθων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σποραδικῶς μόνον χρησιμοποιεῖται ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὑλικὸν καὶ ὀγκόλιθοι, ἔχει παχὺ συνδετικὸν κονίαμα, διαφόρου συνθέσεως πρὸς τὸ τοῦ δυτικοῦ τμήματος καὶ ἔχει γίνει εὐρεῖα χρῆσις πλίνθων.

Ἡ κεραμεική, ἡ ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅλου τοῦ μήκους τοῦ Τείχους Α, χρονολογεῖται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους· παλαιότερα ὄστρακα δὲν εὑρέθησαν. Ἡ τοιχοδομία ὅμως μαρτυρεῖ δύο οἰκοδομικὰς φάσεις. Ἡ μορφὴ τῆς τοιχοδομίας τοῦ δυτικοῦ τμήματος θὰ ἠδύνατο νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς Ἰουστινιανείους χρόνους, ὁπότε μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς πηγὰς ὀχύρωσις τῆς πόλεως. Τὸ ἀνασκαφικὸν ὅμως ὑλικόν, οὔτε τώρα οὔτε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1967 δὲν παρέσχε καμμίαν ἐπιβεβαίωσιν αὐτοῦ. Ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος δεικνύει μίαν ἐπι-

σκευὴν ἢ ἀνοικοδόμησιν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους (12ος αἰ. μ.Χ.) καὶ τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικήν. Δύναται ἑπομένως νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Φράγκων εἰς τὴν Χαλκίδα (1205) ἐγένετο ἐπισκευὴ τμημάτων τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον προϋπῆρχε καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι τοῦδε διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως. Δυστυχῶς αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας παρέχουν αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ δὲν δύνανται νὰ διαφωτίσουν πλήρως τὸ σημεῖον αὐτὸ καὶ νὰ βοηθήσουν διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ

NEWS FROM CHALKIS

Foundation works for the construction of a new building on Venizelou Street in Chalkis, brought to light part of the Mediaeval fortifications of the town.

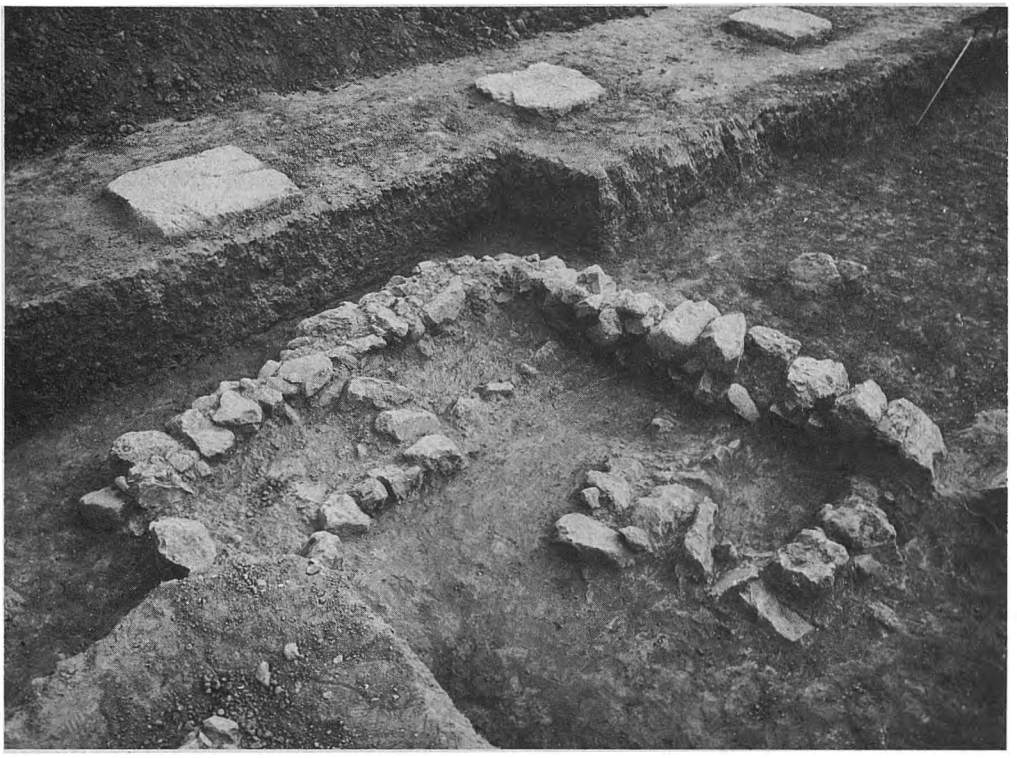
An excavation was carried out and its report has been published in *AD* 26 (1971) : Chronika.

Two almost parallel walls (A and B) and the inclined wall of the moat that surrounded the castle with water have been uncovered.

Walls B, Δ, and the construction of the moat should be dated to the years of the Turkish occupation (17th century ?). Wall A is apparently of the Byzantine period. It was constructed of two faces of blocks (most of them ancient material reused) with a filling of small stones and earth in between. Part of the same wall was excavated during the foundation works of the next building (*AD* 22 (1967): Chronika) on Venizelou Street. In both cases the pottery found pointed to a date in the middle Byzantine period.

After the demolition of wall Δ in 1972, the east part of wall A was excavated. Its construction suggested a different date from that of the west part, or rather a reconstruction at this point; the sherds found were again of the 11th or 12th century. All this leads to the hypothesis of a first building of fortifications in earlier times (6th century ?, as also reported by historians) and a general repair of the walls in the early 12th century.

M. GEORGOPOULOU - MELADINI

Εἰκ. 1. Κίρρα: Νότιος τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΚΙΡΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1972

Ἡ κατεδάφισις τῆς ἐτοιμορρόπου ἐκκλησίας τῆς Κίρρας καὶ ἡ θεμελίωσις νέας, ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν πέριξ τῆς ἐκκλησίας χῶρον καὶ μεταξὺ τῶν θεμελίων αὐτῆς.

Ἡ ἐκκλησία κεῖται παρὰ τὸν χῶρον, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ εἶχε διενεργήσει ἀνασκαφὰς (βλ. L. Dor, J. Jannoray, H. Van Effenterre, Kirrha, Paris 1960 διὰ τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν καὶ BCH 61 (1937), Chronique σ. 457, διὰ τὴν κλασσικὴν Κίρραν).

Αἱ ἐφετιναὶ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου καὶ ἓξ βάσεις κιόνων ἢ στύλων τῆς ἐν μέρει ὑπὸ τῶν Γάλλων εὑρεθείσης τετραγώνου στοᾶς, τῶν ὁποίων βάσεων ἡ θέσις ἐδηλοῦτο ὑποθετικῶς εἰς τὸ σχέδιον τῆς Γαλλικῆς ἀνασκαφῆς (Kirrha, πίν. 111). Ἐνδιαφέρει ἴσως νὰ ὑπομνησθῇ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ch. Picard (Revue Archéologique 1938, σ. 97 - 99) περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν βάσεων αὐτῶν. Εἰς τὸ σύντομον δημοσίευμά του ὁ Picard ὑποστηρίζει ὅτι αὗται ἔφερον ἀναθήματα, τρίποδας. Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσε στηριζόμενος εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 438 κ.ἑ.), δὲν φαίνεται ὅμως

Εἰκ. 2. Κίρρα: Ἀνατολικὸς τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς

νὰ ἀνταποκρίνεται αὕτη εἰς τὰ πράγματα.

Εὑρήματα ἐκ τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς μετέπειτα ἐποχῆς δὲν ὑπῆρξαν εἰμὴ μόνον ὡραῖος μελαμβαφὴς ἀττικὸς σκύφος τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ., εὑρεθεὶς ἀκριβῶς ὑπὸ μίαν τῶν βάσεων, καὶ χαλκοῦν νόμισμα τῶν Αἰτωλῶν (279 - 168 π.Χ.).

Εἰς μικρὸν βάθος, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν βάσεων τῆς τετραγώνου στοᾶς,ἀπεκαλύφθη ἐκτεταμένος μυκηναϊκὸς συνοικισμός. Ἡ μία ἐκ τῶν παρατιθεμένων φωτογραφιῶν (εἰ κ. 1) εἰκονίζει τρεῖς ἐκ τῶν βάσεων τῆς στοᾶς καὶ παρ' αὐτὰς τοίχους μυκηναϊκῶν οἰκιῶν (νότιος τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς), ἐνῷ ἡ δευτέρα φωτογραφία (εἰ κ. 2) εἰκονίζει τὸν ἀνατολικὸν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου οἱ τοῖχοι εἶναι πυκνότεροι. Εἰς τὸ μέσον τῶν τοίχων διακρίνεται βάσις ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς τετραγώνου στοᾶς.

Ὁ μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς ἐξετείνετο εἰς ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐσκάφη, ὅπου δὲν εἶχε θιγῆ ὑπὸ ἐκσκαφῶν τῶν χωρικῶν καὶ ὅπου αἱ τεχνικαὶ συνθῆκαι ἐπέτρεπον, διότι εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ γηπέδου ἔχουν ἐναποτεθῆ τεράστιοι τσιμέντινοι ὄγκοι προερχόμενοι ἐκ τῆς κατεδαφισθείσης ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν ηὐκόλυναν τὴν ἀσφαλῆ ἀνασκαφήν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι, εἰς μικρὰν πρὸς νότον ἀπόστασιν εἶχε διενεργήσει ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἡ κυρία

Νικοπούλου (βλ. ΑΑΑ Ι (1968) σ. 144 - 146) ἐντὸς ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων, ὅπου ἀνεῦρε μεσοελλαδικὸν καὶ μυκηναϊκὸν στρῶμα μὲ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα.

Παρὰ τὸ ὅτι τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν ἄφθονα, ἐν τούτοις ἡ ἐν τεμαχίοις κατὰ τὸ πλεῖστον εὕρεσίς των ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον διὰ τὴν συγκρότησιν ὁλοκλήρων ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται κύλικες, κύαθοι, τρίωτοι ἀμφορεῖς, πρόχοι, ἀσκοί, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κύπελλα, εἰδώλια τύπου Ψ καὶ μία κουροτρόφος, σφονδύλια καὶ δύο πήλινοι τριποδίσκοι.

Εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ γηπέδου τῆς ἐκκλησίας κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ βαθυτέρων στρωμάτων. Οὕτω εἰς βάθος 1.85 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν νέων θεμελίων τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ΜΕ ταφαὶ παίδων. Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἔφερον κάλυμμα, ἄλλοι ὄχι, αἱ δὲ πλευραί των ἀπετελοῦντο ἐξ ὀρθίων ἀκατεργάστων λίθων (εἰκ. 3).

Τῆς ἀρχαίας Κίρρας, τῆς ὁποίας πλὴν τμήματος τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ εἶχεν ἀνασκάψει μέρος τοῦ τείχους, ναόν, πλουσιώτατον ἀποθέτην, τετράγωνον στοὰν ἢ ἀγοράν, κτήρια παρὰ τὸ σημερινὸν σχολεῖον, ἀπομένουν ἀκόμη πολλὰ πρὸς ἔρευναν.

Σημειοῦται ἐδῶ ἡ ὕπαρξις τούμπας, τὴν ὁποίαν οἱ ἐντόπιοι ὀνομάζουν Κούμπλαν, εἰς ἣν ἀνευρίσκονται ὄστρακα ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν κλασσικῶν. Ἐπειδὴ ἡ τούμπα ὑφίσταται ὑπὸ τῶν περιοίκων φθοράν, τὴν ὁποίαν τὰ ἀστυνομικὰ μέτρα δὲν δύνανται νὰ ἀναχαιτίσουν, σκόπιμος εἶναι ἡ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἀνασκαφή της.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Εἰκ. 3. Κίρρα: ΜΕ ταφὴ παιδὸς

FOUILLES A KIRRHA

Des fouilles exécutées à Kirrha au cours de l'été 1972 tout autour de l' église de la Dormition de la Vierge près de laquelle l'École Française d'Athènes avait également fouillé en 1937, mirent au jour une partie d'un portique datant probablement du IVème s. av. J.-C. et dans les couches les plus profondes, un habitat mycénien.

En ce qui concerne les trouvailles la couche de l'époque classique n'a donné qu'un beau skyphos à vernis noir datant du Vème s. av. J.-C. et une monnaie des Étoliens tandis que la couche mycénienne rendit une foule de vases, de figurines, de petits objets etc.

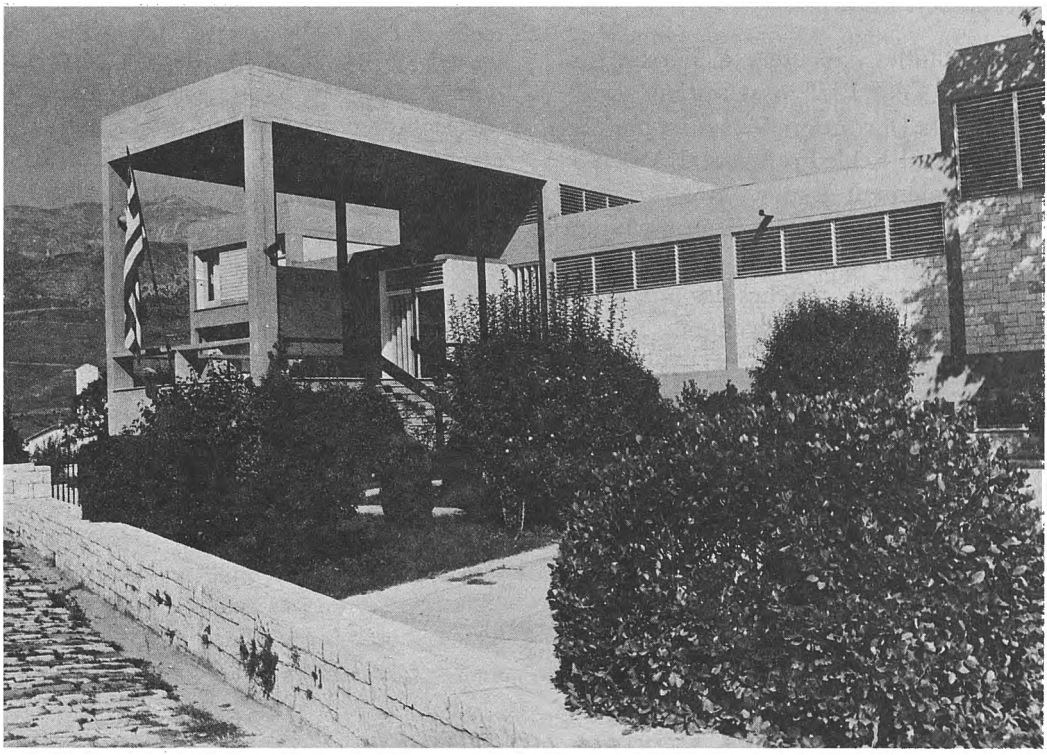
Sous la couche mycénienne on décela l'existance d'un habitat de l'Helladique Moyen dont ne fut exploré qu'une petite partie où furent découvertes des tombes d'enfants.

BASILE PÉTRACOS

ΤΑ ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν δύο νέα ἀρχαιολογικὰ Μουσεῖα ἤρχισαν νὰ λειτουργοῦν διὰ τὸ κοινὸν εἰς τὴν Ἤπειρον, τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ἀπὸ τῆς 1ης Αὐγούστου 1970 καὶ τὸ Μουσεῖον Νικοπόλεως ἀπὸ τῆς 1ης Ἰουλίου 1972. Πρόκειται διὰ τὰ πρῶτα εἰς τὸν Ἠπειρωτικὸν χῶρον, κρατικὰ Μουσεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετέθησαν τὰ εὑρήματα κυρίως τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας. Τὰ ὀλίγα προπολεμικὰ εὑρήματα τῆς μὲν Δωδώνης καὶ τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων ἦσαν προχείρως ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Δημοτικὸν Μουσεῖον Ἰωαννίνων (τουρκικὸν τέμενος Ἀσλάν), τὰ δὲ τῆς Νικοπόλεως, ἀποθηκευμένα εἰς τὸ τζαμὶ τῆς Πρεβέζης, ἐβομβαρδίσθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου καὶ ὅ,τι ἀπέμεινε μετεφέρθη εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς Νικοπόλεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ ἐκθέματα τῶν νέων αὐτῶν Μουσείων εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωστὰ εἰς τὸ κοινόν, παρέχομεν κατωτέρω συνοπτικὴν ἔκθεσιν περὶ αὐτῶν.

Τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ἐπερατώθη τὸ ἔτος 1966, εἶναι ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἄρη Κωνσταντινίδη, καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς (εἰκ. 1). Ἔχει χαρακτῆρα Γενικοῦ Μουσείου, διότι εἰς τὰς πέντε αἰθούσας του καὶ τὸν εὐρὺν διάδρομον (εἰκ. 2) ἐκτίθενται ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, Βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων χρόνων, καθὼς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ

Εἰκ. 1. Μουσεῖον Ἰωαννίνων : Ἄποψις τῆς εἰσόδου του

Σωματείου «Οἱ Φίλοι τῶν Ἰωαννίνων» δωρηθεῖσα Πινακοθήκη.

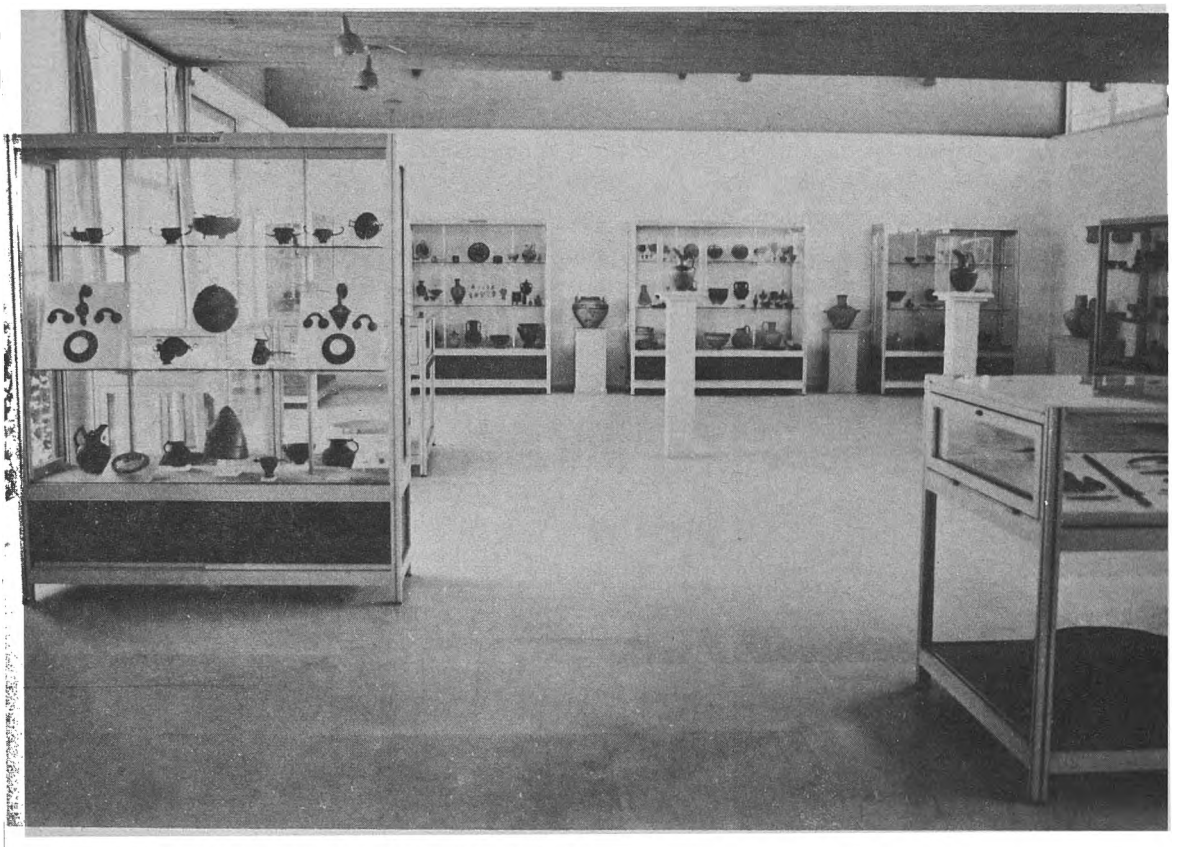
Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν, παρουσιάζονται ἐντὸς προθηκῶν μικροαντικείμενα ἀπὸ ὅλην τὴν Ἤπειρον (εἰκ. 3). Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἐκτείνεται ἡ «πτέρυξ τῆς Δωδώνης». Ἐντὸς τεσσάρων ὀρθίων προθηκῶν καὶ ἰσαρίθμων μεμονωμένων βάθρων ἐκτίθενται τὰ ἀρίστης διατηρήσεως χαλκᾶ ἀναθήματα τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑλληνικοῦ μαντείου, ἀγαλμάτια παίδων, ὁπλιτῶν, ζώων, λαβαὶ ἀγγείων, ἔκτυπα ἐλάσματα, τεμάχια ἀνδριάντων· ὅλα θέλγουν μὲ τὴν κυανοπράσινην ὀξείδωσίν των, τὴν ὀνομαστὴν «πάτιναν τῆς Δωδώνης». Εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους ἔχει ἀναπαρασταθῆ τμῆμα τῆς θύρας τοῦ Βουλευτηρίου. Ἔκπληξιν διὰ τὸν ἐπισκέπτην ἀποτελοῦν τὰ μολύβδινα ἐλάσματα ἀπὸ τὸ μαντεῖον τοῦ Διός. Ἐπ' αὐτῶν οἱ προσκυνηταὶ τοῦ ἱεροῦ ἐχάρασσον τὰς ἐρωτήσεις των πρὸς τὸν Δία καὶ τὴν Διώνην, τὸ δὲ περιεχόμενον αὐτῶν τῶν ἐρωτήσεων ἀποκαλύπτει τὴν καθημερινὴν πλευρὰν τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς των, διόλου διάφορα ἀπὸ τὰ ἀπασχολοῦντα τοὺς σημερινοὺς ἀπογόνους των.

Εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τῆς πρώτης αἰθούσης ἔχουν ἐκτεθῆ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τὰ διαφόρων προελεύσεων

εὑρήματα. Προηγοῦνται τὰ λίθινα καὶ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα ἀπὸ τὰ παλαιολιθικὰ σπήλαια Ἀσπροχαλίκου καὶ Καστρίτσας. Συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων ἀνθρωπίνων ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀκολουθοῦν τὰ χαλκᾶ ὅπλα, κοσμήματα καὶ πήλινα σκεύη τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὰ διὰ τὴν Ἤπειρον, διότι δείχνουν συχνὴν καὶ ἀνεμπόδιστον ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν λοιπὸν μυκηναϊκὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Εἰς μίαν προθήκην εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Μίμη Οἰκονόμου συλλογὴ πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων ἀπὸ τὴν περιοχὴν Ἀγρινίου. Ἔπονται αἱ πέντε προθῆκαι μὲ τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Βίτσαν καὶ Μονοδένδρι Ζαγορίου : σιδηρᾶ ξίφη, μαχαίρια, αἰχμαὶ ἀκοντίων, κοσμήματα ἀπὸ χαλκόν, ἄργυρον καὶ ὕελον, πήλινα ἀγγεῖα γεωμετρικῶν, ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, περίτεχνα χαλκᾶ σκεύη, εἰσηγμένα κορινθιακὰ καὶ ἀττικὰ ἔργα, μαρτυροῦντα ἀνθοῦσαν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν ὀρεινῶν Μο-

Εἰκ. 2. Μουσεῖον Ἰωαννίνων : Ὁ κεντρικὸς διάδρομος

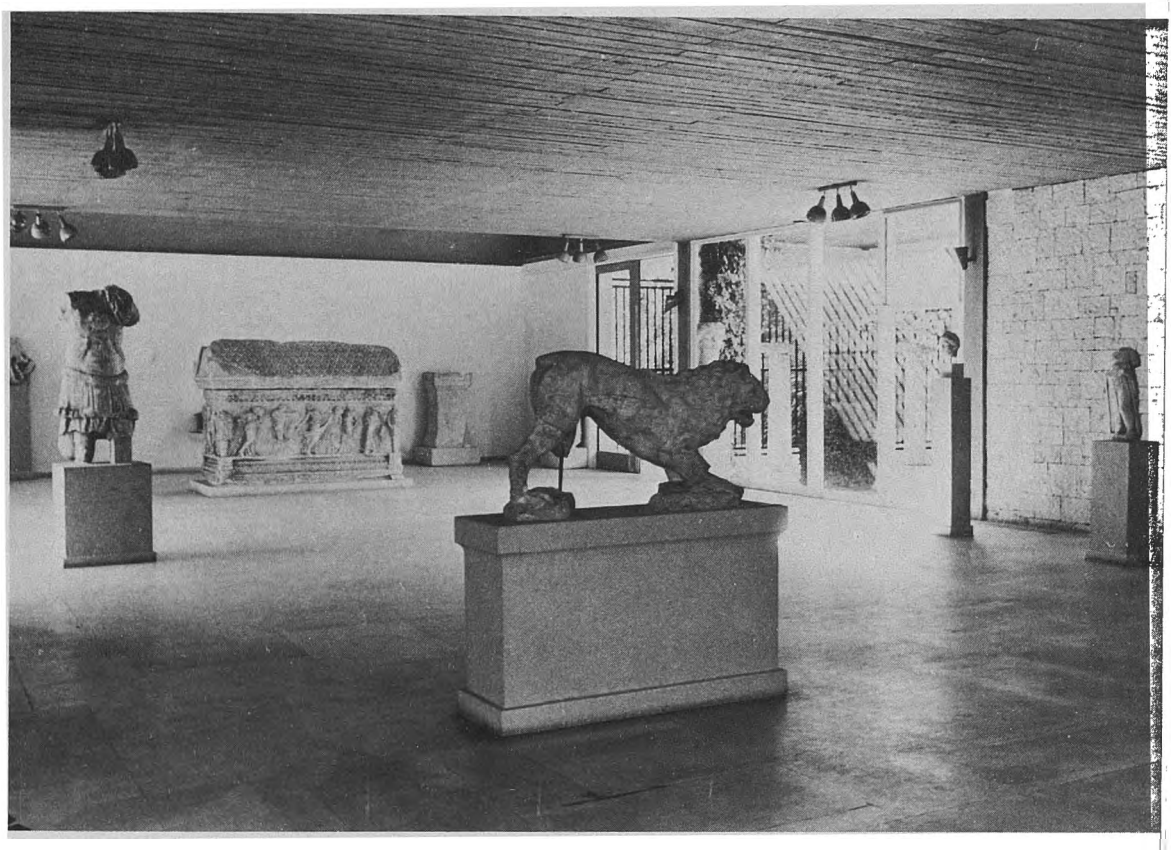
Εἰκ. 3. Μουσεῖον Ἰωαννίνων: Ἡ αἴθουσα Α

λοσσῶν καὶ ἐξ ἴσου ἀνοικτὰς ὁδοὺς ἐμπορίου μὲ τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Εἰς τὰς ἑπομένας προθήκας ἔχουν ἐκτεθῆ ἀντιπροσωπευτικαὶ προσφοραὶ ἀπὸ τὸ Νεκυομαντεῖον, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἅδου, χρυσᾶ κοσμήματα ἀπὸ τὴν Ἄρταν, εὑρήματα ἀπὸ τὴν Κερασῶνα, τὴν Καστρίτσαν καὶ τὴν Βάξιαν. Μίαν ὁλόκληρον προθήκην καταλαμβάνει ὁ «θησαυρὸς» τοῦ Βοτονοσίου, μίαν ὁμάδα δηλαδὴ χαλκῶν ἀγγείων τοῦ 6ου ἕως 4ου αἰ. π.Χ., τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν προπολεμικῶς ἐντὸς χαλκῶν λεβήτων κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων-Μετσόβου. Εἰς δύο τραπεζοειδεῖς προθήκας ἔχουν ἐκτεθῆ μέρος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἠπειρωτικῆς καὶ ἄλλης προελεύσεως νομισματοκοπίας.

Εἰς τὸν διάδρομον, τὰ κιονόκρανα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Κασσώπην, κειμένην πλησίον τοῦ Ζαλόγγου Πρεβέζης, πλαισιοῦν ἐπιγραφὰς κυρίως ἀπὸ τὴν Δωδώνην, ἀπελευθερωτικὰ ψηφίσματα καὶ ἀποφάσεις τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ τῶν Θεσπρωτῶν.

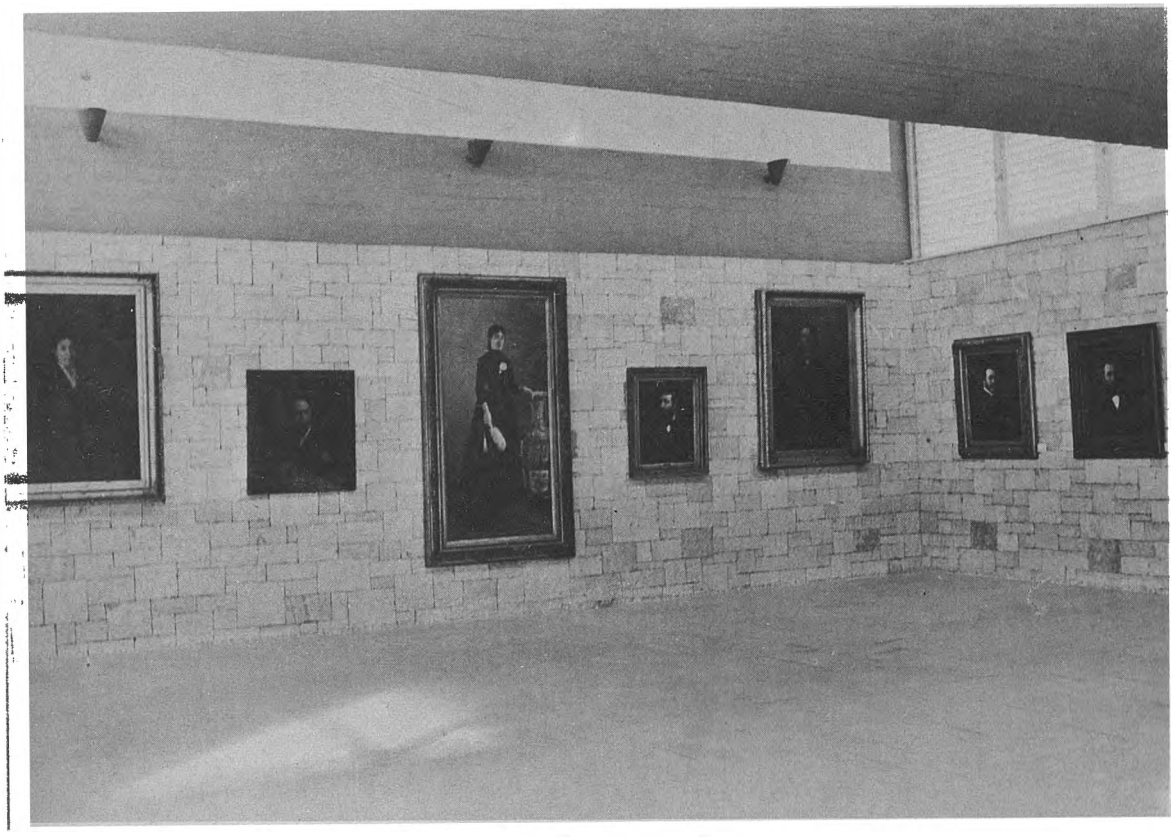
Ἡ δευτέρα αἴθουσα εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὰ γλυπτά (εἰκ. 4). Κυριαρχεῖ εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης μὲ τὸν ὄγκον της καὶ

Εἰκ. 4. Μουσεῖον Ἰωαννίνων : Ἡ αἴθουσα Β (μερικὴ ἄποψις)

τὸ κάλλος τῶν ἀναγλύφων ἡ διονυσιακὴ σαρκοφάγος ἀπὸ τὴν Παραμυθιάν. Τὰ ἐπιτύμβια ἀγάλματα κορασίδων καὶ ἑνὸς λέοντος, ἔργα τοῦ τέλους τῶν κλασσικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Μιχαλιτσίου Πρεβέζης, εἶναι τὰ πλέον ἀξιοσημείωτα μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων γλυπτῶν. Εἰς τὴν πλησίον αὐτῶν προθήκην ἐκτίθενται μικροαντικείμενα ἐκ τῶν τάφων τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου· ἰδιαιτέρως συγκινοῦν τὰ κτερίσματα τῶν παιδικῶν ταφῶν.

Εἰς τὴν τετάρτην αἴθουσαν εἶναι ἐκτεθειμένα τὰ ἀντικείμενα βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης. Ἀνάγλυφα θωράκια τέμπλου καὶ μαρμάρινα κιονόκρανα ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Γλυκέος (Θεσπρωτίας) κοσμοῦν τὸ πρῶτον μέρος τῆς αἰθούσης. Εἰς τὸ βάθος ὑπάρχουν ὀλίγαι μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες 16ου - 18ου αἰῶνος μ.Χ. Βυζαντινὰ καὶ εὐρωπαϊκὰ νομίσματα ἐκτίθενται εἰς μίαν τραπεζοειδῆ προθήκην καὶ εἰς ἑτέραν χειρόγραφα καὶ παλαιαὶ ἐκδόσεις βιβλίων. Εἰς τὴν αὐτὴν αἴθουσαν καὶ ἐντὸς προθηκῶν ἐκτίθενται ἡ συλλογὴ ἔργων λαϊκῆς τέχνης τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος καὶ ἡ δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ χρυ-

Εἰκ. 5. Μουσεῖον Ἰωαννίνων: Μερικὴ ἄποψις τῆς αἰθούσης Ε

σοχόου Κωνσταντίνου Ἰωαννίδη συλλογὴ ἔργων ἠπειρωτικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς ἀργυροχοΐας.

Τὴν 3ην καὶ τὴν 5ην αἴθουσαν (ε ἰ κ. 5), καθὼς καὶ τμῆμα τοῦ διαδρόμου καταλαμβάνει ἡ Πινακοθήκη, δωρηθεῖσα ἀπὸ τὸ Σωματεῖον « Οἱ Φίλοι τῶν Ἰωαννίνων ». Ἐκτίθενται περὶ τοὺς διακοσίους πίνακες Ἑλλήνων ζωγράφων τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνος καὶ ὀλίγα γλυπτὰ συγχρόνων κυρίως καλλιτεχνῶν. Ὁ ἐπισκέπτης μπορεῖ νὰ θαυμάσῃ ἔργα τῶν μεγάλων μας ζωγράφων τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., ὅπως τοῦ Γύζη, τοῦ Λύτρα τοῦ Ἰακωβίδη, Ροϊλοῦ, Βικάτου, τοῦ Παρθένη καὶ νεωτέρων, ὅπως τῶν Μπουζιάνη, Τσίγκου Μαλέα, Βασιλείου, Τσαρούχη, Γουναρό, Μαλάμου, Πρέκα, Καρρᾶ, Τάσσου καὶ ἄλλων.

Τὸ Μουσεῖον Νικοπόλεως, ἐντὸς τῶν βυζαντινῶν τειχῶν τῆς Νικοπόλεως καὶ παρὰ τὴν Βασιλικὴν Δουμετίου, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνεχομένας αἰθούσας καὶ ἔχει χαρακτῆρα προσωρινοῦ « μουσείου ἀρχαιολογικοῦ χώρου », διότι περιλαμβάνει ἀποκλειστικῶς εὑρήματα ἐκ τῆς Νικοπόλεως.

Εἰς τὸν μικρὸν προθάλαμον ἔχουν ἐκτεθῆ ἐπὶ τῶν τοίχων μαρμάριναι ἐπιτύμβιαι

Εἰκ. 6. Μουσεῖον Νικοπόλεως: Ἡ πρώτη αἴθουσα

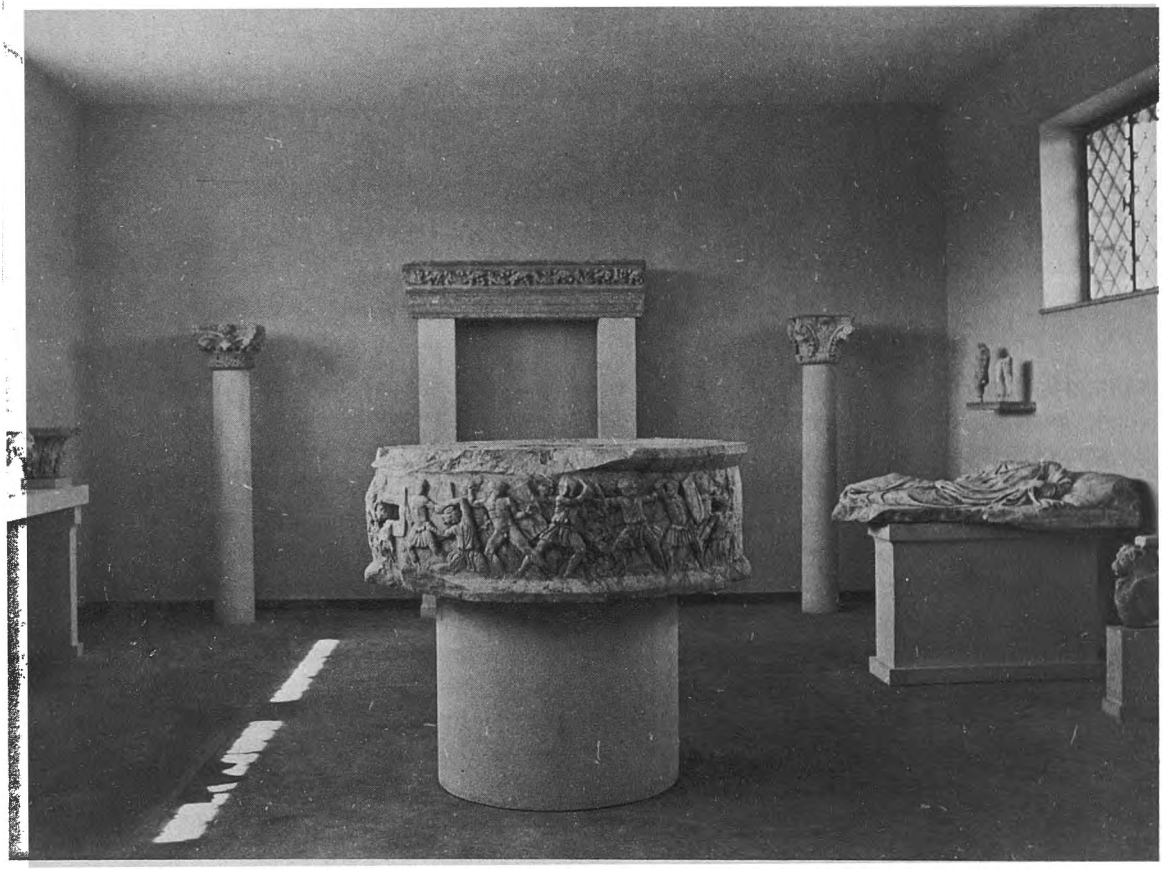
πλάκες φέρουσαι ἐπ' αὐτῶν ἐγχάρακτα τὸ ὄνομα, πατρωνυμικὸν καὶ τὴν ἡλικίαν τοῦ νεκροῦ, συχνὰ συνοδευόμενα ἀπὸ ἕνα ὕστατον χαιρετισμόν: « χαῖρε ». Ἐν μέσῳ αὐτῶν προβάλλεται εἷς βωμὸς ἀφιερωμένος εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Σαβίνην, ταυτιζομένην πρὸς τὴν ἐπιτοπίως λατρευομένην Ἄρτεμιν Κελκαίαν.

Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν (εἰκ. 6), ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι ἐκτεθειμέναι μαρμάριναι σαρκοφάγοι ρωμαϊκῶν χρόνων, κοσμούμεναι μὲ ἀναγλύφους ἀνθοπλοκάμους, κεφαλὰς λεόντων ἢ ταύρων, ἀνθρώπινα προσωπεῖα. Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ἐξαίρεται εἷς καθιστὸς μαρμάρινος λέων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐπιτύμβιον μνημεῖον μεταφερθὲν ἀπὸ ἄλλην παλαιοτέραν πόλιν, ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἐξηναγκάσθησαν νὰ συνοικισθοῦν, διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ Νικόπολις. Εἰς τὸ βάθος δύο μαρμάρινα ἀγάλματα: ἀριστερὰ μία ὡραία Ἀθηνᾶ δημηγοροῦσα, ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον ἔργου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ δεξιὰ ἓν ἄλλον ἀκέφαλον ἀντίγραφον πρωτοτύπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γνωστὸν ὡς «Μικρὰ Ἡρακλειῶτις». Δύο καλῆς τέχνης προσωπογραφίαι ἔχουν στηθῆ ἐπὶ μεμονωμένων βάθρων: ἡ κατὰ τὸ ἥμισυ σωζομένη ἀνδρικὴ κεφαλή, πορ-

τραῖτον ἴσως τοῦ Ἀγρίππα, καὶ ἡ ἀρτία γυναικεία κεφαλὴ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ, ἀπεικονίζουσα ἴσως τὴν Φαυστίναν τὴν Νεωτέραν.

Εἰς τὴν δευτέραν αἴθουσαν (εἰκ. 7) ἐκτίθενται καλύμματα σαρκοφάγων, κιονόκρανα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Εἰς τὸ μέσον μέγα κυλινδρικὸν βάθρον κολοσσιαίου ἀνδριάντος, κοσμούμενον μὲ ἀνάγλυφον ἀμαζονομαχίαν· τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη ὡς δάπεδον τοῦ ἄμβωνος εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀλκίσωνος, ὁπότε καὶ ἓν μέρος τῆς ἀναγλύφου ζωφόρου ἀπεξέσθη διὰ νὰ δεχθῇ ψηφιδωτὴν διακόσμησιν, ἐκ τῆς ὁποίας σώζονται προσωπογραφίαι δύο ἁγίων. Εἰς τὴν ὀρθίαν προθήκην ἐκτίθενται ὑέλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τάφων καὶ διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα. Ἐπιλογὴ λύχνων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν παρουσιάζεται εἰς τὴν μίαν τραπεζοειδῆ προθήκην καὶ εἰς τὴν ἄλλην δείγματα

Εἰκ. 7. Μουσεῖον Νικοπόλεως : Ἡ δευτέρα αἴθουσα τοῦ Μουσείου

τῆς νομισματοκοπίας τῆς Νικοπόλεως. Ἐπὶ ἰδιαιτέρου βάθρου μία μοναδικὴ ὑελίνη τεφροδόχος κάλπις, εὕρημα τοῦ θέρους τοῦ 1972.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ εἰς Παρηγορήτισσαν Ἄρτης

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω δύο μουσείων, προσωρινὴ ἔκθεσις τῆς ἀρχαίας συλλογῆς ἐγένετο κατὰ τὸ τρέχον ἔτος εἰς τὸ πρόσθιον τμῆμα τῆς Τραπέζης τῆς Παρηγορητίσσης Ἄρτης. Παρουσιάζονται μερικαὶ τυπικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἀναθηματικὰ ἐνεπίγραφα βάθρα, κιονόκρανον ἐκ τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ οἰκοπέδου Μπακαγιάννη καὶ ἐντὸς προθηκῶν λίαν ἐνδιαφέροντα μικροαντικείμενα. Δύο προθήκας καταλαμβάνουν τὰ εὑρήματα ἐκ τοῦ κλασσικοῦ νεκροταφείου τῆς Κουτσομύτας: πήλινα ἀγγεῖα, πολυάριθμα εἰδώλια, περίτμητα ἀνάγλυφα, χαλκαῖ στλεγγίδες καὶ χαλκᾶ ἀγγεῖα. Εἰς τὰς ἄλλας δύο ὀρθίας προθήκας παρουσιάζονται κτερίσματα ἀπὸ τάφους διαφόρων περιοχῶν, πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τὸ σπήλαιον τῶν νυμφῶν «Κουδουνότρυπα» καὶ ἄλλα. Εἰς τὴν μίαν τραπεζοειδῆ προθήκην, ἐκτίθενται πήλιναι μῆτραι καὶ σύγχρονα ἐκμαγεῖα ἐξ αὐτῶν, ἀπὸ ἐργαστήριον κοροπλάστου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τοῦ Σατύρου. Εἰς τὴν ἑτέραν τραπεζοειδῆ παρουσιάζονται νομίσματα τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα.

Ἡ προσωρινὴ ἔκθεσις τῆς Συλλογῆς Ἄρτης μᾶς δίδει μίαν εἰκόνα τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῆς ὑπὸ τὴν σύγχρονον Ἄρταν θαμμένης Ἀμβρακίας, ἀποικίας τῶν Κορινθίων.

Ι. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

THE NEW ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS OF EPIRUS

Museum of Ioannina. The new Museum of Ioannina (fig. 1) was opened to the public on 1st August 1970. Its five large halls and the corridor include exhibits of Classical, Byzantine and Post - Byzantine art, as well as the Gallery of Modern Greek painting and sculpture.

In the first hall small finds from various sites of Epirus are presented within wall – or table cases. On the left, the visitor may see the bronze votive statuettes and vases from the sanctuary of Dodona, which are world-famous for their excellent quality and green patina. Most interesting are the leaden oracular tablets, on which pilgrims of the Oracle of Zeus at Dodona wrote their questions to the god.

The same hall contains stone tools from two Palaeolithic caves in Epirus, Bronze Age finds, chiefly from LH IIIB - C cist - graves, a group of Protogeometric vases from the region of Agrinion, clay and bronze vases, weapons and pins from the cemeteries of Vitsa, dating from the Geometric down to the late Classical period, finds

from the Oracle of the Dead on the river Acheron, gold objects from the graves of Ambrakia (Arta), and coins issued by various Greek and especially Epirot cities.

The second hall houses the relatively few pieces of sculpture found in Epirus. Among them are the statues from the funeral precinct at Michalitsi : a marble lion, two young girls, and the head of a maiden. Most impressive is a sculptured marble sarcophagus bearing the relief representation of a Dionysiac procession.

In the first part of the corridor, between the first and second halls, there are on display inscriptions on stone, mainly from Dodona, and Ionic capitals from Cassope. There is also a wall - case containing the small finds from the graves at Michalitsi.

The Gallery of the 'Friends of Ioannina', a donation to the Museum consisting of paintings and sculptures of modern and 19th century Greek artists, is housed in the third and fifth halls. The fourth hall contains Byzantine architectural members, Post - Byzantine icons, coins, manuscripts, and two collections of modern Epirot metalwork.

Museum of Nikopolis. The small local Museum (fig. 7), built near the Basilica of Dumetius, was opened to the public last October. It contains exclusively finds from the archaeological site of Nikopolis.

Inscribed gravestones are displayed on the walls of the entrance hall. The two adjacent oblong rooms include statues, sculptured sarcophagi, Roman portraits and carved capitals. A 4th century B.C. grave lion stands in the centre of the first room. In the second room the visitor may see the cylindrical base of a huge statue bearing the relief representation of an Amazonomachy; it had been reused as standing floor of the ambon in the Basilica of Alkisson, and from this second use date the two mosaic figures added on the destroyed part of the frieze. Three cases contain glass vases, lamps, coins and other small finds from Nikopolis.

Arta. In addition to the above two Museums, a provisional exhibition of tombstones and small finds from the Corinthian colony of Ambrakia has been installed in the Trapeza of the Church of Paregoritissa in Arta.

J. VOKOTOPOULOU

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

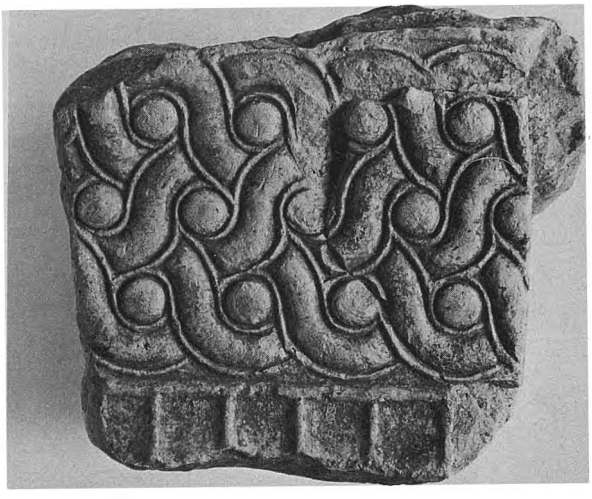
Αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι, αἵτινες συνεχίζονται ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀργοστολίου, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπανεξετάσεως τοῦ συνόλου τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Μουσείου *.

Αἱ δυσκολίαι ταυτίσεως τῶν ἀρχαίων ἦσαν δυστυχῶς πολλαί, προερχόμεναι κυρίως ἐκ τῶν ἀναστατώσεων κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953. Ἡ ἐσπευσμένη τότε ἐκκένωσις τοῦ καταστραφέντος κτηρίου τοῦ παλαιοῦ Μουσείου ἐπέφερε σύγχυσιν, τὴν ὁποίαν ἐπέτεινε ἡ μακροχρόνιος ἀποθήκευσις τοῦ σωθέντος ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ. Πολλὰ ἀγγεῖα ἀνασυνεκροτήθησαν ἐν τῷ νέῳ Μουσείῳ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συντηρητοῦ Κανάκη, ἀλλ' ἱκανὸς ἀριθμὸς αὐτῶν ἀπωλέσθη ὁριστικῶς ἢ κεῖται εἰς θλιβερά, μὴ δυνάμενα νὰ συγκολληθοῦν, τεμάχια. Πάντως συνετελέσθησαν ἱκαναὶ καταγραφαὶ καὶ ταυτίσεις ἀρχαίων.

Αἱ ἀπώλειαι ἐκ τῶν σεισμῶν νῦν ἀρχίζουν νὰ γίνωνται σαφεῖς καὶ αἰσθηταί, ὅτε ὁλοκληροῦται ἡ ἐργασία τῆς ταυτίσεως, καὶ ἅπαντες οἱ ἀριθμοὶ τοῦ εὑρετηρίου ἀπεδελτιώθησαν καὶ τὸ σωζόμενον ὑλικὸν φωτογραφίζεται.

Εὐτυχῶς μεγάλαι ὁμάδες ἀρχαίων εἶναι ἤδη δημοσιευμέναι, ὡς τὰ εὑρήματα τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν νεκροταφείων τῆς Λακίθρας, τῶν Μεταξάτων, τῶν Οἰκοπέδων κλπ. Παλαιότεραι ὅμως ἀνασκαφαί, ὡς τοῦ Καββαδία καὶ τοῦ Κυπαρίσση, παρέμειναν ἐν πολλοῖς ἢ ἐν μέρει ἀδημοσίευτοι. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπῆρξε μέγα ἀτύχημα,

* Αἱ φωτογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὸν φωτογράφον κ. Μ. Σκιαδαρέσην.

Εἰκ. 1. Τμῆμα πηλίνης σίμης

ἰδίως διὰ τὴν σπουδαίαν μεσο-ελλαδικὴν κεραμεικὴν ἐκ τῶν κιβωτιοσχήμων τάφων τῶν Κοκκολάτων — Μενεγάτων[1], τῆς ὁποίας αἱ ἀπώλειαι ἐκ τοῦ σεισμοῦ ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως σημαντικαί.

Συγχρόνως δέον νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι παλαιότερον, ἐνῷ τὸ βάρος τῆς μελέτης καὶ παρουσιάσεως ἔπεσεν εἰς τὰ ἄλλως σημαντικά, βεβαίως, μυκηναϊκὰ εὑρήματα τῆς νήσου, παρημελήθησαν κάπως τὰ εὑρήματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Οὕτως, ἐνῷ ὁ Κυπαρίσσης ἀνέσκαψε τὰ θεμέλια ἀξιολόγου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ εἰς τὴν περιοχὴν Μηνιὲς τῆς Λειβαθοῦς, τὰ δημοσιευθέντα ὑπ' αὐτοῦ σχετικὰ στοιχεῖα τῶν εὑρημάτων εἶναι ἐλάχιστα[2]. Ἐλ-

1. Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία (1909), 371, καὶ ΠΑΕ 1912, 250 κ.ἑ.

2. Ν. Κυπαρίσση, ΠΑΕ 1912, 105 κ.ἑ. Ἐπίσης Van Buren, Greek fictile Revetments in the Archaic Period (London 1926), 20.

πίζεται, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ θὰ ἐπαναληφθῇ συντόμως καὶ θὰ ἐμπλουτισθοῦν οὕτως αἱ γνώσεις μας περὶ τοῦ παραθαλασσίου τούτου ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο εἰς καίριον σημεῖον διὰ τὰς θαλασσίας ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας.

Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων στοιχείων προκύπτει, ὅτι εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἐκ τῆς πηλίνης κεραμώσεως τῆς στέγης αὐτοῦ. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἀναφέρει (ΠΑΕ 1912, σ. 106-7) πλεῖστα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐν ἀναγλύφῳ «παρατηρεῖται κόσμημα πλοκαμοειδὲς ἐν σχήματι χιαστῷ» καὶ ἕτερα παριστῶντα κεφαλὴν Μεδούσης.

Ἐν τῷ εὑρετηρίῳ τοῦ Μουσείου, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 767 ἀναφέρεται: «Δεκατέσσαρα (14) τεμάχια πήλινα φέροντα κοσμήματα ἀνάγλυπτα ἐκ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῆς κορωνίδος τοῦ ἐν Ἁγ. Μηνᾷ δωρικοῦ ναοῦ. Δύο (2) τούτων εἶναι τμήματα ἐκ πηλίνης κεφαλῆς ἀναγλύφου Μεδούσης».

Κατὰ τὰς προσφάτους ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀργοστολίου ἐργασίας ἐπετεύχθη ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ταύτισις 6 μόνον τεμαχίων ἐκ τῶν κεραμοπλαστικῶν τούτων ἔργων· τὰ λοιπά, προφανῶς, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1953.

1. Τμῆμα ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ μετώπου σίμης (εἰκ. 1). Σώζει τριπλῆν σειρὰν ὡραίου πλοχμοῦ βαίνοντος πρὸς ἀριστερά, καὶ ἄνω τὴν ἀρχὴν ζώνης φύλλων, ἅτινα θὰ ἀνεδιπλοῦντο σχηματίζοντα δωρικὸν κυμάτιον. Κάτω ὀπίσω διακρίνονται τὰ ἴχνη τῆς διαμπεροῦς κατὰ μῆκος ὀπῆς, ἀπαραιτήτου διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μεταξύ των καὶ εἰς τὸ κτήριον. Διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ἀρχικῶν χρωμάτων. Πηλὸς κιτρινωπός. Σώζεται ἕτερον μικρὸν τεμάχιον ὁμοίας σίμης, ἐξ ἐρυθροῦ ὅμως πηλοῦ (ἀρ. εὑρ. 767/Ι α′ καὶ β′, καὶ 767/2).

2. Τμῆμα ἑτέρας (;) σίμης, ἐκ τοῦ κάτω μέρους αὐτῆς. Ἄνωθεν ταινίας σώζεται ἡ ἀρχὴ ζώνης φύλλων, προφανῶς ἀναδιπλουμένων ἄνω. Ὀπίσω σώζονται ἴχνη τῆς διαμπεροῦς ὀπῆς στερεώσεως (ἀρ. εὑρ. 767/3).

3. Μικρὸν τμῆμα ἐκ τοῦ κάτω ἀριστεροῦ ἄκρου ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος, μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν. Πηλὸς ὑπέρυθρος (ἀρ. εὑρ. 767/4).

4. Ἓν τεμάχιον ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ μετώπου καλυπτῆρος λακωνικοῦ τύπου, μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν κεφαλῆς Γοργοῦς (εἰκ. 2). Πηλὸς ὠχροπράσινος. Συνεπληρώθη διὰ γύψου (ἀρ. εὑρ. 767/5). Τὰ σωζόμενα τεμάχια παρουσιάζουν μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὰ ἐπιβλητικὰ κεραμοπλαστικὰ ἔργα τῆς Κερκύρας, ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας (ἀνασκαφὴ βασιλ. κτήματος Mon-Repos). Ὁ πλοχμὸς καὶ τὰ ἀναδιπλούμενα φύλλα τῆς σίμης ἐνθυμίζουν τὴν ἀντίστοιχον σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος[3], ἐνῷ τὸ γοργόνειον τῆς ἀκροκεράμου, τὸ μέγα γοργόνειον τοῦ Ἡραίου, MR. 730[4]. Πλὴν τῆς τεχνοτροπίας, ὁ πηλός, ἡ ἐργασία, καὶ αἱ κασκευαστικαὶ λεπτομέρειαι ἐπιτρέπουν τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἔργων εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον καὶ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν μὲ τὰ κερκυραϊκά. Καθὼς τὰ ἔργα καὶ ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἱερῶν τῆς Κερκύρας θεωροῦνται μετὰ βεβαιότητος πλέον ὡς ἔργα κορινθιακὰ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 6ου αἰ., ἡ ἀντίστοιχος ἀπόδοσις τῶν κεφαλληνιακῶν ἔργων εἶναι ἀσφαλής.

3. K. Rhomaios, εἰς Korkyra I (1940), 100 κ.ἑ., πρβλ. Abb 87.

4. Γ. Δοντᾶς, ΑΔ 22 (1967): Χρονικὰ σ. 364, πίν. 272 α.

Εἰκ. 2. Τμῆμα μετώπου πηλίνου καλυπτῆρος

Γνωρίζομεν ἐλάχιστα διὰ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Κορίνθου ἐπὶ τῆς Κεφαλληνίας κατὰ τὸν πρώιμον 6ον αἰ., ἀλλὰ τὰ σωζόμενα ταπεινὰ λείψανα τῆς στέγης τοῦ δωρικοῦ ναοῦ εἰς Ἅγ. Μηνᾶ μᾶς ἐνθυμίζουν, ὅτι ἡ νῆσος, κειμένη εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ βλέπουσα πρὸς τὸ ἀνοικτὸν Ἰόνιον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, θὰ εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν Κυψελιδῶν εἰς τὴν περιοχήν[5].

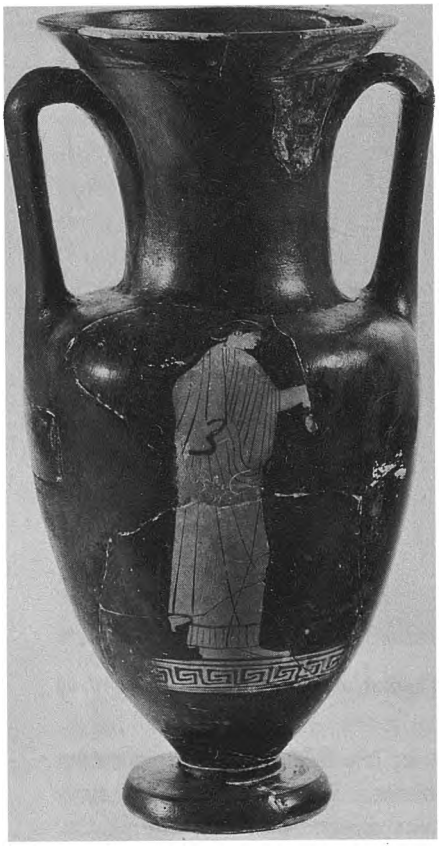
Ἡ Κορινθιακὴ ἐπίδρασις θὰ πρέπει νὰ ἀνάγεται, πάντως, καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους, ὡς μᾶς διδάσκει ὁ μέγας, εἰσέτι ἀδημοσίευτος, πρωτοκορινθιακὸς κρατήρ, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγ. Σπ. Μαρινάτου εἰς Μεταξᾶτα (1960).

Τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν δωρικὸν ναὸν εἰς Μινιὲς ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς μικρᾶς ἐπιτοιχίου προθήκης εἰς τὴν κλασσικὴν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου.

Μίαν ἀντίστοιχον, ἀλλὰ μεταγενεστέραν, ἱστορικὴν πραγματικότητα μαρτυρεῖ, ἴσως, ἕτερον ἀρχαῖον τοῦ ἐν λόγῳ Μουσείου.

Ἐντὸς κιβωτίου, ὁμοῦ μετὰ ὀστῶν κρανίου καὶ ἑτέρων τμημάτων καὶ θραυσμάτων μελαμβαφῶν ἀγγείων τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἀνευρέθησαν τεμάχια μικροῦ ἀμφορέως. Δυστυχῶς δὲν ἐσώθη-

5. Ι. Πάρτς, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη (μεταφρ. 1892), 101 κ.ἑ.

Εἰκ. 3. Ἀττικὸς ἀμφορεύς

σαν ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου εὑρέσεως τῶν ἀρχαίων αὐτῶν, κρίνοντες ὅμως ἐκ τῶν συνευρεθέντων ὀστῶν καὶ τῶν ἐπικολλημένων ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἁλάτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ταῦτα εὑρέθησαν ἐντὸς τάφου. Κατόπιν τῆς συγκολλήσεως τῶν τεμαχίων καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ὅλου διὰ γύψου, προέκυψεν ὁ εἰκονιζόμενος (εἰκ. 3) μικρὸς ἀττικὸς ἀμφορεὺς τύπου Nola, ὅστις νῦν κοσμεῖ τὴν κλασσικὴν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου (ἀρ. εὑρ. 1918).

Ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον (ὕψος περίπου 0,26.) εἶναι μελαμβαφές, πλὴν τῶν δύο ἐρυθρομόρφων παραστάσεων ἐπὶ ἑκατέρας τῶν ὄψεων, ἔνθα εἰκονίζεται ἀνὰ μία γυνή. Ἀμφότεραι βλέπουν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πατοῦν ἐπὶ βάσεως μὲ διακόσμησιν μαιάνδρου. Ἡ καλύτερον σωζομένη μορφὴ τείνει τὴν δεξιάν, πιθανῶς κρατοῦσα δᾷδα (;), ὡς πράττει ἡ ἑτέρα γυνή. Ἡ δευτέρα αὕτη κρατεῖ ἐπίσης, διὰ τῆς μὴ σωζομένης ἀριστερᾶς, βακτηρίαν (;).

Ἡ εἰκονογράφησις τοῦ ἀγγείου εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς καλῆς παραδόσεως τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἀλλ' εἶναι γενικῶς πρόχειρον ἔργον. Τυπολογικῶς τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως εἶναι ὡσαύτως ἐξειλιγμένον, καὶ οὕτω δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν δεκαετίαν 430 - 420 π.Χ. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀμφορέως, καθαρῶς δημιούργημα ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, ἦτο ἰδιαιτέρως ἀγαπητὸς εἰς τὰς ἰταλιωτικὰς πόλεις, ἔνθα καὶ εὑρίσκεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς[6].

Καὶ πάλιν ἡ θέσις τῆς Κεφαλληνίας, εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐμπορικοῦ δρόμου τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὴν Ἰταλίαν, δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ εὕρημα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἐπεκτατισμὸν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ Ἰόνιον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

6. J. D. Beazley, ARV², 1192 - 5 διά τινας ζωγράφους ἀμφορέων τύπου Nola, ἐκτὸς τῶν μεγάλων ζωγράφων. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι πιθανῶς ἐκ Κερκύρας, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δηλαδὴ δρόμου τοῦ ἐμπορίου, προέρχεται ὁ ἐπίσης τύπου Nola ἀμφορεὺς 77 τῆς Βόννης, τοῦ Ζωγράφου τῆς Φιάλης (Beazley ARV², 1015).

Ἑτέρα ὁμὰς ἀρχαίων, αἱ ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἔτυχον ὡσαύτως λεπτομεροῦς ἐπεξεργασίας καὶ θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς ἐν συνόλῳ ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου. Χρονικῶς αἱ στῆλαι αὐταὶ ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν τελευταίων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ ἀποτελοῦν, μέχρι στιγμῆς, τὰ μόνα σχεδὸν ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς νήσου[7]. Αἱ καλύτεραι καὶ ἀξιολογώτεραι αὐτῶν ἐστήθησαν ἤδη εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Μουσείου.

Π. Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

7. P. M. Fraser and T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones (Lund 1957), 116 κ.ἑ. καὶ τῶν ἰδίων, συμπληρωματικῶς, εἰς Opusc. Athen. X (1971), 65 κ.ἑ.

NEWS FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM AT ARGOSTOLI, CEPHALLINIA

Re-arrangement work undertaken in the Argostoli Museum has given me the opportunity to study anew the archaeological material from the island. Here are mentioned:

1. The terracotta revetments from the Doric temple, partly excavated by Kyparissis at Minies on the Southern coast of the island. They are attributed to a Corinthian workshop of the beginning of the sixth century B.C.

2. A small Nolan amphora, possibly from a tomb, dated in the 420's B.C.

3. The inscribed tombstones, new in the Museum, from all parts of the island.

P. G. CALLIGAS

A NEW MONUMENTAL CHAMBER TOMB WITH PAINTINGS OF THE HELLENISTIC PERIOD NEAR LEFKADIA (WEST MACEDONIA)

In the spring of 1971 a new monumental chamber tomb of considerable importance for the study of Hellenistic art was discovered near Naoussa, very close to the well - known tomb of Lefkadia (excavated by Ph. Petsas). It is its contribution to the study of painting and sculpture of that period that is particularly invaluable.

This tomb, most probably located in

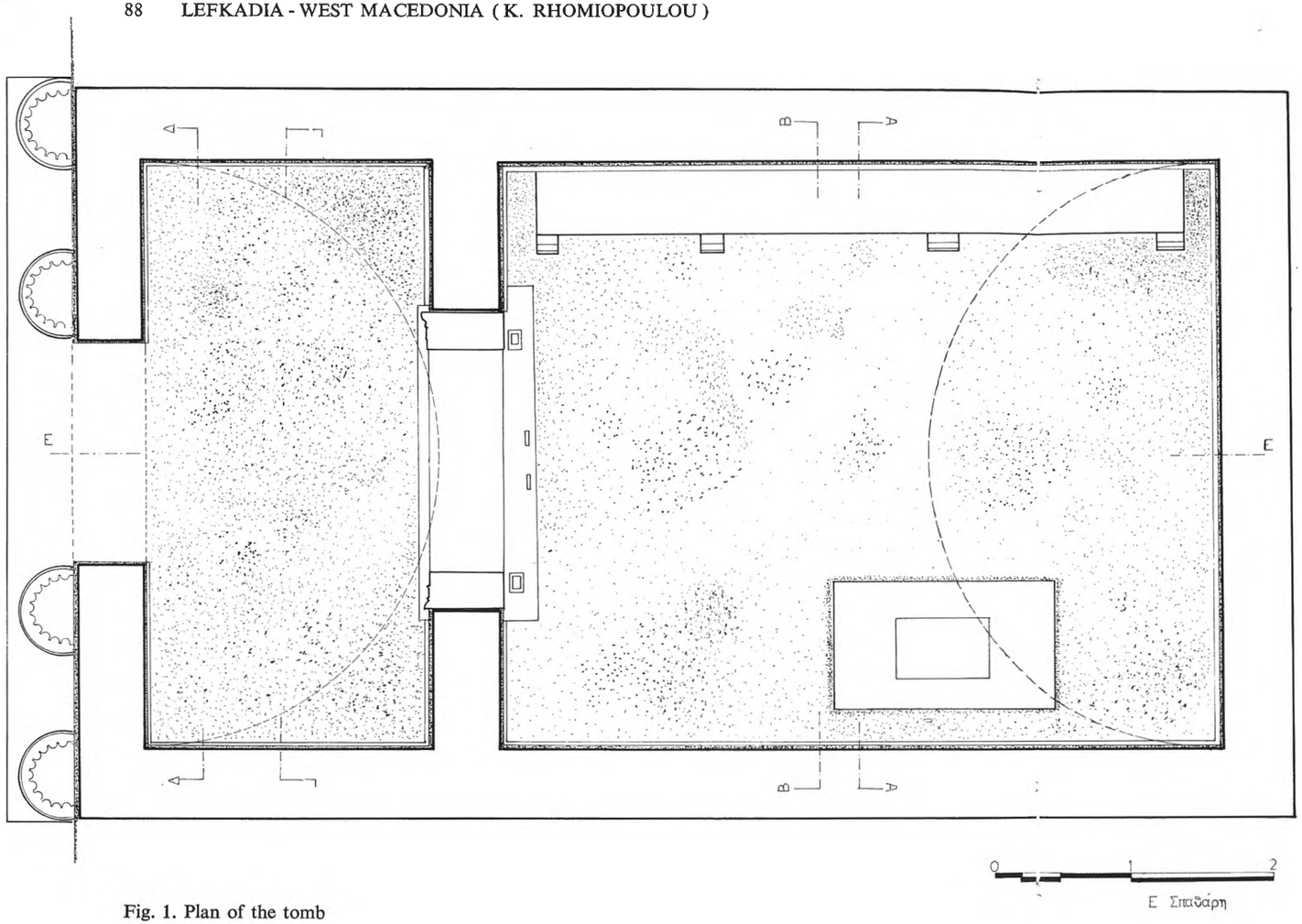

Fig. 1. Plan of the tomb

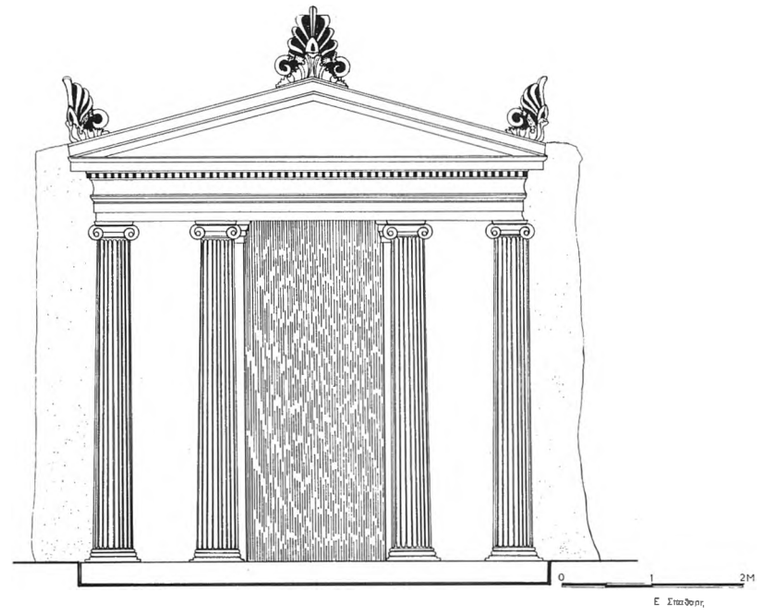
a family estate [1], like many others, is a fourth of a series of monumental tombs discovered in the same area (the other three being the Tomb of Kinch, the tomb of Lyson - Kallikles and the tomb of Lefkadia), and it is preserved in a very good condition (f i g. 1).

1. The landscape and the construction of the monument correspond to the description given by Plato in Laws, 947 D.

The tomb was covered with an earth tumulus but most of its construction was under ground level. The 'dromos' approach was just a broad sloping. The temple - shaped façade of Ionic order has four engaged columns surmounted by an architrave and pediment. The doorway was just blocked by six bulky poros - stones (f i g. 2).

The whole façade is of finely dressed masonry, stuccoed and painted. Three very well - preserved acroteria - anthemia of poros decorate the pediment. Their front surface is stuccoed and painted in rose, dark red and blue colours. A harmony of colour and design is conveyed to the visitor admiring the richness of the coloured plant motifs and architectural ornaments of the frieze and the pediment.

Fig. 2. The façade of the tomb

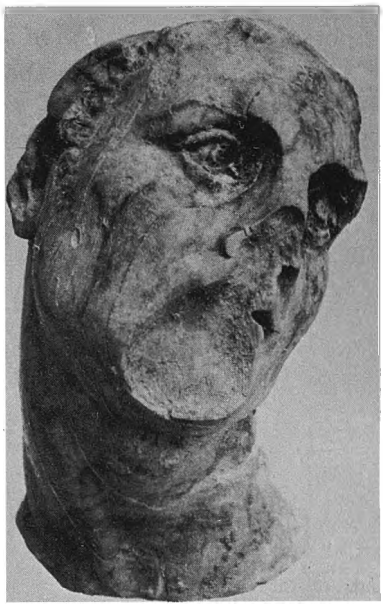

Fig. 3. Head of an ivory figure

The main painted composition on the pediment represents a mature couple in reclining position. The woman reminds one of the women of the 'Macedonian Royal Family' of Boscoreale.

A shallow antechamber (2×4.10m.), behind the façade, with yellow painted walls and black cornices leads through an elaborate marble door to the main chamber, which is also rectangular (5.10 × 4.05 m.). The upper part of the walls is red and the lower black, separated by white and black cornices. The roof had a yellow paint, which had been partly destroyed when the tomb was uncovered. In general the interior of the chamber was badly damaged by ancient tomb - robbers. There is a bench, cut in stone and stuccoed, along the side wall of this chamber; near the opposite wall there is a rectangular

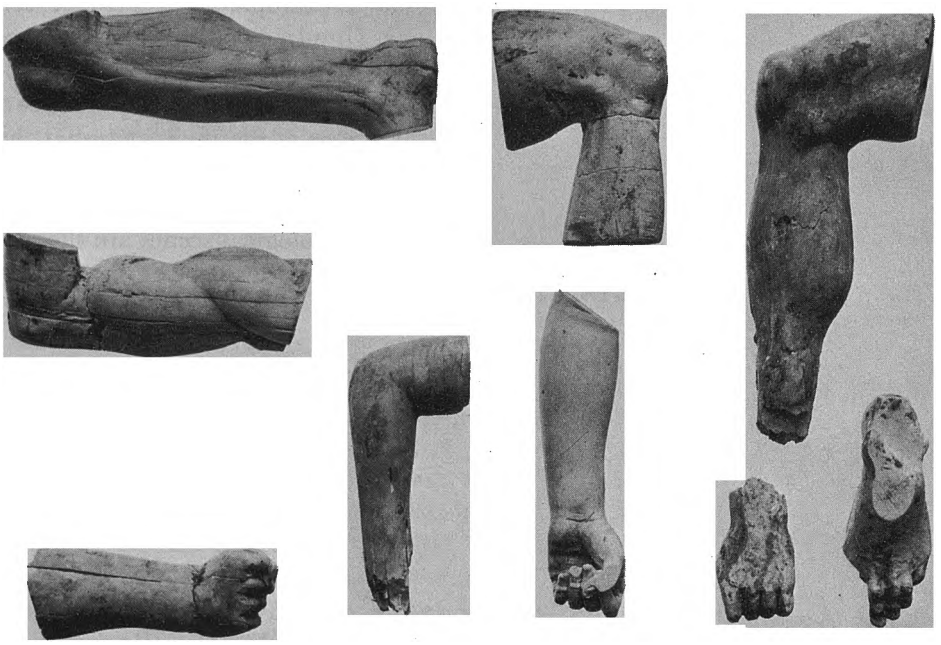

Fig. 4. Body members of the ivory figures

construction, like a sarcophagus, covered with a slab, stuccoed and painted. It was used as an ossuary. Bones were found scattered on the floor among the earth which filled the interior of the chamber. The ossuary and the marble door were found in pieces but they have been reconstructed.

The most impressive painting is on the roof of the antechamber. Huge polychrome anthemia among other water flowers and plant motifs on a faded water - like blue ground show a remarkable command of the principles of perspective and the use of transitional tones of colours (Cover plate and Colour Plate I).

The paintings are in the tempera technique and, in spite of the serious damages caused by the pressure of the mass of earth and pebbles, which covered the whole monument, they

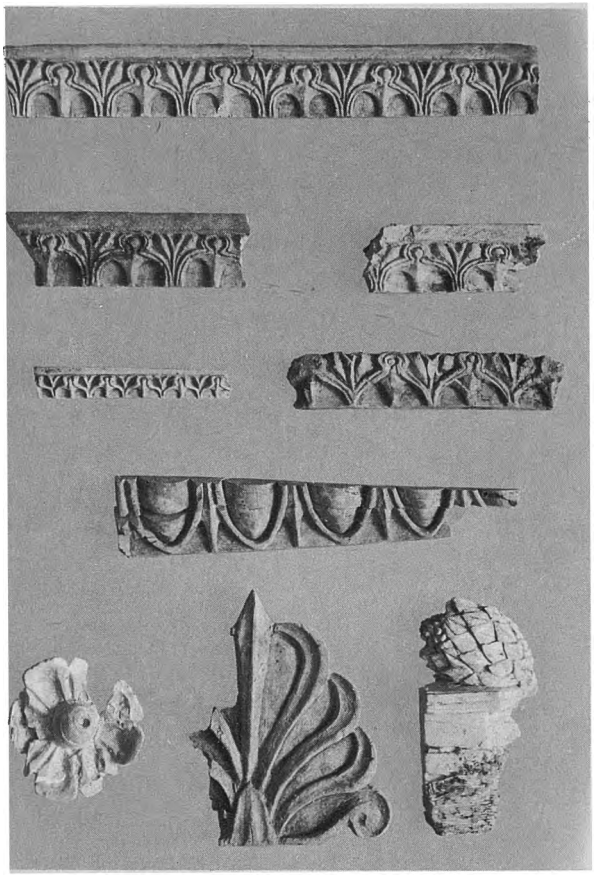

Fig. 5. Fragments of the ivory decoration of the casket.

are well preserved, mainly due to this covering. Old examples and this new one made it quite obvious, that the greatest dangers for paintings come from air, sunlight and a very dry atmosphere.

The only find of the a tomb was an excellent example of Hellenistic sculpture. Hundreds of fragments of ivory carvings and reliefs (figs. 3-5), which were found mixed up with earth on the floor of the main chamber, had probably originally belonged to a wooden casket dressed with ivory plaques; mythological scenes are the main theme of decoration. The figure reliefs are carved in such a way that the main view is from the front. Most of them were juxta-posed and had considerable depth. Scenes of fights, Dionysiac symbols, etc., are among the items. Our attempts at restoring and reconstructing these representations are still in progress. Twenty one human heads, most of them male portraits, and many body members were found, as well as a lot of galloping horses (in pieces). What is striking is the scarcity of human torsos as compared with the number of heads, and the only technical explanation seems to be that they were made of another material, which had been removed (stolen ?). Anyway, the further study of the finds will provide answers to a lot of such problems.

It is very early at this stage to venture on an even approximate dating of the tomb and the ivory pieces, but the evidence points to a period between 250 and 140 B.C.

KATERINA RHOMIOPOULOU

Εἰκ. 1. Ἄποψις τειχῶν Δ. πλευρᾶς καὶ ΒΔ. γωνίας

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΣΙΦΝΟΥ

Μία ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας καὶ πληρέστερον σωζομένας ἀκροπόλεις τῶν Κυκλάδων εἶναι καὶ ἡ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὴν Σίφνον. Κατέχει τὴν πρὸς Νότον κορυφὴν μιᾶς λοφοσειρᾶς, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἶναι περὶ τὰ 400 μ. Ἂν καὶ εὑρίσκεται εἰς ἀσφαλῆ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν — περισσότερον τῆς μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῆς πλησιεστέρας ἀκτῆς — ἐποπτεύει μεγάλου τμήματος τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τῆς Σύρου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς Σικίνου καὶ Ἴου πρὸς νότον. Ἀπὸ αὐτῆς ἔχει κανεὶς θαυμασίαν ἄποψιν τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου, ὅπου τὰ χωρία της καὶ οἱ περισσότεροι ὅρμοι της. Διὰ τοῦ συστήματος τῶν φρυκτωριῶν θὰ ἦτο ἄμεσος ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰς δύο ἄλλας ἀκροπόλεις, τοῦ Ἁγίου Νικήτα πρὸς βορρᾶν, ὄχι μακρὰν τῶν ἀρχαίων μεταλλείων καὶ κατ' εὐθεῖαν ἐμπρός, πρὸς ἀνατολάς, τοῦ Κάστρου, ὅπου ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς νήσου. Οἱ κυριώτεροι δρόμοι πρὸς νότον καὶ δυσμὰς διέρχονται πολὺ πλησίον.

Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἀπὸ τὸν Τσούντα[1], ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν διάρκειαν

1. ΑΕ. 1899, σ. 129 - 130.

τῶν ἀνασκαφικῶν του ἐρευνῶν εἰς τὴν Σίφνον τὸν Ἰούλιον τοῦ 1898, τῆς ἀφιέρωσε πέντε ἡμέρας[2]. Τὸ τόσον βραχὺ αὐτὸ διάστημα ἦτο ἀρκετὸν εἰς τὸν μεγάλον ἐρευνητήν, διὰ νὰ μᾶς δώσῃ πλήρη περιγραφὴν καὶ σχέδιον[3] ὁλοκλήρου τῆς ἀκροπόλεως.

Ὁ Τσούντας θεωρεῖ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου νεωτέραν τῆς Χαλανδριανῆς τῆς Σύρου καὶ προσθέτει «... ἐν ταῖς μικραῖς δοκιμαῖς, ἃς ἐπεχείρησα ὅπως κατανοήσω τὸ σχέδιον τῶν τειχῶν, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς μοὶ ἐφάνη ἰδιόρρυθμον, εὗρον μόλις ἓν ἢ δύο τεμάχια ἀγγείων ἀναγόμενα εἰς τὴν κυκλαδικὴν ἐποχήν, πολὺ πλείονα δὲ μυκηναϊκά ...»[4]. Ὅσοι ὅμως ἔκτοτε ἀναφέρουν τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου προτιμοῦν νὰ τὴν χαρακτηρίζουν ὡς Πρώιμον Κυκλαδικὴν ΙΙ ἢ καὶ Μέσην Κυκλαδικήν.

Ἡ τόσον ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἀκρόπολις ἐκυριάρχει εἰς τὴν σκέψιν μου ἀπὸ τῶν πολὺ νεανικῶν μου χρόνων. Ἔτσι, ὅταν τὸ 1968 τὴν ἐπεσκέφθη ὁ Καθηγητὴς κ. Σπ. Μαρινᾶτος καὶ ἐξεδήλωσεν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν συστηματικὴν πλέον ἔρευνάν της πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας της, τὴν ἀνέλαβον μὲ ἐνθουσιασμόν. Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν τὸ 1969 καὶ τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα εἶναι ἀρκετὰ ἐνθαρρυντικά.

Ἡ ἀκρόπολις ἔχει ἔκτασιν περίπου 100 × 110 μ. Περιβάλλεται ἀπὸ διπλοῦν τεῖχος, τὸ ὁποῖον σώζεται ἀρκετὰ καλὰ εἰς τὰς τρεῖς πλευράς, βορείαν, δυτικὴν (εἰκ. 1) καὶ νοτίαν. Τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὁ Τσούντας θεωρεῖ ἀτείχιστον πιθανῶς, ὡς ἱκανῶς ἀπότομον καὶ ἐκ φύσεως ὀχυράν[5]. Πράγματι, ἴχνη τειχῶν δὲν φαίνονται κατὰ τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς. Κατὰ τὸ ἄλλο ὅμως τμῆμά της, ἤτοι ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου μέχρι τῆς σημερινῆς εἰσόδου, ὁ Ἰ. Τραυλὸς εὗρεν, εἰς μικρὸν καθαρισμὸν κατὰ μίαν ἐπίσκεψίν του τὸ 1970, στοιχεῖα ἀποδεικνύοντα τὴν ὕπαρξιν τειχῶν καὶ κατὰ τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, καθὼς καὶ τῆς ἀνωφερικῆς ἀνόδου καὶ τῆς Πύλης τῆς ἀκροπόλεως. Σωροὶ λίθων κατὰ τὴν ἐκεῖ κλιτὺν ἐνισχύουν τὴν γνώμην του αὐτήν. Δυστυχῶς, λόγοι πρακτικῆς φύσεως ἐπιβάλλουν τὴν ἀναβολὴν πρὸς τὸ παρὸν τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος, δηλ. τὸ προτείχισμα, καὶ τὸ ἐσωτερικὸν παρουσιάζονται σήμερον ὡς ἓν ἐνιαῖον σύνολον, διότι τὸ μεταξύ των διάστημα πληροῦται διὰ λίθων ἀτάκτως ἐρριμμένων. Τὸ γέμισμα αὐτὸ φθάνει μέχρι βάθους καὶ 4 μ. περίπου, ὅπως εἰς τὸν πύργον η. Ἡ ἐπίχωσις ἐπάνω ἀπὸ τὸ γέμισμα ποικίλλει εἰς πάχος ἀπὸ 0,10 ἕως καὶ 1 μ. Εἰς πλείονα σημεῖα τοῦ τείχους εὗρεν ὁ Τσούντας, εἰς βάθος 0,30 - 0,50 μ. ἐντὸς

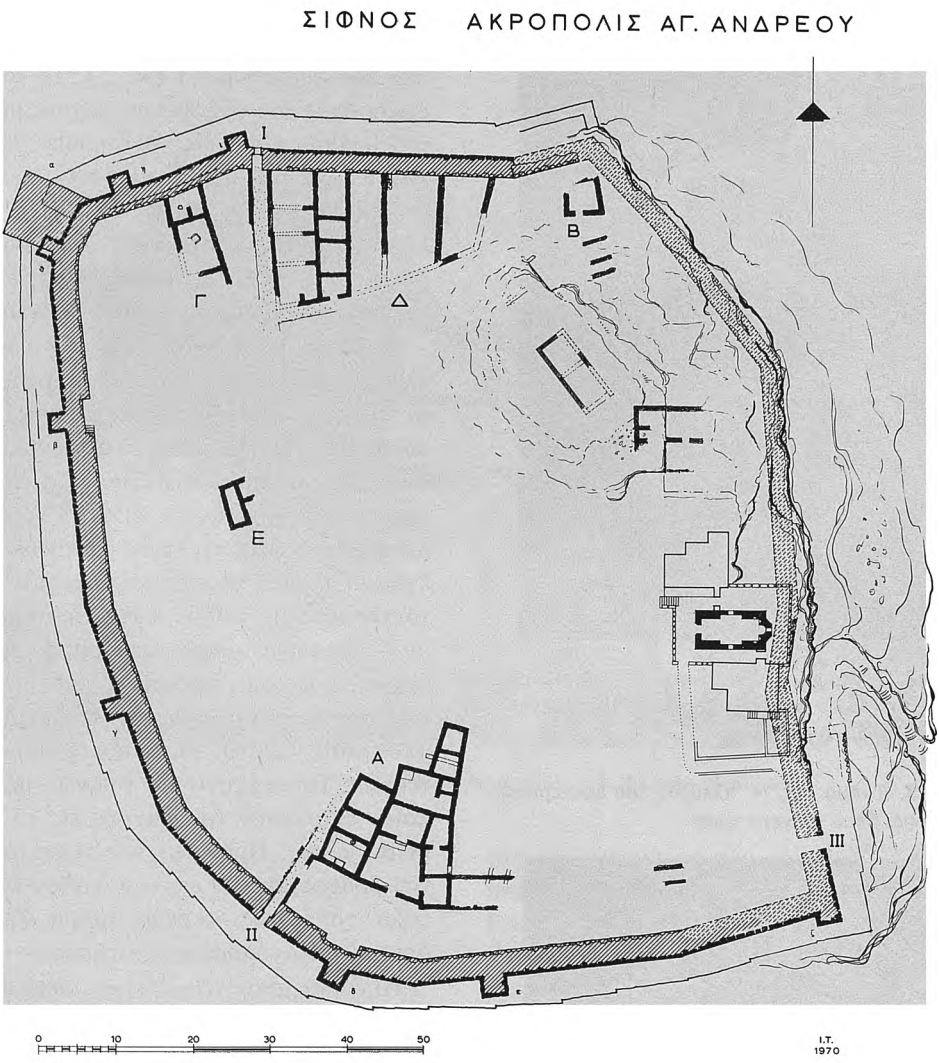
2. Πληροφορία ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου τῆς ἀνασκαφῆς του.

3. ΑΕ ἔ.ἀ., σ. 127 - 28, εἰκ. 38. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἔχει ὡς βάσιν τὸ δημοσιευόμενον σχέδιον τοῦ φίλου Ἰ. Τραυλοῦ, τὸ ὁποῖον δείχνει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐτῶν 1969 καὶ 1970. Εἰς τὸ συγκρότημα οἰκιῶν Α ἔχουν γίνει κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1970 πολλαὶ προσθῆκαι. Τὸ 1972 δὲν ἔγινεν ἀνασκαφή.

Ἡ μὴ συνέχεια τῶν γραμμάτων εἰς τὴν ὀνομασίαν τῶν πύργων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διατηρηθοῦν τὰ ὑπὸ τοῦ Τσούντα τοποθετηθέντα γράμματα, ἤτοι α (πύργος μεγάλος), β (ὁ πλησίον πύργος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς) καὶ γ (σημερινὴ εἴσοδος ἀκροπόλεως).

4. ΑΕ, ἔ.ἀ., σ. 132 - 133.

5. Ἔ.ἀ., σ. 129.

Σχέδ. 1. Σίφνος: Ἀκρόπολις Ἁγίου Ἀνδρέου

τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς, στρῶμα γῆς πεπατημένης, τὸ ὁποῖον πιστεύει ὅτι εἶναι ὁδός[6].

Τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος ἔχει πάχος περὶ τὸ 1.20 μ. Φέρει κατὰ ἄνισα διαστήματα ὁδοντώσεις, διὰ τῶν ὁποίων αὐξάνεται τὸ πάχος του κατὰ 0,15 ἕως 0,40 μ. Εἶναι ἐκτισμένον μὲ μικροὺς καὶ μέσου μεγέθους λίθους καὶ τὰ κενὰ πληροῦνται μὲ λιθάρια.

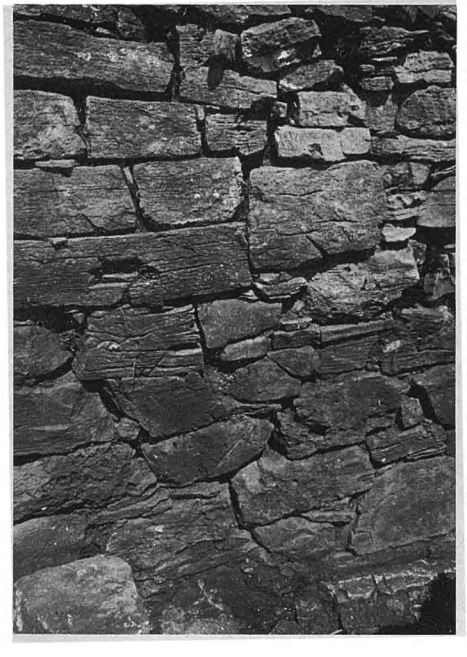
Διὰ τὴν χρονολόγησίν του ἔγιναν μέχρι τοῦδε δύο τομαὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν

6. Ἔ.ἀ., σ. 131.

Εἰκ. 2. Τομὴ παρὰ ὀδόντωσιν τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους. Τὸ ἄνωθι τῆς ὀδοντώσεως τμῆμα εἶναι νέον

Εἰκ. 3. Τμῆμα τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ὅπου ἐγένετο τομὴ

ὄψιν. Ἡ μία εἰς ὀδόντωσιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀπέχουσαν περὶ τὰ 25.50 μ. ἀπὸ τὸν πύργον β΄ (εἰκ. 2). Τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ σωζομένου τείχους μέχρι τοῦ βράχου εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο 2.30 μ. Καὶ ἐδῶ ἡ κάλυψις τοῦ μὴ ὁρατοῦ τμήματος τῶν τειχῶν ἔχει γίνει διὰ λίθων ἀτάκτως ἐρριμμένων. Εὑρέθησαν ὀλίγα ἀνάμεικτα ὄστρακα Μυκηναϊκά, Γεωμετρικά, Κορινθιακὰ καὶ Ἀττικά.

Ἡ ἄλλη τομὴ ἔγινεν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν (εἰκ. 3) καὶ εἰς ἀπόστασιν 17.50 - 22 μ. δυτικῶς τῆς σημερινῆς εἰσόδου τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ σωζομένου τείχους εἰς τὸ μέρος αὐτὸ ἀνέρχεται εἰς 2.50 μ. Ἀπὸ τὸ λίθινον καὶ ἐδῶ γέμισμα τῶν θεμελίων ἔχομεν ὀλίγα Γεωμετρικὰ ὄστρακα. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος, κατὰ τὸ σημεῖον αὐτό, ὑπάρχει μικρὰ ὑπόνομος. Αὕτη προχωρεῖ μέχρι τινὸς ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν τειχῶν γεμίσματος καὶ σταματᾷ εἰς ἀπόστασιν 0,70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους. Τοῦτο ἐξηγεῖται, πιθανῶς, μὲ κάποιαν ἐπισκευὴν τοῦ τείχους εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Πράγματι, εἰς λακκίσκον τοῦ βράχου, ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον ἑδράζεται τὸ τεῖχος, εὑρέθη τμῆμα λαβῆς ἀττικοῦ μελανομόρφου κρατῆρος.

Τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος εἶναι κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον. Τὸ ὁρατόν του τμῆμα εἶναι ἐκτισμένον μὲ ὀγκολίθους, ἐνῷ τὰ μὴ ὁρατὰ μέρη του εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτισμένα μὲ μικροὺς καὶ μέσους λίθους. Πάντως, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πύργου β ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους, δεξιὰ τοῦ πύργου, ὀγκόλιθος διαστάσεων 1.82 μ. × 0,84 μ.

Ὀκτὼ μικροί, τετράγωνοι πύργοι ἐνισχύουν κατὰ ἄνισα διαστήματα τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος καὶ μεγάλος, τετράγωνος, διαμπερὴς πύργος (α) (εἰκ. 4) κατὰ

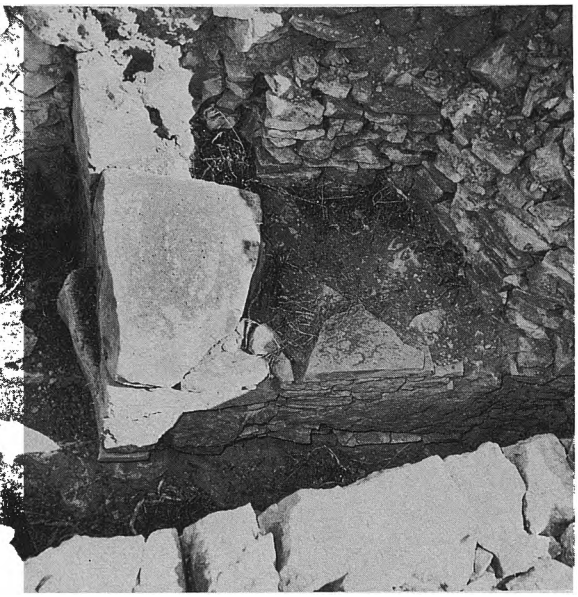
Εἰκ. 4. ΝΔ. γωνία μεγάλου πύργου (α). Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Δ. πλευρὰ εἶναι νέα

τὴν ΒΔ. γωνίαν προεξέχει πέραν καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, διαιρῶν, οὕτω, τὴν ὀχύρωσιν εἰς δύο τμήματα.

Ὁ Τσούντας πιστεύει ὅτι ὁλόκληρος ἡ ὀχύρωσις ἐκτίσθη συγχρόνως[7]. Ἀλλὰ κατὰ τὰς πρώτας ἤδη ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τάφρον, κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ μεγάλου πύργου α, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.35 μ. ἡ ΝΔ. γωνία μικροῦ, ὀρθογωνίου πύργου (θ) (ε ἴ κ. 5), τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον τμῆμα εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν πύργον (α). Σώζεται εἰς ὕψος μόνον 1 μ. Ἐξέχει τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους περὶ τὰ 2.05 μ. Ὥστε ὡς πρὸς τὸ ὕψος καὶ βάθος αἱ διαστάσεις του συμφωνοῦν πρὸς τὰς τοῦ γειτονικοῦ του πύργου (β). Ὄστρακα ἐκ μὲν τοῦ γεμίσματος ἐξήχθησαν Γεωμετρικά, ἐκ δὲ τοῦ κατωτάτου τμήματος πλησίον τοῦ στερεοῦ Μυκηναϊκά.

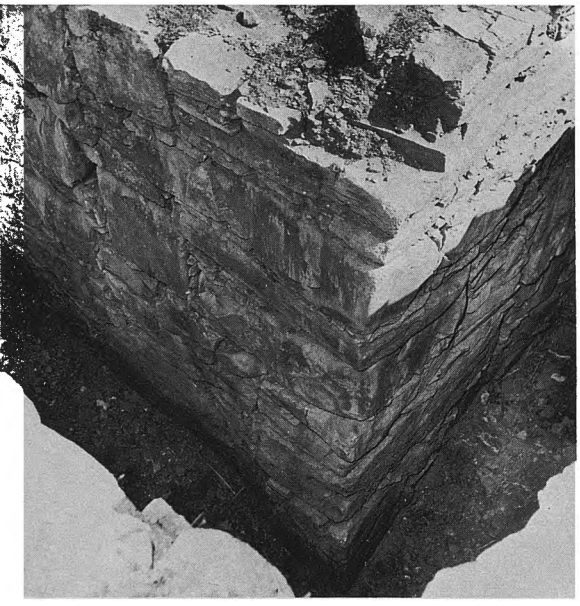
Διὰ τῆς εὑρέσεως τοῦ πύργου (θ) ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ μεγάλος πύργος (α) εἶναι μεταγενέστερος. Σημειωτέον ὅτι ὁ πύργος (θ) ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ μεταξὺ τῶν τειχῶν γεμίσματος ἐξ ἀτάκτως ἐρριμμένων λίθων. Εἶναι λοιπὸν λογικὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος προσετέθη ὑστερώτερον καὶ ὅτι τότε ἐπληρώθη διὰ λίθων τὸ μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν κενόν. Ἐνίσχυσις καὶ ἀνακατασκευὴ παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους εἰς τὸ τμῆμα τὸ μεταξὺ τοῦ πύργου (θ) καὶ τοῦ πύργου (ι).

7. Ἔ.ἀ., σ. 131.

Εἰκ. 5. ΝΔ. γωνία πύργου (θ)

Εἰκ. 6. ΝΔ. γωνία πύργου (β)

Ἐκ τῶν πύργων ἀνεσκάφησαν ἀκόμη δύο, ὁ πύργος (β) (εἰκ. 6) εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ ὁ πύργος (η) (εἰκ. 7) εἰς τὴν βορείαν. Ὁ πύργος (β) ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦ στερεοῦ, δηλ. εἰς βάθος 2.30 μ. Ἐξέχει περὶ τὰ 2 μ. ἀπὸ τοῦ τείχους καὶ ἔχει πλάτος 2.85 μ.

Τοῦ πύργου (η) ἀπεκαλύφθη μόνον ἡ προσθία ὄψις καὶ αὐτὴ ὄχι μέχρι τοῦ στερεοῦ διὰ λόγους ἀσφαλείας. Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν εἰς βάθος περίπου 3.80 μ., ἀλλὰ θὰ συνεχισθοῦν.

Ὄπισθεν τοῦ πύργου (β) ὑπάρχει ἐσοχὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους, ὅπου στενὴ κλῖμαξ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐσώθησαν τρεῖς βαθμίδες, ὡδήγει εἰς τὰς ἐπάλξεις. Ὁμοίαν ἐσοχὴν καὶ βαθμίδας σημειώνει ὁ Τσούντας καὶ ὄπισθεν τοῦ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ πύργου (δ)[8].

8. Ἔ.ἀ., σ. 132.

Εἰκ. 7. Πρόσοψις πύργου (η). Δεξιὰ τὸ προτείχισμα. Εἰς τὸ βάθος, τὸ μεταξὺ τῶν τειχῶν γέμισμα

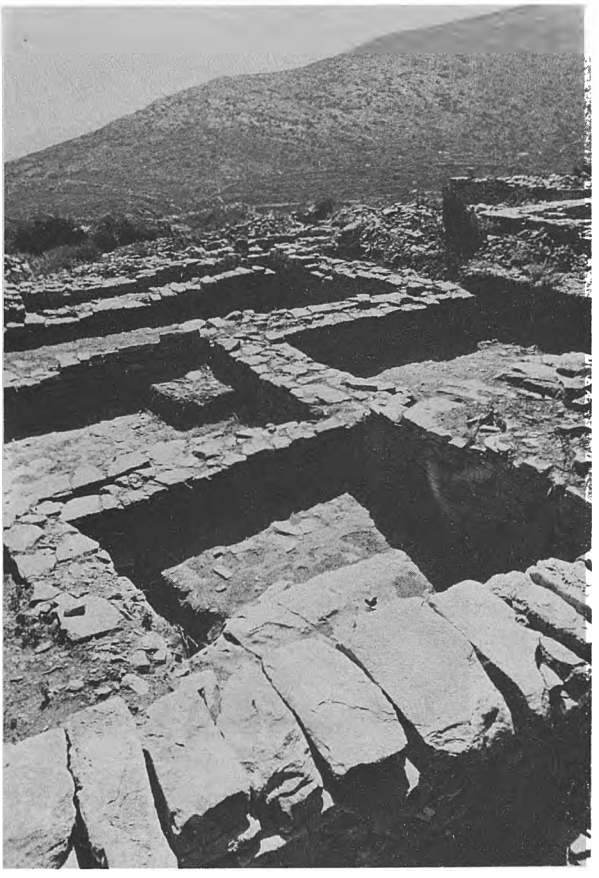

Ἀπεκαλύφθησαν ἀκόμη καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Τσούντα σημειούμεναι δύο πυλίδες τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους, μία εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ μία πλησίον τῆς ΝΔ. γωνίας. Ἡ βορεία (Ι) (εἰκ. 8), ἡ ὁποία διατηρεῖται καὶ πληρέστερον, ἔχει πλάτος κατὰ τὴν εἴσοδον μὲν 0,94 μ., ἀμέσως δὲ μετὰ εὐρύνεται εἰς 1.45 μ. Ὁδὸν πλάτους μέχρι 2.30 μ., ὁδηγοῦσαν ἀπὸ τῆς πυλίδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως, παρηκολουθήσαμεν εἰς μῆκος 17 μ.

Ἡ πυλὶς (ΙΙ) σώζεται ὀλιγώτερον. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου εἶναι 0,85 μ. καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὴν 1.10 μ. Ἡ στενὴ αὐτὴ ὁδός, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἐπίσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως, ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος περίπου 10 μ. Εἰς τὰ 7.80 μ. τοῦ δεξιοῦ τοίχου της ὑπάρχει εἴσοδος

Εἰκ. 8. Πυλὶς Ι εἰς τὴν Β. πλευράν. Ἄποψις ἐκ τοῦ τείχους

Εἰκ. 9. Δωμάτια οἰκίας τοῦ συγκροτήματος (Α) ἐξ Α.

πρὸς εὐρεῖαν ὁδόν, διερχομένην πρὸ τῶν ἐκεῖ οἰκιῶν τοῦ συγκροτήματος Α καὶ ὁδηγοῦσαν πρὸς ἀνατολάς, πιθανῶς εἰς τὴν Πύλην τῆς ἀκροπόλεως.

Ἡ ὕπαρξις τῶν δύο αὐτῶν πυλίδων θὰ κατέστη ἀναγκαία, μόνον ὅταν κατεσκευάσθη ὁ μεγάλος πύργος (α), ὅστις διαιρεῖ τὴν ὀχύρωσιν εἰς δύο μέρη. Τὰ ἐκ τῶν πυλίδων καὶ τῶν ὁδῶν των ὄστρακα ἦσαν Γεωμετρικά.

Καὶ τὰ μὲν τείχη ἦσαν πάντοτε ἀρκετὰ

Εἰκ. 10. Ἄποψις συγκροτήματος οἰκιῶν (Α) ἐκ Ν.

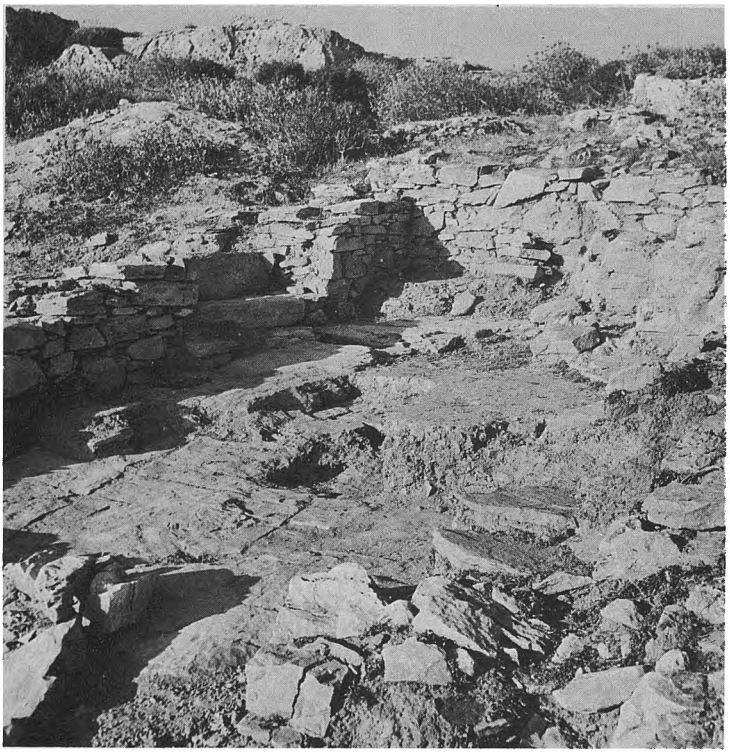
εὐδιάκριτα. Εὐχάριστος ὅμως ἔκπληξις ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκάλυψις πλήθους τοίχων οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι, φαίνεται, ὅτι καλύπτουν μέγα μέρος τῆς ἀκροπόλεως. Ἔχουν ἤδη ἀποκαλυφθῆ 17 χῶροι – δωμάτια (εἰκ. 9), αὐλὴ (εἰκ. 10) κ.ἄ. — ἑνὸς συγκροτήματος οἰκιῶν (Α) εἰς τὴν ὑπήνεμον νοτίαν πλευράν. Τὰ μέχρι τοῦδε εὑρήματα δεικνύουν ὅτι αἱ οἰκίαι αὐταὶ κατῳκήθησαν κατὰ τὴν Γεωμετρικὴν καὶ τὴν Κλασσικὴν ἐποχήν.

Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ βορεία πλευρὰ καλύπτεται ὑπὸ οἰκιῶν. Ἔχουν καθαρισθῆ μέχρι τοῦδε δύο δωμάτια μιᾶς οἰκίας (Γ) δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῆς πυλίδος Ι καὶ ἑπτὰ δωμάτια ἄλλης οἰκίας εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς ἰδίας ὁδοῦ. Αἱ οἰκίαι αὐταὶ ἐφάπτονται τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους καὶ ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν Γεωμετρικὴν ἐποχήν.

Ἀκόμη ἀνατολικώτερον ἀνεφάνησαν τοῖχοι, ἀνήκοντες εἰς οἰκίας κατὰ μῆκος ἐπίσης τοῦ τείχους.

Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν μικρὰ οἰκία ἐξ ἑνὸς δωματίου (Β) (εἰκ. 11) μὲ εἴσοδον πρὸς Νότον, ἀπέδωσε κυρίως ἀγγεῖα τῆς ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου (εἰκ. 12-13) καὶ δύο-τρία ὄστρακα παλαιότερα.

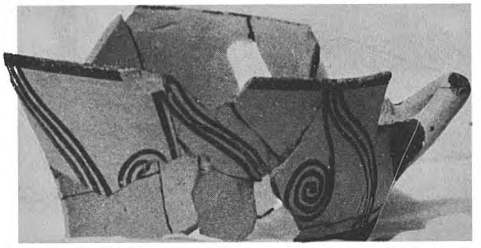
Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν τόσον σημαντικὴν αὐτὴν ἀκρόπολιν θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ σχηματίσωμεν πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς ὀχυρωματικῆς τέχνης καὶ τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου μιᾶς Κυκλαδικῆς πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ φαίνεται νὰ ὑπῆρξε πολὺ

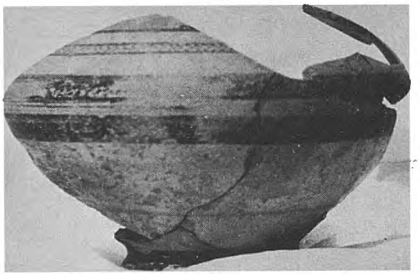

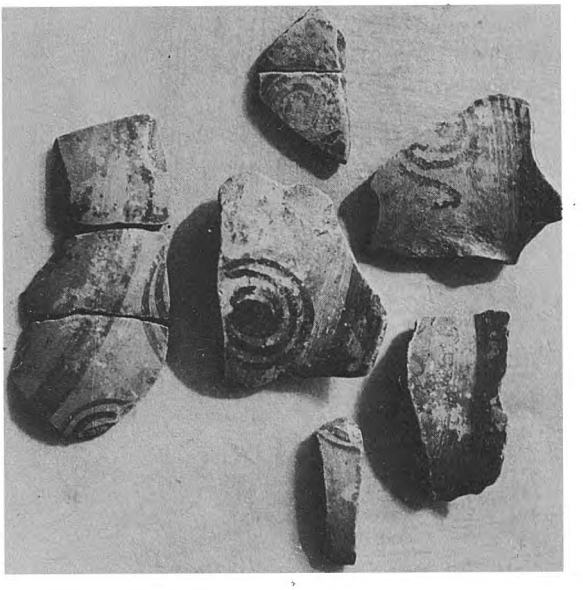
Εἰκ. 11. Μυκηναϊκὴ οἰκία (Β) κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς ἀκροπόλεως

μακρά. Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ὁδηγεῖ εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα: Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε μικρὸς συνοικισμὸς ἤδη ἀπὸ τῆς Κυκλαδικῆς ἐποχῆς (δύο ἢ τρία ὄστρακα ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Τσούντα). Ἐλάχιστα ἐπίσης ὄστρακα μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὅμοια πρὸς ἀπαντῶντα εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Φυλακωπῆς, κάνουν πιθανὴν τὴν ἐκεῖ οἴκησιν καὶ εἰς τὴν Μέσην Κυκλαδικὴν ἐποχήν (κτίσματα ΒΑ. γωνίας). Εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν ὅμως ἐποχήν, ὅτε φαίνεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἀποσύρονται εἰς ἀσφαλεστέρας τοποθεσίας μακρὰν τῆς θαλάσσης (ἀκρόπολις Ἁγίου Νικήτα, οἰκήσεις εἰς τὸ Φροῦδι τῆς Μπαρόνας εἰς τὸ Καλαμίτσι) περιβάλλεται ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου δι' ἰσχυροῦ Κυκλωπείου τείχους μετὰ πύργων (ἐσωτερικὸν τεῖχος). Εἰς τὴν Ὑστέραν Γεωμετρικὴν ἐποχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ Γεωμετρικὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, προστίθεται τὸ προτείχισμα καὶ ὁ μεγάλος πύργος (α). Τότε καθίσταται ἀναγκαῖον νὰ ἀνοιχθοῦν αἱ δύο πυλίδες διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ τείχη. Εὑρήματα ἐκ τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς ἐπιφανείας μαρτυροῦν διὰ τὴν ἀδιάκοπον συνέχισιν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως μέχρι καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ἐπιβλητικήν, ἔστω καὶ εἰς ἐρείπια, αὐτὴν ἀκρόπολιν ἀπεδόθησαν ἤδη ὑπὸ ἐπισκεπτῶν τοῦ περασμένου αἰῶνος

Εἰκ. 12. Σκύφος ἐκ τῆς οἰκίας Β. ΥΜ ΙΙΙ Β

Εἰκ. 13. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τῆς οἰκίας (Β). ΥΜ ΙΙΙ Β

Εἰκ. 14. Μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον ἐκ τομῆς παρὰ τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος μεταξὺ πύργου (η) καὶ (ι)

τὰ ὀνόματα δύο πόλεων τῆς Σίφνου, τὰ ὁποῖα παραδίδονται ἀπὸ τὰς πηγάς, Μινώα καὶ Ἀπολλωνία. Τὸν λόγον ὅμως τώρα ἔχει ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη.

Β. ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ

THE ACROPOLIS OF ST. ANDREW IN SIPHNOS

One of the most important and better preserved citadels of the Cyclades is the acropolis of Ayios Andreas in Siphnos. It is situated on the summit of a low mountain about 400 m. high, south of the village of Katavati, at a distance of about an hour from the seashore. The area is 100 × 110 m.

Tsountas worked there for a few days in 1898 and gave us a detailed description and a map of the site. He compared Ayios Andreas with Chalandriani in Syros and considered the Siphnian acropolis later, but he clearly states that his finds were one or two Cycladic and many Mycenaean sherds. In spite of that the acropolis of Ayios Andreas has been referred since as Early Helladic II or Middle Helladic.

The present excavations have been suggested by Professor Sp. Marinatos and tend to establish, as far as possible, a more precise date for the fortifications and the acropolis as a whole.

The map published here is kindly produced by John Travlos and is based on Tsountas map.

The results so far have as follows: The acropolis is surrounded by a double wall clearly visible on the three sides, north west, and south. J. Travlos has good reasons to believe that the walls were extended on the east side too, at least on the part between the church and the modern entrance, and that the Gate of the acropolis was also here.

The outer wall is only 1.20 m. thick but it is strengthened at intervals by projections 0,15 - 0,40 m. wide. Trenches on the West side produced a few Mycenaean, Geometric, Corinthian and Attic sherds. Another trench on the South side gave a few Geometric sherds and one Attic down on the rock.

The inner wall is very strong and its upper part is build with big stones in the Cyclopic manner. At intervals it has eight rectangular towers which Tsountas considered all contemporary. But now at the SE corner of tower (α) it was found the SW corner of a small tower (θ) the greatest part of which is under the tower(α). The sherds from the earth over the rock were Mycenaean. Thus tower (α) is prooved to be later than the others. It seems that when this tower (α) was built great and protruding much beyond the face of the outer wall and cutting the fortification in two, it became necessary to make two entrances, one (I) on the North Side and the other (II) at the SW corner. Roads from them lead to the centre of the acropolis. Tower (β) was entirely uncovered to 2.30 m. It juts out ca. 2 m. and its width is ca. 2.85 m.

Tower (η) was exposed to a depth of 3.80 m. without reaching the rock yet.

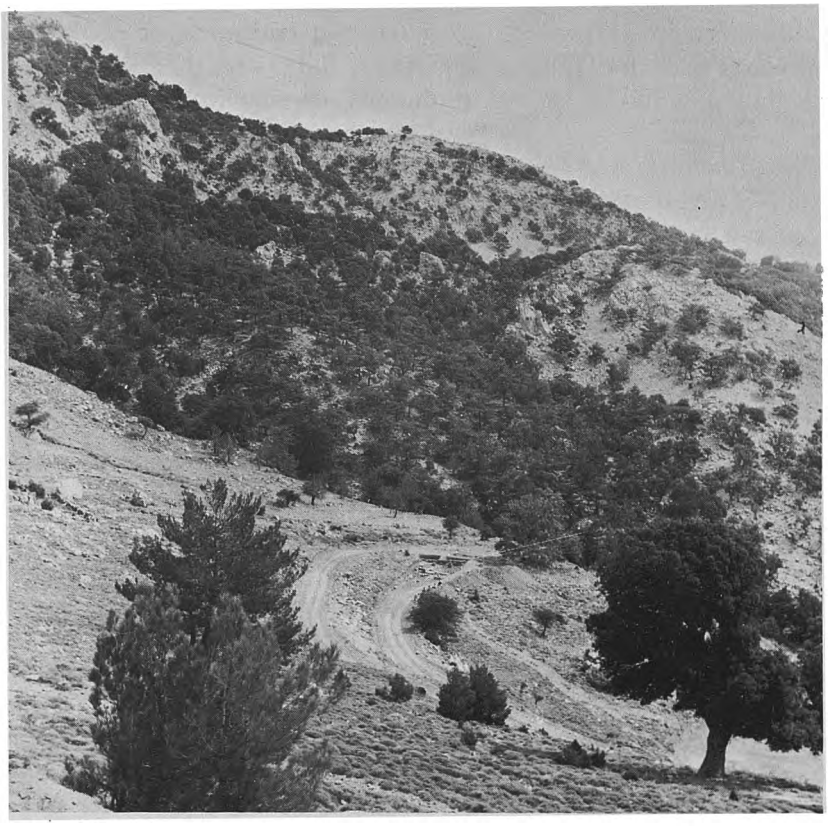
Behind tower (β) and tower (δ) there is a recess in the inner face of the wall where narrow steps lead up to the top of the towers.

The space between the outer and the inner wall was filled with loose stones.

A great part of the acropolis is occupied by houses. Seventeen rooms have been so far uncovered on the South side and nine on the North. They belong to the Late Geometric and Classic periods. A small, one room house, at the NE corner gave mostly LM III sherds and one or two MH II.

As far as we can tell it seems that a small settlement has existed on the Ayios Andreas Hill already in the Cycladic period (sherds mentioned by Tsountas), and in the Middle Helladic II. The fortifications seem to belong to the Late Mycenaean period. Repairs and modifications of the walls seem to have been made in the Late Geometric period. Life continues on the acropolis at least until the Hellenistic time.

B. PHILIPPAKI

Εἰκ. 1. Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τοῦ ἀνοιχθέντος δρόμου (φωτ. ΒΔ)

ΙΕΡΟΝ ΕΡΜΟΥ ΚΑΙ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΚΑΤΩ ΣΥΜΗΝ ΒΙΑΝΝΟΥ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἐκ τοῦ χωρίου Κάτω Σύμη Βιάννου πρὸς τὸν Ὁμαλὸν Λασιθίου, ἀπεκαλύφθη σημαντικώτατον Ἱερὸν τῶν πρωίμων ἑλληνικῶν χρόνων[1]. Ἡ θέσις, εὑρισκομένη εἰς ἀπόστασιν 6 χλμ. ἀπὸ τοῦ χωρίου, προσφέρεται ὅλως ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἵδρυσιν Ἱεροῦ, καθ' ὅσον εἰς ὑψόμετρον 800 μ. δημιουργεῖται μικρᾶς ἐκτάσεως ὁμαλὸν πρανές, προστα-

1. Ἡ ὑπόδειξις τοῦ χώρου ὀφείλεται εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ χωρίου κ. Κωνσταντῖνον Μαστραντωνάκην. Πρὸς τοῦτον καὶ τοὺς τεχνίτας τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ.κ. Γ. Ἠλιάκην, Σταυρούλαν καὶ Μανώλην Στεφανάκην, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν σκληρῶς ὑπὸ λίαν δυσμενεῖς συνθήκας, ἐκφράζονται θερμόταται εὐχαριστίαι. Θερμῶς εὐχαριστῶ καὶ τὴν δ. Ἀθανασίαν Κάντα, ἀρχαιολόγον, ἥτις ἐπέβλεψε τὰς ἐργασίας τῶν δύο πρώτων ἡμερῶν. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν κ. Στ. Ἀλεξίου, Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου, διὰ τὴν προσφερθεῖσαν ἐπιστημονικὴν βοήθειαν κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποκαταστάσεως τῶν εὑρημάτων.

τευόμενον πρὸς Β. ὑπὸ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων τῶν ὀρέων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἡμικυκλικὴν διάταξιν (εἰκ. 1) καὶ δημιουργοῦν χαράδραν στενουμένην βαθμηδὸν πρὸς Ν. Ἐκ τῆς ὡς ἄνω θέσεως εἶναι ὁρατὴ ἡ νοτία ἀκτὴ τῆς νήσου εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου τὸ ἀκρωτήριον Σεντόνα.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ὀλιγώτερον σημαντικὰ τῶν πλουσίων εὑρημάτων, εἶναι εἰς βωμὸς καὶ δύο ὀρθογώνιοι κτιστοὶ χῶροι ἐν μέρει ἐρευνηθέντες. Ὁ βωμός (εἰκ. 2), διαστ. 2.70 × 2.20 μ. μὲ προσανατολισμὸν πρὸς Α., ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς συμπαγοῦς κατασκευῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὸ μέσον ἔχει βόθρον ὀρθογώνιον, διαστ. 0,55 × 0,73 καὶ βάθους 0,50 μ., καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς ἀναβαθμόν, ἐκ μιᾶς σειρᾶς ἁδρῶς ἐπεξειργασμένων λίθων (εἰκ. 2). Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βωμοῦ ἔχει ἐνσωματωθῆ ἐντὸς ἰσχυροῦ τοίχου, ὅστις προεκτείνεται πρὸς Ν. πέραν τῆς νοτίου παρειᾶς τοῦ βωμοῦ (εἰκ. 3), δημιουργουμένου οὕτω χώρου βοηθητικοῦ, προοριζομένου πιθανῶς διὰ τὰς παρὰ τὸν βωμὸν τελουμένας ἱεροτελεστίας.

Ἡ διὰ μηχανικοῦ προωθητῆρος ἐκσκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος μέχρι τῆς ἄνω σωζομένης ἐπιφανείας τοῦ βωμοῦ καὶ εἰς τινα σημεῖα, Δ.καὶ Α. τούτου, βαθύτερον. Ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πρὸς τὸ παρὸν ἂν τὸ ὕψος τοῦ βωμοῦ εἶναι καὶ τὸ ἀρχικόν. Ἡ ἀνεύρεσις ἀκεραίων καὶ τεθραυσμένων κυπελλιδίων ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ περιχειλώματος τοῦ βόθρου δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἔνδειξιν, διὰ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ταῦτα ἔκειντο in situ καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ βωμοῦ εἶναι τὸ ἀρχικόν.

Οἱ ὀρθογώνιοι χῶροι, κείμενοι Δ. τοῦ

Εἰκ. 2. Ὁ βωμὸς (φωτ. ΒΑ)

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸς Ν. τῆς νοτίου παρειᾶς τοῦ βωμοῦ προέκτασις τοῦ ἰσχυροῦ τοίχου

Εἰκ. 4. Οἱ δύο ὀρθογώνιοι χῶροι καὶ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος τοῦ βωμοῦ (φωτ. Δ)

βωμοῦ, ἀποχωρίζονται τούτου διὰ στενοῦ διαδρόμου (εἰκ. 4). Ἡ μορφὴ τοῦ πρὸς Β. χώρου εἶναι περισσότερον προβληματική, διότι λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς χαμηλῆς ἐπιχώσεως ἡ προκληθεῖσα καταστροφὴ ἦτο μεγαλυτέρα. Ἐκ τῆς φύσεως τῶν εὑρημάτων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρωμεν κατωτέρω, ὑποθέτομεν πρὸς τὸ παρὸν ὅτι πρόκειται περὶ παραρτημάτων τοῦ βωμοῦ. Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἀναμοχλευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ προωθητῆρος ἔκτασιν λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν εὑρημάτων, δὲν μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἐργασθῶμεν διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν, ὥστε νὰ καθορίσωμεν τὴν μορφὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ τὴν χρονολόγησίν των.

Ὁ ἐρευνηθεὶς ἀρχικῶς χῶρος, ἐκτάσεως 18.30 μ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ 8.30 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐκαλύπτετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ὑπὸ τοῦ ἀναμοχλευθέντος χώματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε σαφῆ ἴχνη

πυρᾶς. Ἡ εἰς βάθος ἔρευνα ἔδειξεν, ὅτι τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς, πάχους 0,80 μ. περίπου, ἐξετείνετο πρὸς Α. κυρίως τοῦ βωμοῦ καὶ πρὸς Δ. ἐντὸς τοῦ διαδρόμου καὶ τῶν διαμερισμάτων. Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπέκτασις τῆς ἐρεύνης διὰ τετραγώνων πρὸς Α. κατὰ 7.70 μ. ἔδειξεν ὅτι τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς συνεχίζεται εἰσέτι εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς βάθος, τὰ ὁποῖα δὲν καθωρίσθησαν κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον. Τὸ στρῶμα τοῦτο εἶναι μέλανος χρώματος καὶ λιπαρὸν ἐκ τῶν κεκαυμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν.

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν δὲν διεπιστώθη στρωματογραφικὴ διαφορὰ ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου. Διεπιστώθη ὅμως μία σαφὴς διαδοχὴ εὑρημάτων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ἐντατικὴν καὶ συνεχῆ λατρείαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἕως καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος.

Μικραὶ καὶ μεγάλαι λίθιναι τράπεζαι προσφορῶν, τύπου γνωστοῦ ἐκ τοῦ Ἰδαίου ἄντρου, τὸν ὁποῖον ἡ ἔρευνα ἀνάγει εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους[2], εὑρέθησαν συγκεντρωμέναι παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ βωμοῦ, πλὴν ὅμως καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Α. τούτου.

Τὰ πήλινα γεωμετρικὰ ζώδια, τὰ πήλινα γυναικεῖα καὶ ἀνδρικὰ σύγχρονα εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓν εἰδώλιον κρανοφόρου πολεμιστοῦ (εἰκ. 5) καὶ ἓν πήλινον πλαστικὸν ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῆς Ὀξφόρδης ἐκ Πισκοκεφάλου[3], εὑρεθέντα ὅλα εἰς τὸ ἴδιον βάθος μετὰ τῶν λιθίνων τραπεζῶν, τὰς χρονολογοῦν εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς καὶ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους.

Εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους μᾶς ὁδηγεῖ καὶ ἓν χαλκοῦν εἰδώλιον γυναικὸς μετὰ κεκαμμένων καὶ προτεταμένων χειρῶν (εἰκ. 6), χρονολογούμενον μετ' ἐπιφυλάξεως εἰς τὴν μετάβασιν τοῦ 9ου πρὸς τὸν 8ον αἰῶνα[4]. Τοῦτο ἀποτελεῖ αὐτοτελὲς

Εἰκ. 5. Γεωμετρικὸν εἰδώλιον κρανοφόρου πολεμιστοῦ

2. Hogarth, BSA 6 (1899 - 1900) 114, πίν. II. Πρβλ. Boardman, Cretan Collection in Oxford, 63 κ.ἑ. καὶ Yavis, Greek altars 23, ἀρ. 6, εἰκ. 9.

3. Πρβλ. Boardman, ὅ.π. 101 κ.ἑ., ἀρ. 472, πίν. 35.

4. Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν συγκρίνεται μετὰ τοῦ χαλκίνου εἰδωλίου γυναικὸς ἐξ Ἰθάκης: B. Schweitzer, Die geometrische Kunst Griechenlands, 136 κ.ἑ., πίν. 128 - 129, καὶ τοῦ χαλκίνου εἰδωλίου ἐκ Βροκάστρου: E. Hall, Vrokastro, 121, εἰκ. 71.

Εἰκ. 6. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν εἰδώλιον γυναικὸς

ἀνάθημα καὶ ὄχι διακοσμητικὴν μορφὴν τρίποδος ἢ ἄλλου τινὸς σκεύους.

Τοῦ ἰδίου προορισμοῦ εἶναι καὶ τὸ χαλκοῦν εἰδώλιον δύο κρανοφόρων ἰθυφαλλικῶν μορφῶν ἐπὶ κοινῆς βάσεως, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος. Ἡ διαφορὰ ὕψους τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν καὶ ἡ χειραγώγησις, τρόπον τινά, τῆς μικροτέρας ὑπὸ τῆς μεγαλυτέρας ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς πρώτης εἰς τὸ Ἱερὸν ἢ τῆς παρουσιάσεώς της εἰς τὴν θεότητα. Ἀλλὰ τοιαύτη ἑρμηνεία εἶναι προβληματική, καθ' ὅσον τὸ εἰδώλιον ἀνήκει εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους.

Μεταξὺ τῶν πρωίμων ἀξιολόγων εὑρημάτων συγκαταλέγεται καὶ ἓν τμῆμα χαλκοῦ σκεύους ὀρθογωνίου σχήματος, κοσμουμένου ἐπὶ τῶν δύο εὐρειῶν ἐπιφανειῶν δι' ἐκκρούστων ἀθωρικῶν κεφαλῶν καὶ ἐπὶ τῶν στενῶν διὰ γυμνῶν γυναικῶν. Ἀναγκαία εἶναι ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν μορφῶν αὐτῶν, διὰ νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν τὸ σκεῦος εἶναι εἰσηγμένον ἢ δημιούργημα κρητικοῦ τινος ἐργαστηρίου δεχομένου ἐντόνους ἀσσυριακὰς ἐπιδράσεις.

Τὰ ὀλίγα χρυσᾶ ἐλάσματα —δισκία κυρίως μετὰ δύο ὀπῶν—, τὰ ὀλιγάριθμα σχετικῶς χαλκᾶ ζώδια καὶ τὰ τμήματα μικρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χαλκῶν τριπόδων, τοῦ γνωστοῦ κυπριακοῦ τύπου, συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῶν παλαιοτέρων ἀναθημάτων τοῦ Ἱεροῦ.

Τὰ χαλκᾶ ἀναθήματα τοῦ 7ου αἰῶνος ὑπερτεροῦν ἀριθμητικῶς καὶ ποιοτικῶς τῶν ἀναθημάτων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Δύο εἰδώλια ἀνδρῶν μετὰ περιζώματος, χρονολογούμενα κατὰ τὴν πρώιμον καὶ τὴν μέσην δαιδαλικὴν περίοδον, ἓν ἀκέφαλον εἰδώλιον τοξότου, ἐξόχου τέχνης καὶ διατηρήσεως, ἓν εἰδώλιον κενταύρου (εἰκ. 7) καὶ ἓν εἰδώλιον γυμνοῦ νέου, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα ἀποδίδει εἰς σμικρογραφικὴν τελειότητα τὸν τύπον τοῦ κούρου, ἀνήκουν εἰς τὴν μέσην, τὴν ὑστέραν δαιδαλικὴν περίοδον καὶ τὸ τέλος, ἴσως, τοῦ 7ου αἰῶνος ἀντιστοίχως. Τὸ τελευταῖον εἰδώλιον ἐντοπίζει τὸ ἐργαστήριον τοῦ γνωστοῦ κριοφόρου τοῦ Βερολίνου [5] εἰς τὴν περιοχὴν

5. K. N. Neugebauer, Die Bronzen I, ἀρ. 158, πίν. 19.

Εἰκ. 7. Χαλκοῦν δαιδαλικὸν εἰδώλιον κενταύρου

τῆς Βιάννου ἢ τῆς Σύμης, λόγῳ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἔργων ὑπαρχούσης ὁμοιότητος.

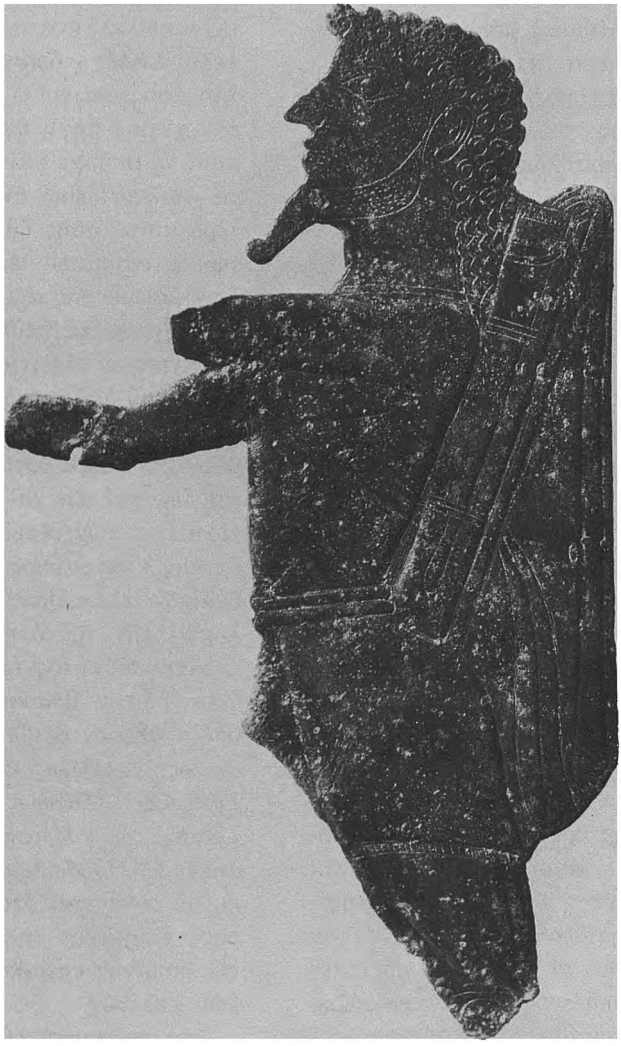
Ἡ σειρὰ τῶν εὑρεθέντων χαλκῶν περιτμήτων ἐλασμάτων —26 ἀκεραίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καί τινων ἐξ αὐτῶν τοῦ 6ου αἰῶνος — δίδει εἰκόνα τῆς ζωῆς τῆς δωρικῆς Κρήτης. Παρίστανται ἀνδρικαὶ μορφαὶ λαμπρῶς ἐνδεδυμέναι, αἱ ὁποῖαι κρατοῦν βραχὺ σκῆπτρον, καὶ θηρευταὶ μετὰ τόξου καὶ φαρέτρας, φοροῦντες περίζωμα ἢ φέροντες ἱμάτιον ἐπὶ τῶν ὤμων (εἰκ. 8 - 10). Οὗτοι ὁδηγοῦν ζῶα —κριόν, αἶγα —πρὸς θυσίαν ἢ κρατοῦν τμήματα ζώων— αἰγάγρων, αἰγῶν κ.λ.π.— διὰ νὰ τὰ προσφέρουν εἰς τὴν θεότητα. Τὰ πολλὰ κέρατα αἰγάγρων, αἰγῶν, βοῶν καὶ κριῶν, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν πρὸς Δ. τοῦ βωμοῦ ὀρθογωνίων χώρων, συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῶν θυσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο εἰς τὸ Ἱερόν. Ἡ ἀπουσία εὑρημάτων ἐκ τοῦ βάθρου τοῦ βωμοῦ, ὡς καὶ ὀστῶν ζώων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν διάσπαρτα καὶ ἐντὸς τοῦ

Εἰκ. 8. Περίτμητον ἔλασμα 7ου αἰ. π.Χ.

στρώματος τῆς πυρᾶς ἀνατολικῶς τοῦ βωμοῦ, δεικνύει ὅτι ὑγραὶ μόνον προσφοραὶ ἐγίνοντο ἐντὸς τοῦ βόθρου.

Ἡ ὑψηλὴ ποιότης τῶν ἐλασμάτων καὶ τῶν εἰδωλίων, καθὼς καὶ τὰ κοινά των χαρακτηριστικά, ἀποκαλύπτουν τὴν παρουσίαν ἑνὸς ἀκμάζοντος εἰς τὴν περιοχὴν ἐργαστηρίου τῆς μεταλλοτεχνίας, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ πρέπῃ νὰ ἀποδοθοῦν καὶ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περίτμητα ἐλάσματα

Εἰκ. 9. Περίτμητον ἔλασμα 7ου αἰ. π.Χ.

τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, τῆς Ὀξφόρδης καὶ τῆς Κοπεγχάγης[6]. Τοῦτο διαφοροποιεῖται σαφῶς τοῦ ἐργαστηρίου τῶν Ἀρκάδων[7], τὸ ὁποῖον χαρακτηρί-

6. H. Hoffmann, Early Cretan Armors, 32 κ.ἑ., πίν. 48 - 49.

7. H. Hoffmann, ὅ.π. 30 - 31, πίν. 1 - 10, 19 - 23, 30 - 33 καὶ 36.

ζουν αἱ δυνατὰ καὶ ἁδραὶ συγχρόνως μορφαί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς καλλιγράμμους καὶ εὐρύθμους μορφὰς τοῦ ἐργαστηρίου τῆς περιοχῆς Σύμης Βιάννου.

Ὁ κρίκος ἀναρτήσεως, ὁ ὁποῖος σώζεται ἐπὶ ἑνὸς περιτμήτου ἐλάσματος, καὶ αἱ ὀπαὶ προσηλώσεως ἐπὶ τριῶν ἄλλων ὑποδηλώνουν ἴσως ὅτι πρόκειται περὶ μεμονωμένων ἀναθημάτων. Ἀλλὰ οἱαδήποτε ὑπόθεσις ὡς πρὸς τὸν προορισμόν των εἶναι πρόωρος πρὸ τῆς διεξοδικῆς μελέτης τῶν ἀνασκαφικῶν ἐνδείξεων καὶ τῶν ἰδίων τῶν ἐλασμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ἔχει εἰσέτι περατωθῆ οὐδὲ ἡ ἐργαστηριακὴ ἀποκατάστασις.

Μετὰ τῶν ὡς ἄνω δύο ὁμάδων χαλκῶν ἀντικειμένων εὑρέθησαν δεκάδες χαλκῶν ἐπίσης ζωδίων —κριῶν, βοῶν, αἰγάγρων— εἷς γρύψ ἐκ μικροῦ λέβητος καί τινα χαλκᾶ βέλη.

Ἐκ τῆς συγχρόνου κοροπλαστικῆς ἀξιόλογος εἶναι ἡ σειρὰ τῶν ἀναγλύφων δαιδαλικῶν πλακιδίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπικρατεῖ ἡ παράστασις τῆς κατ' ἐνώπιον γυναικείας μορφῆς, γυμνῆς ἢ ἐνδεδυμένης. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει εἷς νέος τύπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ θεότης ἅπαξ ἢ δὶς ἀπεικονιζομένη ὁμοιάζει ὡς νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν γυμνότητά της.

Ἡ σπανιότης τῶν εὑρημάτων κατὰ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον αἰ. π.Χ. δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Ἱεροῦ παρακμάζει.

Κατὰ τὸν 3ον αἰ. π.Χ. παρουσιάζεται μία ἀναβίωσις, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως, πλὴν ὅμως εἶναι ζωηρὰ καὶ μακροχρόνιος.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸν σύγχρονον μελετητὴν παρουσιάζει ἓν μικρὸν χαλκοῦν εἰδώλιον Ἑρμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι μετρίας τέχνης. Τὸ εἰδώλιον τοῦτο, ἓν χαλκοῦν κηρύκειον καὶ ἓν ἐνεπίγραφον ἑλληνιστικὸν ὄστρακον μὲ τὴν λέξιν *ΕΡΜ*-- δεικνύουν ὅτι τὸ Ἱερὸν ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἑρμῆν. Ἡ εἰς τὸν χῶρον πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος, ἡ ὁποία θὰ ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα —διεπιστώθη· ἀνασκαφικῶς παλαιοτέρα κοίτη ροῆς ὕδατος— καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀναθημάτων ἐπιτρέπουν ἴσως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ἐνταῦθα λατρευόμενον Ἑρμῆν τὸ ἐπίθετον Κραναῖος. Ἐξ ἐνεπιγράφου ἑλληνιστικοῦ πάλιν ὀστράκου, ὅπου σώζεται ἡ λέξις *ΑΦΡΟΔΙΤΑΙ*, βεβαιοῦται ἡ παράλληλος λατρεία τῆς θεᾶς καὶ δικαιολογεῖται οὕτω ἡ παρουσία τῶν χαλκῶν καὶ πηλίνων γυναικείων εἰδωλίων, τῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ Ἱερόν, ὡς καὶ ὁ νέος τύπος τῶν ἀναγλύφων δαιδαλικῶν πλακιδίων, ὅπου ἡ θεὰ ἀποκαλύπτει τὴν γυμνότητά της.

Ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις ἐνεπιγράφων θραυσμάτων κεράμων, τὰ ὁποῖα φέρουν σειρὰν ὀνομάτων, ὡς *Αἰσχύλος, Δαμιθάλης Θιομνάστου, Ἠνατίων Εὐρυμάχου, Σάτυρος, Σωκράτης* ἢ καὶ φράσεις, ὡς *« ἵδρυσα κέδροις», «- - - ασοι ἀνέθεκαν συνοδοιπορέοντες »*, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι ἐγίνοντο κατὰ καιροὺς ἐπισκευαὶ τῆς στέγης τοῦ Ἱεροῦ, τῆς δαπάνης καταβαλλομένης ὑπὸ εὐσεβῶν πολιτῶν.

Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν εὑρέθησαν, πλὴν δύο τμημάτων τοίχων παρὰ τὸ βόρειον ὅριον τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, οἱ ὁποῖοι καλύπτονται ἀπὸ τὴν πρὸς Βορρᾶν ἐπίχωσιν. Τὸ νεώτερον τοῦτο στρῶμα ἐκτείνεται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πηλίνων εἰδωλίων τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ., τῶν συγχρόνων ὀστράκων καὶ ἑνὸς

Εἰκ. 10. Περίτμητον ἔλασμα 7ου αἰ. π.Χ.

ἐφθαρμένου ἑλληνιστικοῦ νομίσματος.

Ἡ ἀνάγκη συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τοῦ χώρου καθίσταται ἐπιτακτικὴ ὄχι μόνον λόγῳ τῶν σημαντικῶν εὑρημάτων, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν πολλῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπελθούσης διαταράξεως.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

SANCTUARY OF HERMES AND APHRODITE NEAR KATO SYME VIANNOU

An important sanctuary dedicated to Hermes and Aphrodite (fig. 1) has come to light during operations for the construction of a rural road connecting the village Kato Syme Viannou with Omalos Lasithiou.

The architectural remains uncovered include an altar with a single step on the east side and a bothros for liquid offerings in the centre, and two rectangular buildings, possibly annexes, where large quantities of animal horns have been found (figs. 2 - 4). A thick layer of pyre extending eastwards, westwards and southwards of the altar contained bronze male and female figurines, datable from the 8th to the early 6th century B.C. (figs. 6 - 7), most of them of excellent workmanship, clay figurines (fig. 5) and small relief plaques dating from Protogeometric times to the 6th century B.C., bronze cut - out plaques showing hunters and nude male figures carrying a sceptre (figs. 8 - 10), chiefly assigned to the 7th century B.C., dozens of bronze and clay animal figurines —rams, wild goats, bulls, etc.— many decorative bronze plaques, and a number of stone tables of offerings, recovered from a deeper layer.

A disturbed Hellenistic deposit overlying the layer of the pyre has yielded clay figurines, a bronze idol of Hermes, inscribed Hellenistic sherds evincing the worship of Hermes and Aphrodite in the sanctuary, sherds inscribed with the names of worshippers, and scores of iron arrows.

A. LEBESSIS

ΝΕΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΚ ΡΟΔΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑΣ

Αἱ συνεχεῖς ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, καὶ γενικώτερον εἰς Δωδεκάνησον, ἔχουν φέρει εἰς φῶς ἕνα σεβαστὸν ἀριθμὸν ἀξιολόγων εὑρημάτων, τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη περατωθῆ ὁ καθαρισμός, ἡ συναρμολόγησις καί, κυρίως, ἡ μελέτη, ἐνῷ διὰ τὴν παροχὴν δυνατότητος μελέτης πολλῶν εὑρημάτων παρίσταται ἀνάγκη συνεχίσεως τῶν ἐρευνῶν καὶ περισυλλογῆς πλειόνων ἐντελῶς ἀπαραιτήτων στοιχείων. Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου ἐκκινήσασαι, ὡς γνωστόν, μὲ σκοπὸν κυρίως τὴν μελέτην τοῦ ὁδικοῦ συστήματος (βλ. ΑΑΑ III (1970), σελ. 52) ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἐκτείνονται

Εἰκ. 1. Ἄποψις τμήματος ὑπὸ ἀνασκαφὴν τῆς νοτίας ὀχυρώσεως τῆς Ρόδου

Εἰκ. 2. Πρόσοψις ἑλληνιστικοῦ τάφου. Παριστᾶται θύρα μετὰ θυρώματος, οὐδοῦ καὶ θυροπαραστάδων

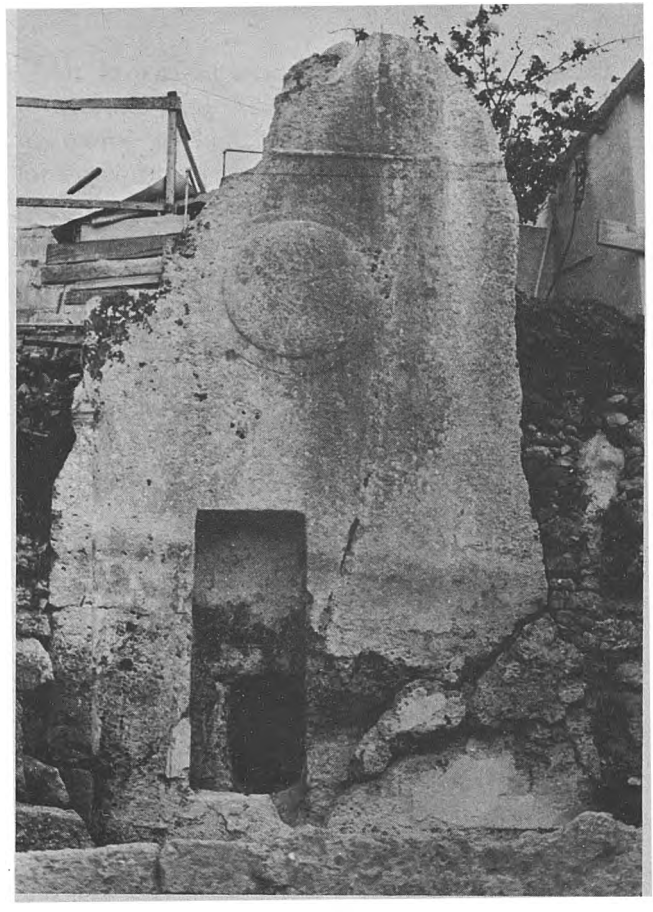

εἰς πολλοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ὀχυρωματικὸν σύστημα ἀρχαίας Ρόδου

Εἰς σειρὰν οἰκοπέδων κατὰ τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐκτελούμεναι ἤδη ἀνασκαφαὶ ἔχουν φέρει εἰς φῶς μέγα συνεχὲς τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως (εἰκ. 1).

Οἱ πύργοι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐμφανίζονται καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τείχους, εὑρισκόμενοι, ὡς πιστοποιοῦν πλέον τὰ

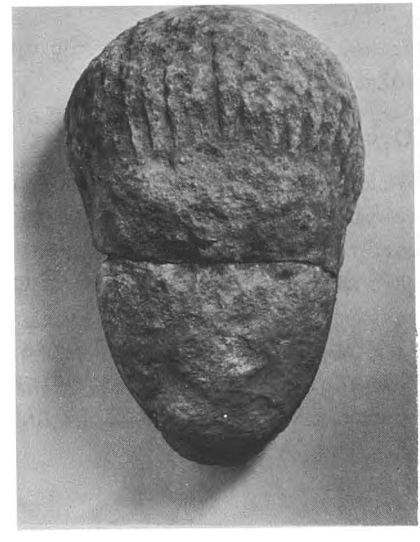

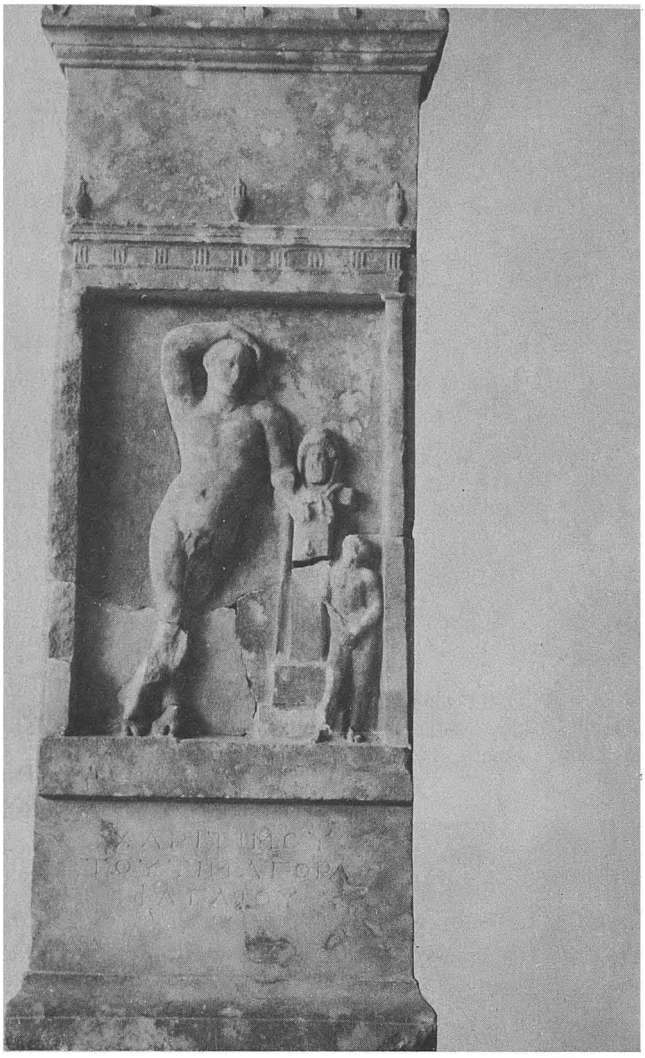
Εἰκ. 3. Ἡ πρὸς Ν. συνέχισις τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῆς εἰκ. 2, μὲ ἀνάγλυφον ἀσπίδα, γνωστὴν ἀπὸ παλαιοτέραν ἀπεικόνισιν. Κάτωθεν ταύτης παράθυρον

Εἰκ. 4. Συγκολληθεῖσα κεφαλὴ κούρου Μουσείου Ρόδου

ἀνασκαφικὰ δεδομένα, εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς αὐτό.

Αἱ μεγάλαι ἐπιχώσεις, καὶ κυρίως αἱ ἐπιχώσεις αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν, ἐκάλυψαν μέγα μέρος τῆς ὀχυρώσεως, ἐνῷ ἡ κατὰ τὴν Ἱπποτοκρατίαν γενομένη εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπόληψις οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ κατέστρεψεν, ἔστιν ὅτε μέχρι θεμελιώσεως, τὸ τεῖχος. Οὕτω θεωρεῖται μεγάλη εὔνοια τῆς τύχης, ὅτι σήμερον ἔρχεται εἰς φῶς νέον μέγα συνεχὲς τμῆμα τῆς ἑλληνιστικῆς ὀχυρώσεως τῆς Ρόδου.

Εἰκ. 5. Ἑλληνιστικὴ ἐπιτυμβία στήλη

Νεκρόπολις Ρόδου

Πλουσία εἰς ἀκίνητα κυρίως εὑρήματα ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς τῶν νεκροταφείων. Ἤδη καθίσταται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς δυνατὴ ἡ παρακολούθησις τῆς μορφῆς τῶν τάφων, εἴς τινας δὲ περιπτώσεις καὶ ταφικῶν συστημάτων τῶν ροδιακῶν νεκροπόλεων ἀπὸ τῆς κλασσικῆς μέχρι τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου.

Ἡ δημιουργία μνημειακῶν ταφικῶν συνόλων μὲ προσόψεις ἐμπνευσμένας ἀπὸ οἰκίας ἢ δημόσια κτήρια ἀποδεικνύεται γενικώτερον φαινόμενον τῶν ἑλληνιστικῶν νεκροπόλεων τῆς Ρόδου (εἰ κ. 2, 3).

Εἰκ. 6. Τεμάχιον σαρκοφάγου μετὰ κεφαλῆς νέου ἢ ἥρωος. Ρωμαϊκοὶ χρόνοι

Πάντα τὰ ἀνωτέρω διαπιστοῦνται κατὰ τὰς καθ' ὑποχρέωσιν ἐκτελουμένας ἀνασκαφὰς ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει ἀρχαίων εἴτε κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς δημοσίων ἔργων ἢ θεμελιώσεως ἰδιωτικῶν κτηρίων.

Κινητὰ εὑρήματα

Ἡ ὑπὸ τῆς Richter (Kouroi, ἀριθ. 124, 32) ἀναφερομένη λίαν ἀποκεκρουμένη κεφαλή, ἡ ἀνήκουσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν ἀρχαιότερον τῶν ἐκ Καμίρου Κούρων τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου, συνεκολλήθη ἤδη εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου, παρέχεται δὲ ἐνταῦθα ἡ πρώτη ἀπεικόνισις αὐτῆς (εἰκ. 4).

Ἐπίσης ἐκ τῶν μὴ δημοσιευμένων ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου Ρόδου παρέχονται ἀπεικονίσεις μιᾶς ἑλληνιστικῆς ἐπιτυμβίας στήλης μὲ λίαν ἐνδιαφέρουσαν παράστασιν νέου εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν τοῦ «ἀναπαυομένου Ἀπόλλωνος» (εἰκ. 5), καὶ ἑνὸς μαρμαρίνου ἀποτμήματος ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου διασωζούσης τὴν κεφαλὴν νέου ἢ ἥρωος (εἰκ. 6).

Ἡ πόλις τῆς Ρόδου σπανίως δίδει κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εὑρήματα παλαιότερα τοῦ 408 π.Χ. Ἓν τῶν πλέον ἐντυπωσιακῶν εἶναι ἡ αὐστηρορρυθμικὴ γυναικεία κεφαλὴ τῆς εἰκ. 7, ἡ μορφὴ τῆς ὁποίας ὁδηγεῖ εἰς σκέψεις περὶ σχέ-

σεων πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Πρόκειται, βεβαίως, περὶ μικροτεχνήματος ἐν σχέσει πρὸς τὸ μνημειακὸν ἔργον τῆς Schloss Fasanerie, αἱ ὁμοιότητες ὅμως εἶναι ὀφθαλμοφανεῖς.

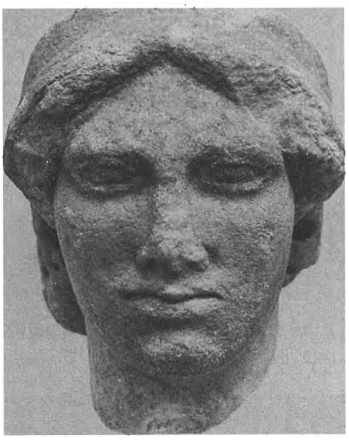
Ἡ ἀρχαϊκὴ Λίνδος ἐδήλωσεν ἐσχάτως τὴν παρουσίαν της μὲ τὸν μικρόν, λίαν ἀπεκεκρουμένον κορμὸν κόρης, ἀπεικόνισις τοῦ ὁποίου παρέχεται εἰς τὴν εἰκ. 8.

Μετὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐκ χαλίκων ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ κενταύρου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμένεται, ὅτι καὶ νέον εὕρημα θὰ ἐπλούτιζε τὴν ἤδη λίαν ἐνδιαφέρουσαν συλλογὴν ἐκ ψηφιδωτῶν τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου. Καλὴ τύχη ὅμως ἐπεφύλαξε νέας ἐκπλήξεις καὶ χαρὰν εἰς τοὺς ἀνασκάπτοντας, τοὺς φιλοτέχνους καὶ φιλαρχαίους. Εἰς ἀρίστην κατάστασιν συντηρήσεως εὑρέθη εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ οἰκοπέδου Χατζηανδρέου (ΑΑΑ II (1968), σ. 262) δεύτερον ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαν παράστασιν «Τρίτωνος» πλαισιουμένην ὑπὸ ἀρίστης σχεδιάσεως καὶ ἐκτελέσεως βλαστῶν (εἰκ. 9).

Τὸ δάπεδον ἀνεσύρθη ἐκ τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ καλλιτέχνου συντηρητοῦ κ. Ἰ. Κολέφα, ἤδη δὲ περατοῦται ἡ ἐπεξεργασία αὐτοῦ, προκειμένου νὰ τοποθετηθῇ εἰς ἰδιαίτερον χῶρον τοῦ Μουσείου Ρόδου, ὅπου θὰ ἐκτεθοῦν τὰ μέχρι σήμερον ψηφιδωτὰ δάπεδα.

Ἀξιολογώτατον καὶ λίαν διδακτικὸν ὑπῆρξε τὸ εὕρημα τῆς εἰκ. 10. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦτο διεσώθησαν ἐν συνυπάρξει τὰ τρία γνωστὰ μέχρι σήμερον εἴδη δαπέδων. Οὕτω ἡ Ρόδος ἔδωσε τὸ πρῶτον δεῖγμα τῆς μεταβατικῆς περιόδου, ἀπὸ τοῦ χαλικωτοῦ εἰς τὸ διὰ ψηφίδων δάπεδον, ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου.

Ἐκ τοῦ ἤδη εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ

Εἰκ. 7. Μικρὰ αὐστηρορρυθμικὴ κεφαλὴ ἐκ τῆς πόλεως τῆς Ρόδου
Εἰκ. 8. Μικρὸς ἀρχαϊκὸς κορμὸς κόρης ἐκ Λίνδου

Μουσείου ὑπὸ ἐπεξεργασίαν πλουσιωτάτου ὑλικοῦ τῶν ροδιακῶν κονιαμάτων παρέχονται ἐνταῦθα δύο σπάνια δείγματα μετὰ παραστάσεων ἁρματοδρόμου καὶ Νίκης ἐπὶ ἅρματος πρὸς ἐνημέρωσιν τοῦ φιλαρχαίου κόσμου (εἰκ. 11, 12).

Ἀστυπάλαια

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀρβανιτοχώρι τῆς Ἀστυπαλαίας ἐξ ἀφορμῆς τυχαίων εὑρημάτων ἐγένοντο ἐκτεταμέναι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι.

Ἠρευνήθησαν δύο θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὶ τάφοι μὲ ἐκπληκτικῶς πλούσια εὑρήματα ἀγγείων καὶ ἐλάχιστα χαλκᾶ.

Τὰ εὑρήματα, δείγματα τῶν ὁποίων εἰκονίζονται εἰς τὰς εἰκ. 13, 14, καὶ 15, μετεφέρθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου πρὸς καθαρισμὸν καὶ συγκόλλησιν.

ΓΡΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 9. Χαλικωτὸν δάπεδον μετὰ παραστάσεως Τρίτωνος (;) ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς Χατζηανδρέου ἐν Ρόδῳ

Εἰκ. 10. Μεῖγμα χαλικωτοῦ καὶ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς πόλεως Ρόδου

NEW FINDS FROM RHODES AND ASTYPALAIA

Continued archaeological investigation in the city of Rhodes and the islands of the Dodecanese in general has brought to light a considerable

number of important finds. Cleaning and restoration operations are not yet completed, nor is the final study of some of these finds possible without further research and collection of data. Excavations in the city of Rhodes, begun with the purpose of studying the road system (cf. *AAA* III (1970), p. 52), have already been extended to other aspects of Rhodian antiquity.

Fortifications of ancient Rhodes. Excavations carried out in plots situated along the south limits of the ancient city have uncovered a long stretch of the ancient wall (f i g. 1).

The existence of towers built on either side and directly connected with the wall has been identified at this point.

A thick overlay probably formed during Roman times had covered a great part of the fortifications. Moreover, the removal of building material for reuse in the period of the Knights had destroyed the wall, in some instances down to foundation level. Hence, the discovery of an extensive section of the Hellenistic fortification is a truly fortunate occurrence.

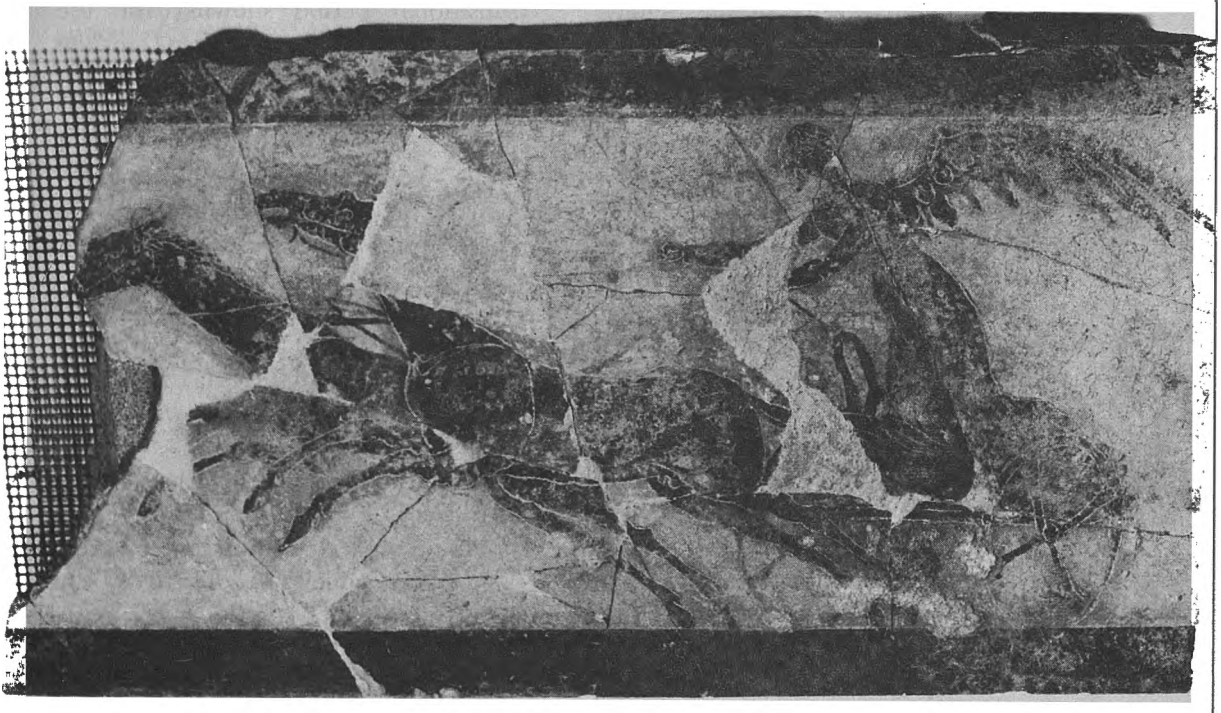
Necropolis of Rhodes. Excavation in

the area of the cemeteries had a rich yield, particularly of immovable finds. It has already been made possible to observe in general lines the form of graves and some tomb complexes of the Rhodian necropoleis over a period covering the Classical, Hellenistic and Roman times.

Monumental funerary complexes with façade imitating houses or public buildings, appear to have been rather common in the Hellenistic necropoleis of Rhodes (f i g s. 2, 3).

The above results have been confirmed by excavations undertaken whenever antiquities come to light in the course of construction operations of public works or private buildings.

Movable finds. The very battered head reported by G. Richter (Kouroi, No. 124, 32), most probably belonging to the earliest of the Kameiran kouroi in the Museum of Rhodes, has been restored in the Museum laboratory and its first picture is given here (f i g. 4).

Εἰκ. 11 - 12. Τμήματα συναρμολογουμένων καὶ συγκολλουμένων ἤδη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου κονιαμάτων ἐξ οἰκιῶν τῆς πόλεως Ρόδου. Παραστάσεις δίφρων

Also presented here are two of the unpublished objects in the Museum of Rhodes : a Hellenistic funerary stele bearing the representation of a youth

depicted in the attitude known as that of 'the resting Apollo' (fig. 5), and a marble fragment of a Roman sarcophagus showing the head of a young man or hero (fig. 6).

The city of Rhodes rarely yields finds datable before 408 B.C. One of the most remarkable earlier pieces is the female head of the 'severe style' (fig. 7), which may give rise to thoughts about possible relations with the sculpture of Magna Graecia. This is of course a miniature, compared to the monumental work of the Schloss Fasanerie, but similarities are quite obvious.

Archaic Lindos has been recently represented in the very damaged small torso of a young maiden (fig. 8).

Following the discovery of the pebble mosaic of the Centaur, we could hardly expect that a new find would enrich the already prolific collection of mosaics in the Museum of Rhodes. Yet, a pleasant surprise was still in store for archaeologists, artists and antiquaries. A second mosaic floor has been found in excellent state of preservation, buried deeper in the Hatziandreou property (*AAA* III (1970), p. 262). The mosaic bears a most interesting representation of a 'Triton' framed by a border with a plant motif finely designed and executed (fig. 9). The floor has been removed from the ground under the supervision of the artist conservator Mr. J. Kolephas, and reconstruction is now being completed to allow display in a special hall of the Museum of Rhodes which will house all mosaic floors discovered so far.

The find shown in fig. 10 has been both instructive and noteworthy, for it combines all three kinds of mosaic floor decoration known to this day. It is the first Rhodian example of the transitional period showing the use of both pebbles and tessarae in the decoration of a single floor.

Figs. 11 and 12 present two rare specimens of the rich material of plaster fragments undergoing treatment in the Museum laboratory : the representations depict a charioteer and a Nike on a chariot.

Astypalaia. Following the accidental discovery of finds, an extensive investigation has been undertaken at the site Arvanitochori on the island of Astypalaia.

Two Mycenaean chamber tombs have been explored and found to contain many vases and a few bronzes. The finds, of which examples are given in figs. 13, 14 and 15, have been transferred to the laboratory of the Museum of Rhodes for cleaning and mending purposes.

GR. KONSTANTINOPOULOS

Εἰκ. 13 - 15. Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἐξ 'Αστυπαλαίας

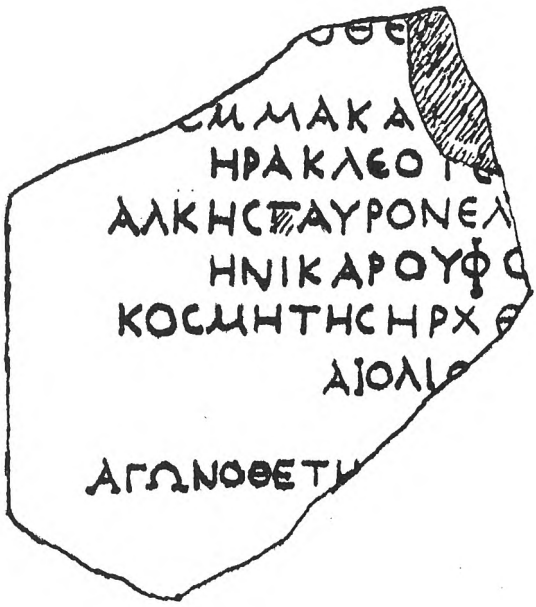

ZU EINEM EPHEBEN-EPIGRAMM AUS ATHEN

Das AE 1971, Χρον. 26, 17 (mit πίναξ IZ β) ohne Umschrift publizierte Fragment einer πλὰξ λευκοῦ μαρμάρου πανταχόθεν ἐλλιπὲς habe ich nach einem mir von der Redaktion der Zeitschrift freundlichst überlassenen Photo (der Strein selbst ist verschollen) etwas vollständiger so gelesen:

Wortwahl und Anordnung der Inschrift zeigen, daß zwischen zwei Prosatexten ein aus drei Disticha bestehendes Epigramm auf dem Stein gestanden hat :

— — — — —

[ἀγων] οθε [τ - - - - - - - - - - - - - - - - -].
[στ]ἑμμα κα [–⏑⏑–⏑⏑–⏑⏑–⏑⏑–⏑]
῾Ηρακλέους [⏑⏑– –⏑⏑–⏑⏑–]
ἀλκῆς γαῦρον ἑλ[ὼν⏑⏑–⏑⏑–⏑ἀγῶνα],
ἡνίκα ῾Ροῦφος [ἔην –⏑⏑–⏑⏑–]
κοσμητής, ἦρχε[ν δὲ ⏑–⏑⏑–⏑⏑–⏑]
Αἰολίῳ [ν ⏑⏑– –⏑⏑–⏑⏑–].
ἀγωνοθετή [σας ῾Αδριάνεια (?) - - - - - -].

Einen ῾Ροῦφος) Ἐλαιούσιος, der um das Jahr 170 n. Chr. κοσμητὴς gewesen war, kennen wir aus dem Epheben - Katalog IG, II/III² 2193, 11 (vgl. J. Kirchner zu 1793, 19). Bald nach dem Jahr 180/1 n. Chr. ist das Prytanenverzeichnis der Phyle Antiochis 1792 datiert, in dem in Z. 4 ein Αἰολίων Φλυεὺς als στρατηγός, ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας erscheint, Sohn des Σαλλουστιανὸς Αἰολίων, der um 132/3 athenischer Archon gewesen war (1763, 5)[1] . Der Schriftcharakter des neuen Fragmentes erlaubt durchaus, jene beiden Persönlichkeiten mit den hier genannten gleichzusetzen. Wenn ἦρχεν in V. 5

1. Ein Mitglied der gleichen Familie ist der in Inschriften des ersten Jahrhunderts n. Chr. öfter genannte Αἰολίων ᾽Αντιπάτρου Φλυεὺς (1973, 8. 1998. 3242, 6. 3539).

sich auf den ἄρχων der Epheben bezieht (so z. B. IG, II/III², 3733, 15. 3755, 2. 3764, 8), so war im letzten, offenbar kürzeren Vers zur Vervollständigung der Datierung vielleicht noch der ἄρχων ἐπώνυμος aufgeführt. Der Name des in der Inschrift gefeierten Epheben selbst wird am Ende des ersten Hexameters gestanden haben. Mit einer Wendung wie Ἡρακλέους [γενεῆς πατρόθεν ἐκγεγαὼς] könnte dann im Pentameter auf seine rühmliche Abkunft hingewiesen worden sein, falls Herakles hier nicht vielmehr als Patron der Epheben genannt war (vgl. 2021, 6. 2990. 3012. 3164 3740, 10)[2]. Anlaß zu der Ehrung hatte ein Sieg im ἀγὼν περὶ ἀλκῆς gegeben, eine Konkurrenz, für die bisher 2219, 4 f. (» post a. 212/3 «) ἀγωνοθέτην τοῦ περὶ ἀλκῆς ἀγῶνος anscheinend der einzige Beleg gewesen war (nichts darüber in der mir bekannten Literatur zur attischen Ephebie). Es kann jedenfalls kaum bezweifelt werden, daß der zweite Hexameter soweit sicher herstellbar ist, wie der Abdruck des Textes ihn oben darbietet[3].

Während das Gedicht wohl nur einen Sieg des Epheben im ἀγὼν περὶ ἀλκῆς feierte[4], war in der letzten Zeile der Inschrift die Tatsache gewürdigt, daß er im gleichen Jahr bei anderen Spielen als Agonothet mitgewirkt hatte (daß der ἀγωνοθέτης selber aus den ἔφηβοι gewählt wurde, ist öfter verkannt worden). Der Fall liegt also ganz ähnlich wie in der Inschrift IG, II/III² 3015, wo ein Agonothet der Ἀδριάνεια sich der Siege rühmt, die er, wie die darunter eingemeißelten Kranzinschriften zeigen, bei anderen Festspielen gewonnen hatte.

Unter allem Vorbehalt hinsichtlich der Einzelheiten versuche ich nachstehende Rekonstruktion des Epigramms:

2. Vgl. IG, XIV 1296, 3 εἰμὶ δ'ἀφ' Ἡρακλέος... ἔκγονος und IG V 1, 599, 5 f, γένος ἔσχες ἐτήτυμον, Ἡράκλεια, | Ἡρακλέους. Wenn der Ephebe Ἡρακλείδης hieß, könnte mit dem Namen so gespielt worden sein, wie es hier geschehen ist (daß solche Spielerei dem Gleichklang ἀλκή - Ἀλκείδης gegolten haben könnte, möchte ich nicht annehmen). Ἡρακλέους [ἱερεὺς] (vgl. 3756, 3 κοσμητοῦ — | Ἡρακλέους ἱερῆος) muß bei einem Epheben wohl außer Betracht bleiben.

3. Der Editor druckt TAYPON. Aber abgesehen davon, daß ein Stier als Kampfpreis zwar in der choregischen Weihung des Simonides, AP VI 213, genannt wird und als solcher auch für Delphi und Olympia bezeugt ist, für einen Epheben aber doch wohl nicht in Betracht kommt (ἀλκῆς ταῦρον ἑλ[ὼν ἀντάξιον ἄθλον ἀγῶνος?]), glaube ich mir der Lesung ΓΑΥΡΟΝ ziemlich sicher zu sein. Der Kampfpreis war gewiß, wie üblich, der gleich zu Beginn des Epigramms genannte Kranz (V. 1 ist versuchsweise ergänzt nach IG, IX 2, 614, 3 περὶ κροτάφοις ἁρμοσάμαν στεφάνους, Kaibel 985, 8 στέφος ἁρμόσατο). Daß ταῦρος nicht, wie es nach den Wörterbüchern aussieht, auf Personen beschränkt war, zeigt Nonnos 11, 65 ταῦρα... παίγνια θηρῶν (neben öfterem αὐχένα ταῦρον), der den Gebrauch doch wohl älteren Vorbildern entnommen haben wird.

4. Es wäre immerhin auch denkbar, daß der Vers lautete: ἀλκῆς ταῦρον ἑλ[ὼν ἆθλον καὶ ἀγωνοθετήσας], wenngleich mir eine solche Fassung nicht eben wahrscheinlich vorkommt. Die in den Text gesetzte kann sich auf Beispiele berufen wie IG, II/III² 3101, 4 στεφανηφόρον εἶλον ἀγῶνα, IG, VII 530, 3 ἀθλοφόρος... εἶλον ἀγῶνας.

[στ]έμμα κα [λὸν κροτάφοις, ἡρμόσσα-
το Ἡρακλείδης (?)]
Ἡρακλέους [γεγονὼς αἵματος ἐκ πα-
τέρων]
ἀλκῆς γαῦρον ἑλ[ὼν⏑⏑–⏑⏑–⏑ἀγῶνα],
ἡνίκα Ῥοῦφος [ἔην οὔνομα πατρὸς
ἔχων]
κοσμητής, ἦρχε [ν δὲ φιλοστεφάνων
συνεφήβων]
Αἰολίω [ν, πόλεως δ' ἀρχὸς ἔφυ⏑⏑–].

Halle (Saale) *WERNER PEEK*

DER KNABE VON MARATHON

Bei den umfangreichen Grabungen, die Sp. Marinatos in den letzten Jahren auf dem Schlachtfeld von Marathon durchgeführt hat, wurde ein Fund gemacht, der nicht nur das Interesse der Wissenschaft, sondern weit darüber hinaus allgemeine Teilnahme erweckte. Wir meinen die Auffindung des Skelettes eines etwa zehnjährigen Knaben, das sich im Grabhügel der Platäer inmitten der erwachsenen Krieger fand [1]. Die kleine Gestalt war mit dem Kopf nach Osten gebettet, wie alle anderen Bestatteten, mit Ausnahme eines einzigen [2]. Der Kopf des Knaben war in einen Pithos hineingeschoben, der ihn schützte. Über dem Skelett – sicher zu ihm gehörig – lag ein umgestürzter Stein, der einst aufrecht als Stele und Grabzeichen im Hügel neben dem kleinen Toten stand und in aufgemalten Buchstaben seinen Namen verkündete. Ein sorglicher Schutz für den Kopf des Toten findet sich in diesem Grabhügel nur noch einmal bei dem Skelett des Kriegers Archias, zu dessen Häupten zwei dünne, schräg gegeneinander gelehnte Steinplatten stehen [3]. Sein Name (Archia)[4] ist in unbeholfenen Buchstaben auf der Flanke eines roh belassenen Steines erhalten, der einst senkrecht neben dem Toten stand. Wie aber der Knabe sich durch sein zierliches Skelett von den übrigen Kriegern des Grabhügels unterscheidet, die nach Ausweis der anthropologischen Untersuchungen von E. Breitinger alle in der dritten Dekade des Lebens standen, so unterscheidet sich andererseits das Skelett des Archias als das eines reifen Mannes von etwa

1. Sp. Marinatos, AAA III (1970), S. 164 ff. Abb. 11 - 13; Farbtaf. B 2; 357 ff; Plan 2 (S. 353) Grab 5; fig. 19. — Für die Übersendung von Sonderdrucken und die Genehmigung, diese Miscelle hier zu veröffentlichen, bin ich Sp. Marinatos zu aufrichtigem Dank verpflichtet.

2. Praktika 1970, 22, Fig. 6, no. 5 (Sp. Marinatos); S. 5. Lit. zu den bisherigen Grabungen.

3. AAA a.O., 353, plan 2, Grab no. 9; 358 f. fig. 16 - 17; Praktika a.O., 24 f., Pin. 33 β und γ.

4. AAA a.O., 166 (20 - 25 Jahre); 360 (um 25 Jahre).

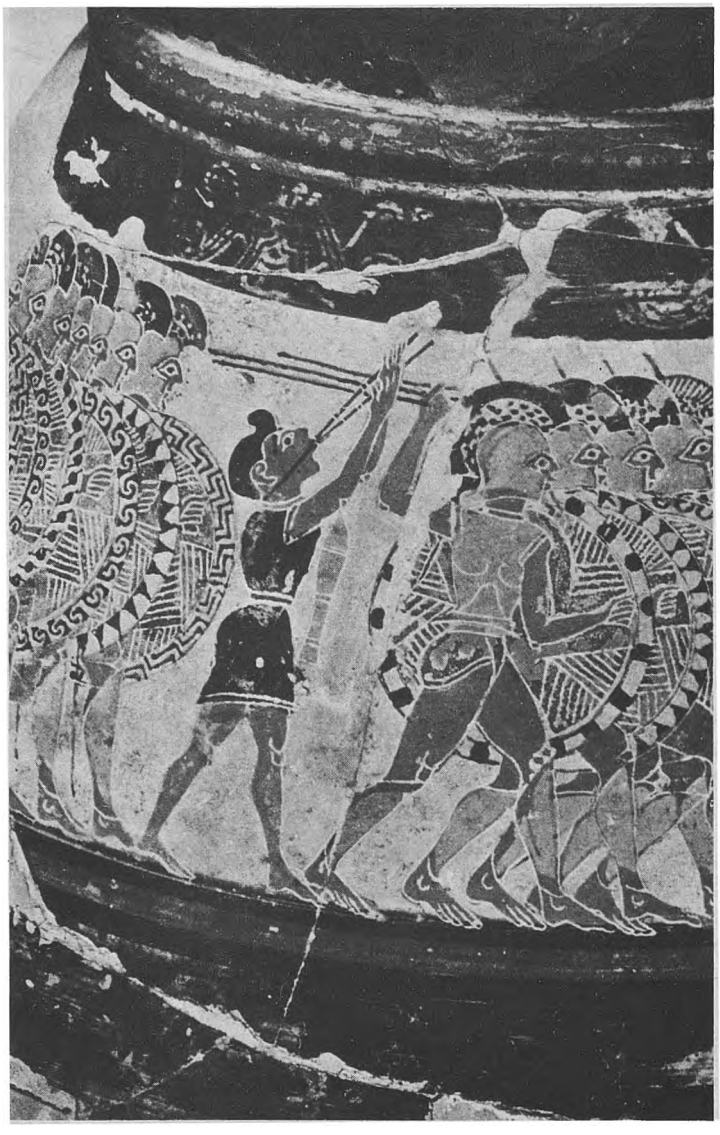

Abb. 1

40 Jahren, der wohl der Anführer dieser Schar junger Helden war.

Wer und was aber war der Knabe ? Die Art seiner Bestattung läßt keinen Zweifel darüber, daß er als Gleichberechtigter zusammen mit den Kriegern und ihrem Hauptmann in dem Grabhügel der Platäer beigesetzt wurde. Man hat an einen Meldegänger gedacht, deren man wohl mehrere auf dem weiten Gelände brauchte, in welchem sich die Schlacht

entwickelte [5], oder an einen Späher, der von einem Baum oder Felsen aus die Bewegungen des Feindes zu beobachten und zu melden hatte. Mir fiel der Knabe im Grab der Krieger von Marathon ein bei einer der guten Abbildungen der Chigi - Kanne, die Max Hirmer verdankt werden[6] (Abb. 1). Da marschiert der « Knabe Flötenbläser » so recht frisch und siegessicher zwischen den beiden Schlachtreihen der Hopliten, wirft seinen Kopf zurück, daß der Haarschopf emporfliegt [7] und bläst mit aller Kraft die Doppelflöten, sodaß man die Töne schrill und aufreizend in die Luft geschleudert zu hören glaubt. Der Knabe ist, wie Max Wegner betont [8], « im Fach ausgebildet ». Er trägt die einfache Phorbeia = Verschnürung um die Wangen; die Aulos - Tasche hängt von seinem Arm herab. Das kurze Wams ermöglicht ein flottes Marschieren; und so darf man mit Wegner wohl feststellen, daß hier die Auloi als Marschmusik Verwendung finden [9]. Nun ist aber auf dem Hauptfries der Chigi - Kanne gewiß nicht ein Manöver oder eine Parade dargestellt, sondern das echte Aufeinandertreffen zweier Heere von Hopliten. Auf jeder Seite ist eine Vorhut - links vier, rechts fünf Krieger - dargestellt, die mit erhobenen Speeren aufeinander losgehen. Dann folgt die eigentliche Phalanx, aus zahlreichen Kriegern bestehend, die der Maler kunstvoll in die Tiefe zu staffeln weiß. Zwischen diesen beiden Heereskörpern nun, der Vorhut und der langen Reihe der Hopliten, marschiert der kleine Flötenbläser. In dem für ihn ausgesparten Flächenraum ist er kraftvoll, lebendig, ja ganz individuell geschildert, sodaß seine Person sich sehr viel nachdrücklicher dem Auge einprägt als die Menge gleichförmig marschierender Krieger. Sollte nicht hier, gerade anderthalb Jahrhunderte vor der Schlacht von Marathon, ein Vorläufer jenes Knaben dargestellt sein, der uns im Grabhügel von Platää als ein ebenso rührendes, wie heldenhaftes Beispiel des hohen Kampfesmutes überkommen ist; eines Kampfesmutes, wie gerade dieser Knabe ihn zu Beginn der großen Schlacht in den Herzen der jungen Kämpfer entflammte.

W. - H. SCHUCHHARDT

5. Die Länge der Phalanx läßt sich auf etwa 2¼ Kilometer schätzen. Sie erstreckte sich mit ihren beiden « Hörnern » vom Soros bis zum Grabhügel der Platäer (AAA a.O., 166 ; 361).

6. P. E. Arias — M. Hirmer, Tausend Jahre griechischer Vasenkunst (1960), 8 (wo der Knabe fälschlich als Trompeten - bläser bezeichnet wird); 28 Taf. 16 - 17; Farbtafel IV. J. Dörig bei Hirmer, Die griechische Kunst (1966), 93, Taf. 76; Farbtafel VI. W.-H. Schuchhardt, Geschichte der griechischen Kunst (1971), 192, Abb. 142.

7. Über die Stirnlocke (Korone) des Knaben : Sp. Marinatos, Archaeol. Homerica Bd. I (1967), B 12 f. Anm. 88; B 18 und Abb. 6 a.

8. M. Wegner, Musikgesch. in Bildern Bd. 2,4 (1963) Griechenland S. 78, Abb. 48; ders. Das Musikleben der Griechen (1949), 56 Taf. 4 b.

9. Musikgeschichte 12.

Εἰκ. 1. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Ροδιᾶς Τυρνάβου (ἀρχαίας Κονδαίας)

ΔΥΟ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΣΤΗΛΑΙ ΕΚ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ἡ ὕπαρξις σημαντικῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς, καὶ δὴ ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων στηλῶν τῶν κλασσικῶν χρόνων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τυρνάβου, ὅπου πολλαὶ ἀρχαῖαι πόλεις τοποθετοῦνται (Φάλαννα, Κονδαία, Χυρετίαι, Μυλαὶ

κ.ἄ.), εἶναι γνωστή, παλαιόθεν, ἐκ πολλῶν δειγμάτων αὐτῶν, σωζομένων εἰς τὰ Μουσεῖα Λαρίσης, Βόλου, Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν κ.ἄ. [1].

Εἰς τὸν κατάλογον τῶν γνωστῶν ἤδη στηλῶν προσετέθησαν δύο νέαι, εὑρεθεῖσαι προσφάτως εἰς τὴν ἀνωτέρω περιοχὴν τῆς Θεσσαλίας [2].

Ἡ ἐν ε ἶ κ. 1 ἐπιτύμβιος στήλη ἦλθεν εἰς φῶς τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1971 εἰς τὸ χωρίον Ροδιὰ Τυρνάβου, κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως θεμελίων εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας Ἀποστόλου Β. Κουμπούρα. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχε μεταφερθῆ ἐκεῖ παλαιότερον ἐκ τῆς θέσεως « Κάστρον », κειμένης περὶ τὰ 3 χιλιόμετρα ΝΑ. τοῦ χωρίου Ροδιά. Τὰ εἰς τὴν θέσιν ταύτην σωζόμενα ἐρείπια ἀποδίδονται εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Κονδαίαν. Ἐκ τοῦ νεκροταφείου λοιπὸν τῆς πόλεως ταύτης προέρχεται ἡ παροῦσα στήλη.

Αὕτη εἶναι ἐκ λευκοῦ τοπικοῦ μαρμάρου καὶ ἔχει σωζόμενον ὕψος 1.01, πλάτος κάτω 0,54 καὶ ἄνω 0,51 καὶ πάχος κάτω 0,10 καὶ ἄνω 0,08 μ. Ὕψος ἀναγλύφου 0,03 μ.

Ἡ στήλη εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος της καὶ ἀπολεπισμένη εἴς τινα σημεῖα, ἰδίως κατὰ τὰς καθέτους ἀκμὰς καί, ἐκ τῆς ἀναγλύφου παραστάσεως, κυρίως εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα. Εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς προσθίας ἐπιφανείας ἔχει ἀφεθῆ ζώνη ἄπεργος, ὕψους 0,08 μ., ἥτις ἐχρησίμευε διὰ τὴν στερέωσιν τῆς στήλης ἐντὸς βάσεως. Αἱ πλάγιαι πλευραὶ εἶναι λεῖαι, ἡ ὀπισθία ἄπεργος. Οὐδαμοῦ διασώζεται ἐπιγραφή. Ἐξ ἀναλόγων συγχρόνων ἐπιτυμβίων στηλῶν

Εἰκ. 2. Ἡ στήλη τοῦ Ἐκεδάμου, ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ (φωτ. Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου)

1. Συγκεντρωμένην ἐπεξεργασίαν αὐτῶν μετὰ σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. ἐν H. Biesantz, Die Thessalischen Grabreliefs, Mainz 1965.

2. Θερμῶς εὐχαριστῶ τοὺς κκ. Α. Λιάγκουραν καὶ Γ. Δεσπίνην διὰ τὰς πολυτίμους πληροφορίας καὶ ὑποδείξεις των σχετικῶς μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀνωτέρω δύο στηλῶν.

εἰκάζομεν, ὅτι ἡ στήλη πιθανῶς ἔφερεν ἄνω ἀνθέμιον.

Εἰς τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν τῆς στήλης εἰκονίζεται νέος βαίνων πρὸς τὰ δεξιά, εἰς ἐλαφρῶς λοξὴν στάσιν. Ἐλλείπει ἡ κεφαλή, ἀποκοπεῖσα μετὰ τοῦ ἀνωτέρου ἄκρου τῆς στήλης. Ὁ νέος φορεῖ βραχὺν χιτῶνα, φθάνοντα μόλις ἄνωθεν τῶν γονάτων, καὶ ὑπεράνω τοῦ χιτῶνος χλαμύδα, ἥτις, πορπουμένη ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, καταπίπτει συμμετρικῶς εἰς δύο τριγωνικὰς ἀπολήξεις ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, ἀφήνουσα ἀκάλυπτον ὅλον τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ νέου ἀπὸ τοῦ ὤμου, καλύπτουσα δὲ τὸν ἀριστερὸν μέχρι τοῦ μέσου τοῦ πήχεως. Ἡ ἀπόδοσις τῶν πτυχῶν τῆς χλαμύδος εἶναι ἁδρὰ καὶ λιτή, κάτωθεν δὲ αὐτῆς διακρίνεται ἑκατέρωθεν εἰς τὰ πλάγια ὁ χιτών. Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ νέου φέρεται ἐλευθέρως πρὸς τὰ κάτω, ἐνῷ ἡ ἀριστερὰ κάμπτεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἐπὶ τῆς ἀνοικτῆς παλάμης κρατεῖ λαγωόν.

Ὁ νέος στηρίζεται εἰς τὸν δεξιὸν πόδα, ὁ δὲ ἀριστερὸς προβάλλει ἄνετα πρὸς τὰ ἐμπρός, καμπτόμενος ἐλαφρῶς εἰς τὸ γόνυ. Ἡ εἰς πλαγίαν στάσιν ἀπεικόνισις τῶν ποδῶν εὑρίσκεται εἰς κάποιαν δυσαρμονίαν πρὸς τὴν στάσιν «τριῶν τετάρτων» τοῦ ὑπολοίπου σώματος, ἰδιορρυθμία παρατηρουμένη καὶ εἰς ἄλλα σύγχρονα ἀνάγλυφα· πλέον φυσικὴ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ δεξιοῦ βραχίονος. Ὁ νέος φορεῖ προφανῶς σάνδαλα, τῶν ὁποίων μόνον τὰ καττύματα ἀπεδόθησαν πλαστικῶς· φαίνεται ὅτι τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν ἀπεικονίζετο γραπτῶς, ὅπως ἐπίσης διὰ χρωμάτων εἶχον ἴσως συμπληρωθῆ καὶ ἄλλαι λεπτομέρειαι. Τὰ δάκτυλα τῶν ποδῶν δὲν ὑποδηλοῦνται, πιθανῶς διότι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν ὑποδημάτων.

Ἡ ὅλη στάσις τοῦ νέου μὲ τὸν λαγωόν, τὸν ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, προσδίδει εἰς τὴν παράστασιν κάποιον εἰδυλλιακὸν χαρακτῆρα. Ὁ λαγωός, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς γονιμότητός του ἐθεωρεῖτο ἱερὸν ζῶον τῆς Ἀφροδίτης, συμβολίζει τὸν ἔρωτα [3], τοῦ ὁποίου, μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς, τόσον προώρως ἐστερήθη ὁ ἐν τῇ παρούσῃ στήλῃ εἰκονιζόμενος νέος.

Παραστάσεις νέου κρατοῦντος λαγωόν, ἐνίοτε προσφέροντος ἢ ἐπιδεικνύοντος τοῦτον εἰς ἑτέραν μορφήν, εἶναι γνωσταὶ τόσον ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας, ὅσον καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ στήλην τοῦ Τελεσία (βλ. A. Conze, Die Attischen Grabreliefs, ἀρ. 1036, πίν. 208), τὴν στήλην κόρης, ἐκ Λαρίσης, Ἐθν. Μουσεῖον, ἀρ. 740 (βλ. H. Biesantz, Die Thessalischen Grabreliefs, σελ. 18, Πίν. 4), τὴν στήλην τοῦ Φιρκύα, εὑρεθεῖσαν εἰς Καλλιθέαν Πειραιῶς [4], καὶ τὴν ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ, ἀρ. 741, στήλην πετασοφόρου νέου κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς λαγωὸν καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς μῆλον, προερχομένην δὲ ἐκ Θεσσαλίας [5].

Ἡ τελευταία αὕτη στήλη προέρχεται ἐκ Κονδαίας, ἐκ τῆς ἰδίας δηλαδὴ θέσεως μὲ τὴν παροῦσαν στήλην, καὶ παρουσιάζει ἀρκετὰς ὁμοιότητας μὲ αὐτήν, ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ σώματος καὶ δὴ τῶν ποδῶν, τὴν ἀπόδοσιν τῶν πτυχῶν τῆς χλαμύδος κ.ἄ. Ὑπὸ τοῦ Biesantz χρονολογεῖται αὕτη περὶ τὸ 450 π.Χ.

Ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη στήλη φαί-

3. Βλ. σχετικῶς: O. Keller, Die antike Tierwelt I, 216. Ἠλ. Τσιριβάκου, Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ Ἀθηνῶν, ἐν ΑΔ 23 (1968), Μελέται, σελ. 72.

4. Βλ. Ἠλ. Τσιριβάκου, ἔ.ἀ., σελ. 70 κ.ἑ.

5. Βλ. H. Biesantz, ἔ.ἀ., σελ. 13, Πίν. 10 - 11.

νεται κατά τι νεωτέρα (πλέον προσεγμένη ἡ ἀπόδοσις τῶν πτυχῶν, πλέον φυσικὴ ἡ στάσις) καὶ παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας μὲ ἄλλας ἐπιτυμβίους στήλας ἐκ Θεσσαλίας, χρονολογουμένας ὑπὸ τοῦ Biesantz εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἰδιαιτέρως ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὴν πτυχολογίαν καὶ τὴν στάσιν τῶν ποδῶν μὲ τὸν πετασοφόρον νέον τῆς οἰκογενειακῆς σκηνῆς ἐν τῇ στήλῃ ἀρ. 376 τοῦ Μουσείου Βόλου, ἐκ Φαλάννης (Biesantz, ἔ.ἀ., σελ. 8, Πίν. 22), μὲ τὸ σωζόμενον κάτω τμῆμα ἀνδρὸς εἰς τὴν στήλην ἀρ. 375 τοῦ Μουσείου Βόλου, ἐκ Φαλάννης, (Biesantz, ἔ.ἀ., σελ. 9, Πίν. 12) καὶ ἀκόμη περισσότερον μὲ τὴν ἐκ Λαρίσης στήλην τοῦ Ἐκεδάμου, Ἐθν. Μουσεῖον, ἀρ. 734 (Biesantz, ἔ.ἀ., σελ. 16, Πίν. 12).

Εἰς τὴν στήλην τοῦ Ἐκεδάμου (βλ. εἰ κ. 2) τόσον ἡ στάσις τῶν ποδῶν ὅσον καὶ ἡ πτυχολογία τῆς χλαμύδος ὡς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον αὕτη πίπτει ἐπάνω ἀπὸ τὸν χιτῶνα, εἶναι σχεδὸν πανομοιότυποι μὲ τῆς παρούσης στήλης. Καὶ διὰ τὰς δύο στήλας ἔχει χρησιμοποιηθῆ τὸ ἴδιον ἀκριβῶς λεπτόκοκκον, λευκὸν τοπικὸν μάρμαρον, ὅπως καὶ εἰς τὰς δύο ἐπίσης ἔχει ἀφεθῆ κάτωθεν τῆς παραστάσεως ἄπεργος ζώνη· τέλος καὶ τῶν δύο αἱ διαστάσεις εἶναι περίπου αἱ αὐταί : ὕψος μορφῆς Ἐκεδάμου 0,88, νέου τῆς παρούσης στήλης (μέχρι τοῦ λαιμοῦ) 0,91 μ.

Χωρὶς ἀμφιβολίαν σχετίζονται ἐργαστηριακῶς ἄμεσα μεταξύ των, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον καλλιτέχνην. Χρονολογοῦμεν λοιπὸν καὶ τὴν παροῦσαν στήλην εἰς τοὺς περὶ τὸ 440 π.Χ. χρόνους.

Ἡ ἐν εἰ κ. 3 ἐπιτύμβιος στήλη ἦλθεν εἰς φῶς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1971 εἰς τὴν θέσιν « Καστρὶ » Τυρνάβου, εἰκαζομένην θέσιν τῆς ἀρχαίας Φαλάννης, κατὰ τὴν διάρκειαν βαθείας ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ Χρ. Τζαφέρη.

Εἶναι ἐκ λευκοῦ τοπικοῦ μαρμάρου, ἔχει σωζόμενον ὕψος (μετὰ τοῦ ἐμβόλου) 1.26, πλάτος κάτω 0,60 καὶ ἄνω 0,57 καὶ πάχος κάτω 0,15 καὶ ἄνω 0,11 μ. Ὕψος ἀναγλύφου 0,08 μ.

Ἐλλείπει τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς στήλης· εἶναι ἐπίσης ἀποκεκρουμένα διάφορα τμήματα τῶν καθέτων πλευρῶν καὶ τοῦ κάτω μέρους αὐτῆς. Κάτω φέρει ἔμβολον (0,22 × 0,14 καὶ ὕψους 0,07 × 0,07 μ.) διὰ τὴν στερέωσίν της ἐντὸς βάσεως. Αἱ πλάγιαι πλευραὶ τῆς στήλης εἶναι λεῖαι, ἡ ὀπισθία ἄπεργος. Δὲν σώζεται ἐπιγραφή.

Ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ ἱματιοφόρος ἀνήρ, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ κεφαλή, ἀποκοπεῖσα μετὰ τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς στήλης. Οὗτος ἵσταται σχεδὸν κατ' ἐνώπιον μὲ ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιά του (ἀριστερᾷ τῷ θεωμένῳ). Τὸ βάρος τοῦ σώματός του πίπτει κυρίως εἰς τὸ δεξιὸν σκέλος, ἐνῷ τὸ ἀριστερόν, ἀπεικονιζόμενον κατ' ἐνώπιον, εὑρίσκεται εἰς πλέον ἄνετον στάσιν, ἐλαφρῶς λυγισμένον εἰς τὸ γόνυ καὶ πατοῦν μόνον μὲ τὸ πρόσθιον ἄκρον τοῦ πέλματος. Τὸ ἱμάτιον καλύπτει τὸ ἀπὸ τὴν κοιλίαν καὶ κάτω τμῆμα τοῦ σώματος μέχρι τοῦ μέσου τῶν κνημῶν, τὸ δὲ ἐλεύθερον ἄκρον του, διερχόμενον ὑπεράνω τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, πίπτει πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατὰ συνήθη τρόπον. Ἀφήνεται ἀκάλυπτον τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στήθους μέχρι τῆς κοιλίας, καθὼς καὶ οἱ δύο βραχίονες. Διὰ τῆς φερομένης πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐμπρὸς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ μικρὸν πτηνόν. Δὲν εἶναι σαφὲς τί ἐκράτει εἰς τὴν ὑψω-

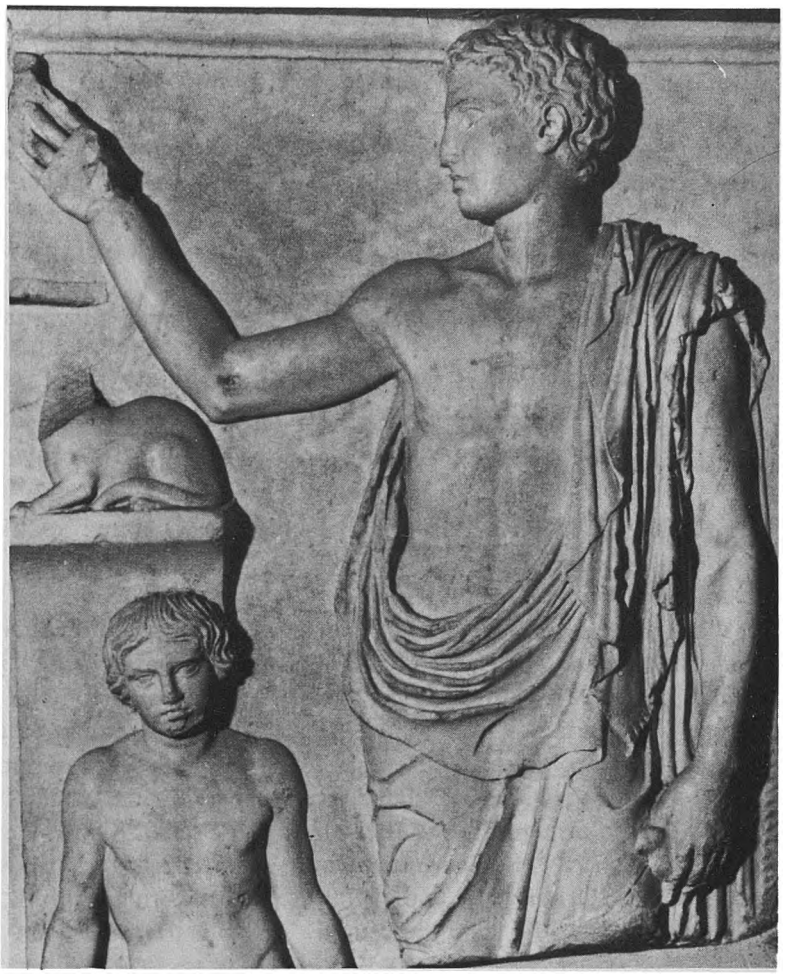
Εἰκ. 3. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ « Καστρίου » Τυρνάβου (ἀρχαίας Φαλάννης)

μένην δεξιάν· ἐκ τῆς τυφλῆς μικρᾶς ὀπῆς ἐσωτερικῶς τῶν δακτύλων εἰκάζεται ὅτι ἐκράτει στλεγγίδα ἢ ἄλλο ἔνθετον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐστερεώνετο εἰς τὴν ὀπὴν ἐντὸς τῆς ἐσφιγμένης παλάμης. Εἰς τοὺς πόδας φορεῖ « ἐμβάδας » μὲ γλωσσοειδεῖς ἄνω ἀπολήξεις· διακρίνονται εἰς τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐνῷ ὁ δεξιὸς εἶναι τεθραυσμένος.

Τὸ ἀνάγλυφον δεικνύει ἐπιμελῆ ἐργασίαν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τόσον τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου ὅσον καὶ τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν. Ἡ ὅλη στάσις, θὰ ἔλεγε κανείς, προσδίδει εἰς τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον κάποιαν ἐπιβλητικὴν μεγαλοπρέπειαν.

Ἡ στήλη, βεβαίως, εἶναι ἐπαρχιακὸν ἔργον, μιμούμενον ὅμως, ἐπὶ τὸ σκληρότερον, ἀττικὰ πρότυπα τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Κάποιαν ὁμοιότητα παρουσιάζει, ὡς πρὸς τὴν στάσιν κυρίως τῶν ποδῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν πτυχολογίαν καὶ τὸν τρόπον ἐνδύσεως τοῦ ἱματίου, μὲ τὴν δεξιὰ ἱσταμένην ἀνδρικὴν μορφὴν τῆς ἀττικῆς στήλης τοῦ Κλεομένους, Ἐθν. Μουσεῖον, ἀρ. 880 (Βλ. H. Diepolder, Die attischen Grabreliefs, σελ. 10 καὶ 13, Πίν. 2, 1), ἡ ὁποία χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Diepolder εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (440 - 430 π.Χ.).

Ἐπίσης ὡς πρὸς τὸ ἀκάλυπτον τμῆμα τοῦ στήθους, τὴν σχεδὸν κατ' ἐνώπιον στάσιν μὲ ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ (ἀριστερᾷ τῷ θεωμένῳ) καὶ τὴν πτυχολογίαν τοῦ ἱματίου (« ὀφθαλμωταὶ » πτυχαὶ κατὰ τὸν δεξιὸν μηρὸν) ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐκ Σαλαμῖνος στήλην νέου (εἰ κ. 4), Ἐθν. Μουσεῖον, ἀρ. 715 (βλ. H. Diepolder, ἔ.ἀ., σελ. 14, Πίν. 6). Ἡ στήλη αὕτη χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπό

Εἰκ. 4. Ἡ στήλη νέου, ἐκ Σαλαμῖνος, ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ

τινων δὲ καὶ παλαιότερον (440-430 π.Χ.). Καὶ εἰς τὴν στήλην ἐκ Σαλαμῖνος ὁ νέος κρατεῖ πτηνὸν διὰ τῆς φερομένης πρὸς τὰ κάτω ἀριστερᾶς χειρός· θὰ ἠδύνατο δὲ αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν παλαιότερον ἀττικὸν πρότυπον τῆς παρούσης.

Στάσιν κάπως παρομοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρὸς τῆς ἐκ Φαλάννης στήλης παρατηροῦμεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν κρατοῦντα στλεγγίδα εἰς τὴν ὑψωμένην δεξιὰν ἀθλητὴν στήλης τοῦ Ἐθν. Μουσείου (Βλ. Conze, ἔ.ἀ. ἀρ. 955, Πίν. 185).

Κυρίως, ὅμως, ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ σώματος, καὶ ἰδίως τὴν σχέσιν τῆς μορφῆς πρὸς τὴν ἀνάγλυφον πλάκα, ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη στήλη σχετίζεται πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ στήλην καὶ τὴν στήλην τοῦ Τύσκιεβιτς· πρὸς τὴν

τελευταίαν ταύτην καὶ ὡς πρὸς τὴν πτυχολογίαν τοῦ ἱματίου (Βλ. Diepolder, ἔ.ἀ., σελ. 38, Πίν. 31 καὶ 32). Ἀμφότεραι ἐξ Ἀττικῆς, εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Τὸ ἀνάγλυφόν μας, λοιπόν, χρονολογεῖται συμφώνως πρὸς τὰ προμνημονευθέντα ἀττικὰ πρότυπα, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ καὶ σύγχρονον μὲ αὐτά, διότι, ὡς γνωρίζομεν, δι' ἐπαρχιακὰ ἔργα χρειάζεται νὰ ὑπολογίσῃ κανεὶς κάποιαν χρονικὴν καθυστέρησιν. Οὕτω χρονολογοῦμεν τὴν παροῦσαν ἐκ Φαλάννης στήλην εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ δή, ὡς πλέον πιθανόν, εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον αὐτοῦ.

ΚΩΝ. Ι. ΓΑΛΛΗΣ

TWO GRAVE STELAE FROM TYRNAVOS (NEAR LARISA)

The grave stele shown in fig. 1 was found at Rhodia, near Tyrnavos, presumed site of the ancient Thessalian city Condaea. It is related to other Thessalian stelae, such as Nos. 375 and 376 of the Museum of Volos and the stele of Hekedamos, No. 734 of the National Archaeological Museum of Athens (fig. 2), which are dated by Biesantz to the 3rd quarter of the 5th century B.C. (cf. H. Biesantz, Die Thessalischen Grabreliefs, pp. 8, 9, 16; pls. 22, 12). The stele presented here is dated to about 440 B.C.

The second grave stele (fig. 3) comes from the site Kastri, near Tyrnavos, presumed site of the ancient city Phalanna. It is related to Attic stelae, such as the stele (Nat. Mus. No. 715) from Salamis (fig. 4), or the stele in London and the stele of Tyszkievicz (cf. H. Diepolder, Die Attischen Grabreliefs, p. 38, pls. 31 and 32). It is dated to the first half of the 4th century B.C., and most probably to the second quarter.

CON. J. GALLIS

THERA PUMICE RECOVERED FROM LH IIA STRATUM AT NICHORIA

Pumice fragments recovered from the Minnesota Messenia Expedition at Nichoria, in the southwestern Peloponnese, have been correlated by means of index of refraction measurements with the Late Bronze Age eruption of Thera. One excavation trench exhibits what appears to be a three-meter thick continuous record from about 1550 B.C. through 1300 B.C. containing a stratified series of fine pottery sherds. This deposit pro-

vides one of the best stratigraphic records of this period yet uncovered on mainland Greece.

From one of these strata several pieces of pumice, probably water-borne to the Messenian Gulf and carried up to the site by the Bronze Age inhabitants, were recovered. The pottery with which the pumice is associated stratigraphically belongs to the LH IIA style (1500 - 1450 B.C.). The restriction of the pumice to this stratum suggests that the source was not available prior to about 1500 B.C. and was markedly less plentiful after 1450 B.C.

To determine the source of the pumice, index of refraction measurements were made using a monochromatic light source and calibrated index oils on over 600 grains from each Nichoria pumice fragment and an equal number from five separate pumices from Milos, six separate pumices from the Late Bronze Age Thera eruption, and one pumice from the older eruption that mantled Thera long before human habitation.

The uniformity and uniqueness of the indices of refraction from each possible source and the match of the indices of the Nichoria pumice with only the Late Bronze Age Thera eruption allows the conclusive identification of the Nichoria pumice as originating from the later Thera volcanism. The 1500 B.C. date is consistent with the suggestions of Professor Marinatos concerning this catastrophic eruption.

GEORGE RAPP, Jr. — SP. B. COOK

Note of the Redaction. A more detailed report has been published in the meantime by the authors in Science, vol. 179 (2 Febr. 1973), p. 471 - 473.

THE ARCHON Q. VIBIUS CRISPUS MARATHONIUS

This new archon, known from a choregic monument inscribed with two texts (A and B), has been attributed by the editor S. N. Koumanoudes to the years A.D. 83 - 93, having identified him with the three time consul by the same name of ca. A.D. 61 - 82 [1].

Koumanoudes' date is supported also by the monument's close resemblance to that of I.G., II², 3114, which J. Kirchner ascribed to the end of the first century after Christ, but P. Graindor had placed to the years A.D. 70/1 - 110/1 [2]. The archon in this

1. AAA 3 (1970), pp. 403 - 406, J. and L. Robert, Bulletin 1971, p. 428, No 263. See RE VIII (2), col. 1968, No. 28.

2. Chronologie des archontes athéniens sous l'Empire (1922), p. 108, No. 72. See note 3 below.

latter choregic text is L. Flavius Flamma Kydathenaieus whom J. A. Notopoulos suggested to equate with the archon Loukios of I.G., II², 1992 (post med. s. I p.)[3]. Kapetanopoulos, however, questions such an equation [4], just as he questions the supposed double archonship of Philopappos and Lailianos of I.G., II², 1759 (A.D. 90 - 100) [5]. But to return to the archonship of Crispus Marathonius. Koumanoudes' attribution of Crispus' archonship, though convincing, may not be valid, for [Ἀ]σκληπιάδης Ὑγεί-νου Α [– –], mentioned in the same choregic inscription (Text A, line 2), is probably the ἐπώνυμος (φυλῆς) Ἀ-σκλη[πι]άδης Ὑγίνου (Ἀναφλύστιος) of A.D. 138/9 [6]. This would complete line 2 (Text A) to read [Ἀ]σκληπιάδης Ὑγείνου Ἀ[ναφλύστιος]. If the identification is correct, Crispus' archonship, then, should in all probability be reassigned to the latter years of Hadrian's reign. The archon Crispus could have been instead a descendant, such as a grandson, for example, of the thrice consul Q. Vibius Crispus, though the phrase [τ]ρὶς Ῥώμας ὕπατο[ς] (Text B, line 1) remains to be accounted for.

ELIAS A. KAPETANOPOULOS

3. Hesperia 18 (1949), p. 26, No. 3.

4. If the two archons were identical, the cognomen Φλάμμας would have been inscribed rather than the praenomen Λούκιος. A. E. Raubitschek dated I.G., II², 1922 ca. A.D. 20 (Jahreshefte 37 (1948), Beiblatt, col. 36), but this is too early for Sophokles and Konon (Sounieis), as identified, to have been ephebes. Perhaps ca. A.D. 68 may be a more representative date for I.G., II², 1992.

5. Philopappos and Lailianos are probably to be recognized as being ἀγωνοθέται, together with Claudius Antiochos.

6. I.G., II², 1764, line 14. Asklepiades Anaphlystios is mentioned also in Hesperia 11 (1942), p. 42, No. 11, lines 23 - 26: [Ἀ]ίσιτοι / [ἱερεὺς Ἐ]πωνύμου / [Ἀσκληπ]ιάδης Ὑγείνου / [Ἀνα]-φλύστιος (A.D. 135/6; ibid. 18 (1949), p. 56).

PRÄHISTORISCHE KERAMIK VOM KLISI TEPE, OSTMAKEDONIEN

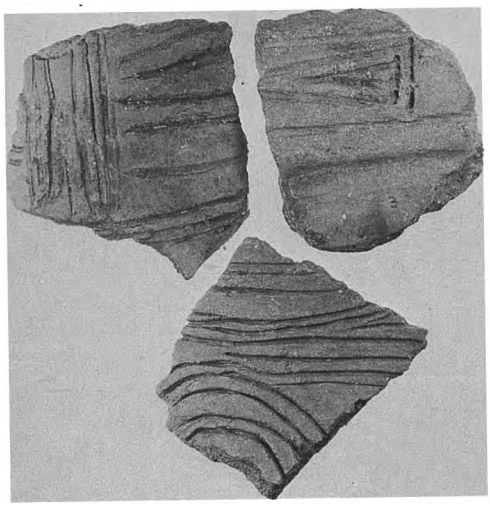
Westlich von Xanthi tritt bei Paradisos der Nestos aus dem Gebirge und bildet ein weites Mündungsdelta mit fruchtbarem Schwemmland. Alle Versuche, in diesem, nur von wenigen Hügeln unterbrochenen Flachland

Abb. 1a, b. Der Klisi Tepe von Nordwesten und von Süden

vorgeschichtliche Siedlungen ähnlich denen der Ebene von Drama zu lokalisieren, blieben ohne Ergebnis. Anders ist die Situation auf den Flußterrassen am Fuß des Gebirges. Dort liegt bei Paradisos an der Straße nach

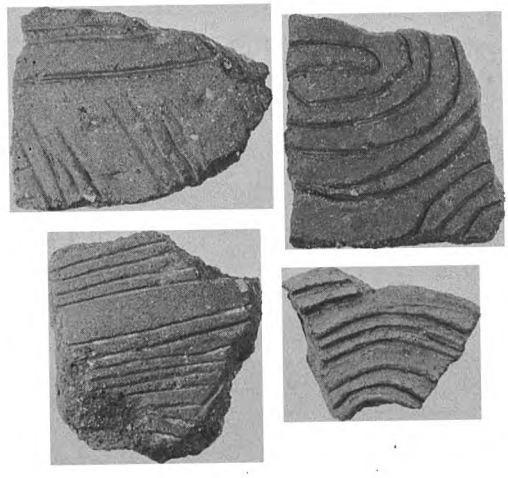

Abb. 2 - 3. Ritzverzierte Keramik vom Klisi Tepe

Kavalla neben einem makedonischen Grabhügel ein ovaler Siedlungshügel von ca. 75 m Durchmesser und etwa 5 m Höhe auf einer Felskuppe, die sich über die Flußterrasse erhebt (A b b. 1). Er ist von einer wohl mittelalterlichen Mauer eingefaßt, und auf seiner Höhe stehen Ruinen zweier zeitlich aufeinanderfolgenden Apsidenkirchen. Sie gaben dem Ort seinen Namen Klisi Tepe.

Hier fand der Unterzeichnete im Frühjahr 1972 an der Oberfläche zahlreiche Scherben, die dem späten Neolithikum, der frühen Bronzezeit und wohl der mittleren Bronzezeit angehören (A b b. 2 - 7)[1].

1. Funde im Museum von Kavalla. Die Vorlagen zu Abb. 2 - 7 verdanke ich der Freundlichkeit und Hilfsbereitschaft von Frau Chaido Koukouli-Chrysanthaki.

Vertreten ist Keramik vom Paradimi - Typ (? A b b. 4,1) -vielleicht von einer vierfüßigen Schale-, schwarz auf rot bemalte Galepsos - Ware (A b b. 4, 2), graphitbemalte Keramik (A b b. 5, 1 scharf eingeknickter Schüsselrand mit Resten von Graphitüberzug; A b b. 5,2 Wandstück mit parallelen Streifen; A b b. 5,5 Henkel mit horizontalen Streifen und schrägen Strichgruppen), Ritzkeramik der Gumelnitza - Art (A b b. 2,3 und 3,2 anpassende Wandfragmente einer Schüssel mit gegenständigen Spiralen; A b b. 2,1 Wandstück einer Schale mit quadratischem Boden und abgerundeten Ecken; A b b. 2,2 Pithosfragment mit ritzverzierter plastischer Leiste; A b b. 3,1 . 3 - 4 Form nicht gesichert). Die Schalen haben teilweise Ähnlichkeit mit nordwestanatolischen Formen (A b b. 6,3; vgl. C. Renfrew, The

Cyclades and the Aegaean in the Third Millenium B.C. (1972) 73 Abb. 5.2, 5 - 6; 74 Abb. 5.3, 8), wie auch Griffzapfen in Henkelform (Abb. 7,7). Andere Schalen sind typisch für die frühe Bronzezeit (A b b. 6,2 mit innen verdicktem Rand; ähnlich W. Heurtley, Prehistoric Macedonia 158. Nr. 135, « spätneolithisch »). Einige Scherben, darunter ein Querhenkel mit dreieckigem Querschnitt (A b b. 7,4) dürften wohl schon der mittleren Bronzezeit angehören. Ein Flachbeil mit asymmetrischer Schneide bleibt zeitlich vorerst unbestimmt (A b b. 4,3). Das Material vom Klisi Tepe entspricht somit völlig den gut bekannten Funden vom Dikeli - Tash[2] und Sitagroi[3] in der Ebene von Drama,

2. J. Deshayes, BCH 94 (1970) 799 - 808 ; Archaeology 25 (1972) 198 - 205.

3. C. Renfrew, zuletzt Antiquity 45 (1971) 245 ff.; PPS. N.S. 36 (1970) 295 - 304.

Abb. 4. Neolithische Keramik und Steinbeil vom Klisi Tepe

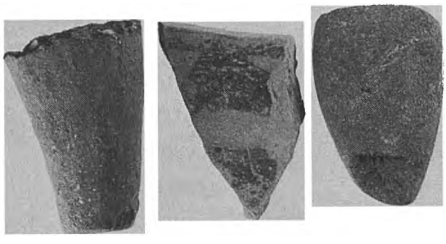

Abb. 5. Graphitbemalte Keramik vom Klisi Tepe

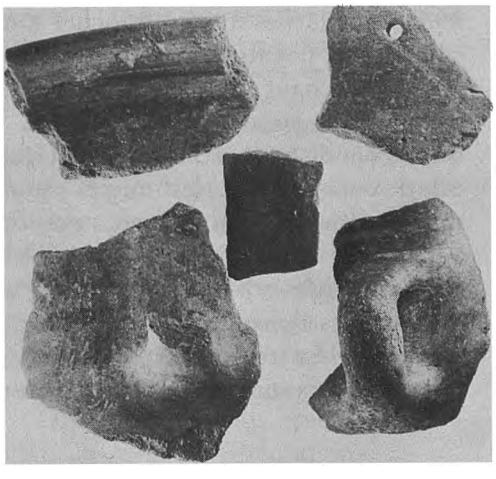
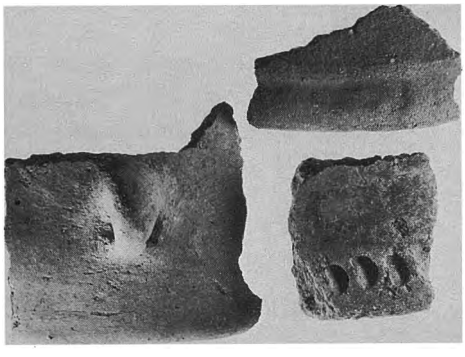
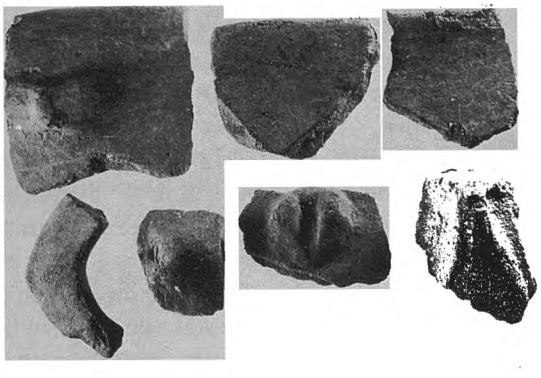

Abb. 6 - 7. Grobkeramik vom Klisi Tepe

wenn auch einige seiner Formen deutlich jünger sind.

Der Klisi Tepe ist von Bedeutung, weil er die erste und, trotz intensiver Surveys, bislang einzig bekannte prähistorische Siedlung im Nestostal mit Funden vom Neolithikum bis in die mittlere Bronzezeit bietet. Zudem ist er mit seiner hervorragenden strategischen Position hoch über dem Fluß, gegen Angriffe auf allen Seiten geschützt, für eine frühe Siedlung prädestiniert.

Im Gegensatz zu den bisher erforschten Siedlungen Ostmakedoniens, die aufgrund ihrer Lage in Binnenebenen landwirtschaftlich orientierten Dorfcharakter haben, beherrscht der Klisi Tepe die Haupthandelsstraßen der ägäischen Nordküste. Einerseits kontrolliert er den Landweg in Ost-West-Richtung – noch heute verläuft die Hauptstraße unmittelbar neben dem Hügel – andererseits die Schiffahrt auf dem Nestos, einer der wichtigsten Verbindungsmöglichkeiten zum Balkan.

Athen *RAINER C.S. FELSCH*

UNE INSCRIPTION ATHÉNIENNE AU MUSÉE DE THÈBES

Dans le Βιβλίον εἰσερχομένων ἀρχαιοτήτων du musée de Thèbes, qui ne comprend que 98 pierres antiques enregistrées entre 1936 et 1938, figure sous le nº 39 l'indication suivante : « Thèbes, 1935. Maison Christophoridis. Plaque de marbre blanc remployée dans une construction byzantine », avec la copie partielle, en majuscules, de quatre lignes de texte. J'ai retrouvé la pierre dans le dépôt du musée.

Il s'agit d'une stèle de marbre blanc épaisse de 11,5 cm, retaillée en cartreau rectangulaire; le bord droit est seul conservé; les quatre tranches sont coupées en biseau. La face inscrite a 22,5 cm de haut, 50,5 de large, tandis que la face postérieure dégrossie n'a que 13 cm de haut et 37 de large. Deux éclats ont emporté les angles antérieurs gauches. Les lettres, gravées avec grand soin, sont hautes de 3,8 à 4 cm; les *omicron* n'ont que 2,5 à 3 cm de haut; les lignes sont distantes de 2 à 2,5 cm. La forme des lettres et le style de la gravure invitent sans aucun

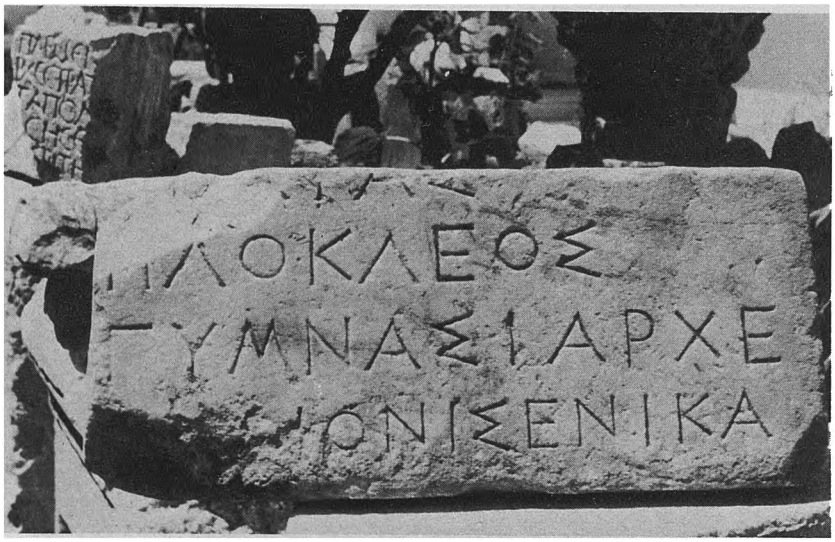

Fig. 1. La dédicace du Musée de Thèbes

doute à dater l'inscription du début du IVe siècle av. J.-C. (fig. 1)

[Καλ]λίας
[Τ]ηλοκλέος
[ἐ]γυμνασιάρχε,
[Παν]διονὶς ἐνίκα.

Notes critiques. L.1.: la pierre a été coupée horizontalement au milieu de la ligne, si bien que seule la moitié inférieure des trois dernières lettres est conservée; du *lambda* il reste le bas de la haste droite. 2: la moitié supérieure de l'*êta* manque. 4: l'angle supérieur du *delta* est visible malgré l'usure de la pierre à cet endroit.— La stèle est coupée au dessous de la quatrième ligne; le bord usé ne conserve aucune trace d'une cinquième ligne. Il est cependant possible que seul le début de l'inscription soit conservé.

Dès l'abord on reconnaît une inscription attique de la fin du Ve ou du début du IVe siècle: la forme des lettres, la graphie du génitif –κλέος pour –κλέους, celle de l'imparfait [ἐ]γυμνασιάρχε pour ἐγυμνασιάρχει, et la mention de la tribu Pandionis ne laissent aucun doute sur l'origine de l'inscription.

Or il se trouve que le texte de la dédicace thébaine est connu. Il figure sur une pierre conservée au Musée Épigraphique d'Athènes (EM 8974), publiée dans les IG, II², 3018, que j'ai pu revoir en 1972 grâce à l'amicale obligeance de Mme Peppas - Delmousou.

Fragment d'un cippe légèrement pyramidant en marbre blanc, brisé en haut et en bas, complet ailleurs; dimensions: 22,5 max. × 28,5 (haut)/ 29 (bas) × 17; hauteur des lettres: 1,5 (*omicron:* 1,2); interlignes: 0,5; blanc de II cm de haut entre les 1.3 et 4. (fig. 2).

[Καλ]λίας Τηλοκλ[έος]
ἐγυμνασιάρχε,
Πανδιονὶς ἐνίκα.
vacat
4 Ἀριστηίδης *vac.*
4-5
. . . . . στ - - -

Notes critiques. L. 1: le bas du jambage gauche

Fig. 2. La dédicace IG II², 3018

du *lambda* est conservé. 2 : la barre inférieure de l'*epsilon* est visible malgré l'usure de la pierre. 5 : seul le haut des deux lettres est conservé.

Kallias, fils de Téloklès, est un personnage bien connu[1]. Beau - frère de l'orateur Andocide, il fut impliqué dans l'affaire de la mutilation des hermès en 415[2]. Quelques années après son acquittement, il fut gymnasiarque, au début du IVe siècle selon les éditeurs de la dédicace IG, II², 3018. Récemment A. M. Woodward[3] a reconnu le nom de Kallias parmi les théores athéniens qui étaient allés apporter des dons à l'oracle d'Ammon; dans la liste IG, II², 1642, classée à tort parmi les *tabulae Amphictionum Deliacorum*, il restitue ainsi les lignes 9 - 10 :

[. . . . . παρὰ Καλ]λίο Τηλοκλέος ἑτέρ[α φιάλη ἐφ' ἧι ἐπιγέγρ]/απται θεωροὶ Ἀθη]ναίων οἳ τὸ χρυσίον [ἤγαγον τῶι Ἄμμωνι].

La date de cette dédicace à Ammon ne peut être fixée avec précision[4].

La présence à Thèbes de la dédicace de Kallias est insolite. D'après le texte, qui semble reproduire exactement celui de la dédicace IG, II², 3018, il paraît exclu que la dédicace trouvée à Thèbes ait été destinée à Thèbes ou à toute autre ville de Béotie. La pierre utilisée, du marbre à grain très fin du Pentélique, et le style des lettres indiquent que l'inscription a été gra-

1. Cf. Pros. Att. 7840; H. Swoboda, RE (1919), s.v. *Kallias* 9.

2. Cf. F. Sartori, Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a. C. (Rome, 1957), p. 93 et 97; Andokides, On the Mysteries, ed. D. MacDowell (Oxford, 1962), p. 186 - 189.

3. BSA, 57 (1962), p. 11 - 13; cf. J. et L. Robert, Bull. épigr. 1964, 126.

4. A. M. Woodward, l.l., p. 11 « there is no clue to the date of this dedication, which he may have made in his old age ».

vée dans un atelier athénien, et que la pierre a été apportée à Thèbes, comme d'autres « pierres errantes », pour une raison indéterminée [5]. On connaît d'ailleurs à Thèbes d'autres inscriptions apportées d'Athènes : la dédicace chorégique IG, II², 3085 [6], et les deux fragments de décrets attiques IG, VII, 2411 et 2412 [7].

Le cippe du Musée Épigraphique et la plaque – ou la stèle – du Musée de Thèbes portaient-ils exactement le même texte ? Il est difficile d'être affirmatif sans réserves, car la plaque thébaine peut n'avoir conservé que le début de l'inscription, puisqu'on l'a retaillée pour la remployer « dans une construction byzantine » [8]. Il est sûr que les quatre lignes de la stèle sont rigoureusement identiques aux trois premières lignes du cippe. On ne peut en dire plus. D'autre part rien ne permet de penser que Kallias a été gymnasiarque deux fois, et qu'il a fait une dédicace lors de chacune des deux gymnasiarchies : le texte de l'une des deux inscriptions eût probablement donné une précision permettant de distinguer les deux charges successives du personnage.

Si donc les deux dédicaces sont identiques, on est en droit de se demander pourquoi on a gravé deux fois le même texte, sur deux pierres de forme différente, ici une stèle, là un cippe. Le fait semble unique dans ce genre d'inscriptions. Aussi, plutôt que de faire des hypothèses gratuites, il est préférable de se borner à constater l'existence simultanée des deux copies, et de poser la question sans tenter d'y répondre.

Institut Fernand-Courby *PAUL ROESCH*
Lyon

5. Sur les «pierres errantes» en Béotie, cf. M. Feyel, Contribution à l'Épigraphie béotienne (Le Puy, 1942), p. 51 - 58.

6. Étudiée par Ad. Wilhelm, Arch. Eph., 1902, p. 142.

7. Cf. Ad. Wilhelm, Rhein. Mus., 1928, p. 174 - 179.

8. Je n'ai pu obtenir à Thèbes aucune précision qui permette de compléter l'indication trop vague de l'inventaire.

CONTRIBUTION TO THE EARLY HISTORY OF SOLOI IN CYPRUS

Recent archaeological work has done a great deal to increase our knowledge about the early history of a number of Cypriote towns, the origin of which was rather obscure, or where the archaeological evidence was not in accord with mythological tradition. The discovery by the French Expedition of the University of Lyon of 11th century material at Salamis substantiates

the myths about the foundation of this city by Teucer, son of Telamon, king of the island of Salamis[1]. The excavations of the Department of Antiquities at Kition have thrown ample light to the Late Bronze Age origins of this city, which was considered as a Phoenician foundation[2]. At Palaepaphos the German Expedition of the German Archaeological Institute has increased, during recent years, the archaeological evidence for continuous habitation of this city from the Late Bronze Age onwards [3].

The early history of Soloi, one of the most important kingdoms of Cyprus during the Archaic and Classical periods, is still not very clear. The excavations by the Swedish Cyprus Expedition revealed later remains in this area and tombs of the Archaic period, but nothing earlier [4]. The discovery in 1962 of a Late Cypriote I tomb at Choladhes, about one klm. west of Soloi[5], does not necessarily warrant the existence of the city of Soloi at this early period, and may simply belong to a Late Cypriote I settlement which is not related with the actual city.

The archaeological area of Soloi is at present being excavated by the Canadian Expedition of the Université Laval, Québec, and has already brought to light material from tombs within the area of Soloi, which push back the antiquity of the site to the Cypro - Geometric II period, i.e. the 10th - 9th centuries B.C.[6].

Soloi, like a number of other Cypriote kingdoms, which flourished during the Iron Age, has a foundation legend which associates it with one or more heroes of the Trojan war. According to Strabo[7] Akamas, son of Theseus, and the Athenian Phaleros were the founders of Soloi, whereas Plutarch[8] gives the name of Demophon, brother of Akamas. These legends, however, do not refer to the actual city of Soloi, but to its supposed predecessor, the city of Aepeia, for which there is also a legend. According to it[9] the Athenian philosopher Solon visited Cyprus at the beginning of the 6th century and advised King Philokypros to remove his city from its inconvenient situation on the bluff of Aepeia to a site in the plain. Philokypros followed Solon's advice and

1. See J. Pouilloux, « Salamine de Chypre, le site et ses problèmes », Comptes Rendus, Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1966, 232ff.; M. Yon, Salamine de Chypre II, la Tombe du IXe s. av. J.-C. (Paris 1971) 95f.

2. See recently V. Karageorghis, « The Mycenaeans at Kition, a preliminary Survey », Biblioteca di Antichità Cipriote I (1971) 217ff.

3. See F. G. Maier, « Excavations at Kouklia (Palaepaphos), 1968 », Report of the Department of Antiquities. Cyprus, 1969, 38ff.

4. For a history of the site and an archaeological commentary see Gjerstad and others, The Swedish Cyprus Expedition III (1937) 399ff.

5. Bulletin de Correspondance Hellénique 87 (1963) 348.

6. For a general report on the Canadian excavations see des Gagniers and others, « Trois campagnes de fouilles à Soloi », Report of the Department of Antiquities, 1967, 50ff.; for more recent discoveries see Bulletin de Correspondance Hellénique 94 (1970) 274.

7. Strabo 14.683.

8. Plutarch, Solon 26.1 - 4.

9. Plutarch, loc. cit.

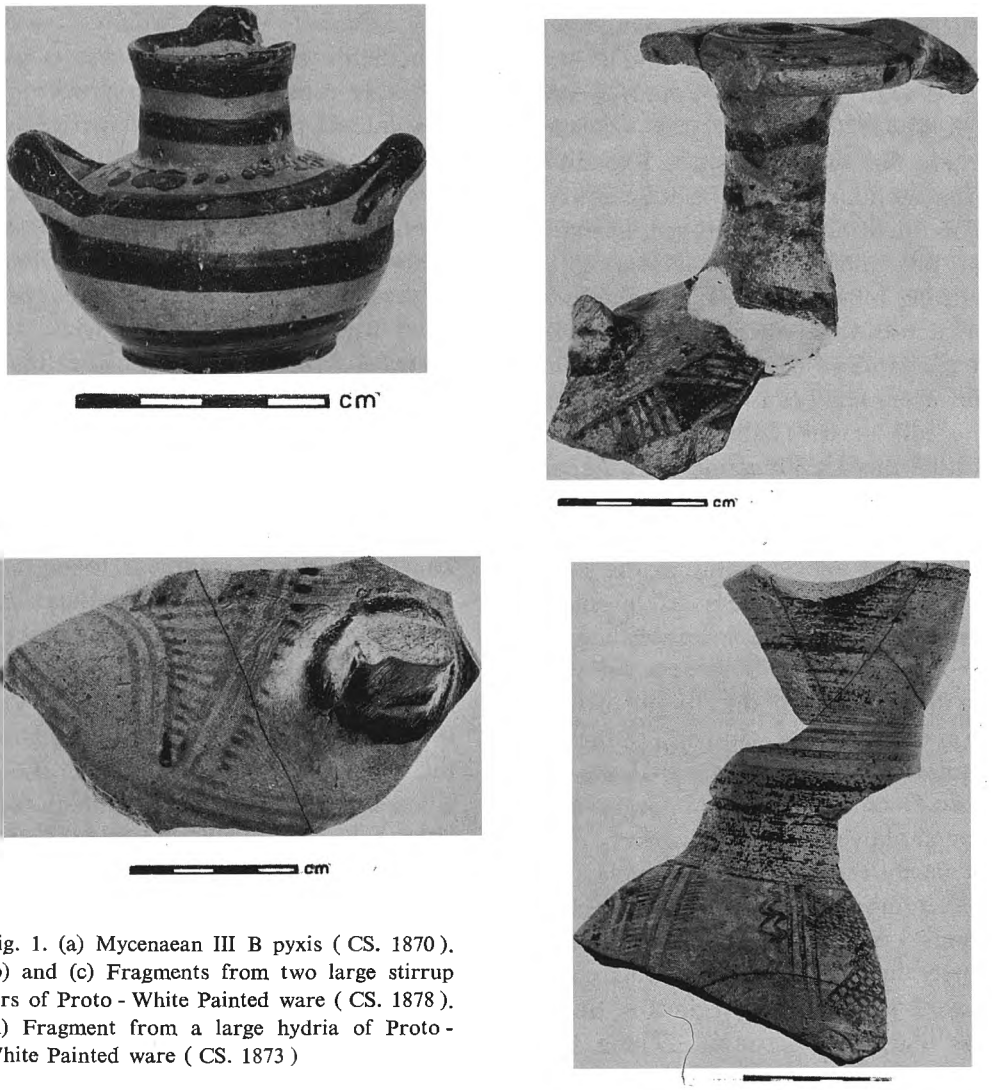

Fig. 1. (a) Mycenaean III B pyxis (CS. 1870). (b) and (c) Fragments from two large stirrup jars of Proto - White Painted ware (CS. 1878). (d) Fragment from a large hydria of Proto - White Painted ware (CS. 1873)

named the new city after the name of the Greek philosopher. A number of scholars refuted this legend as a purely aetiological invention[10], since Soloi is mentioned as a town in Cyprus already in the 7th century, on the prism of Esarchaddon.

Whether the city existed under the name of Soloi or had Aepeia as a predecessor is not so vital a problem as the discovery of early remains which will associate the city with that founded

10. Cf. Sir George Hill, A History of Cyprus I (Cambridge 1940) 89; The Swedish Cyprus Expedition III, 405.

by the Greek heroes after the Trojan war. For a number of scholars the location of the city of Aepeia should be identified with the site of Vouní, a steep hill about four miles west of Soloi, where the Swedish Cyprus Expedition excavated a palace of the 5th century[11]. This identification is based primarily on the information of Plutarch, according to which Aepeia was situated on a hill with steep slopes and with sterile land all round. Nothing earlier, however, has been found on or round the hill of the Palace of Vouní, to justify the identification with Aepeia. The discoveries of the Canadian Expedition, on the other hand, which we mentioned above, point to the direction of the actual site of the site of Soloi as the possible candidate for Aepeia. Early in 1972, at a site lying on the perimeter of the city site of Soloi, to the south - east, and where the Canadian Expedition excavated the Cypro - Geometric II - III tombs mentioned above, a chance discovery came to clarify the problem of Aepeia.

A number of Cypro - Geometric and Cypro - Archaic tombs came to light, partly looted earlier and partly destroyed by mechanical means during levelling of the ground. These were excavated in a salvage operation by the Department of Antiquities. In one of them a Mycenaean IIIB pyxis was found, and in two others sherds were collected of Proto - White Painted ware dating to the early 11th cent. B.C. (f i g s. 1, a-d). They belong to large hydriae and large stirrup jars of the ripe Proto - White Painted ware. Whether these belong to earlier chamber tombs which were reused in the late Cypro-Geometric period or whether their presence among late Cypro - Geometric material is accidental, is a problem which will be studied by D. Christou, Assistant Archaeological Officer, who supervised the operation and who will eventually publish the tombs in detail. What is important here is that for the first time we have in the area of Soloi archaeological material which we can reasonably associate with the foundation of the city by Achaeans[12]. We know that there were two waves of Achaean colonists which came to Cyprus. One ca. 1200, when they inhabited mainly existing Late Bronze Age towns, like Enkomi, Kition, Palaepaphos, and a second wave, after the Dorian invasion, ca. 1100 B.C., when new cities were founded, the cities which flourished during the Iron Age, like Salamis. Soloi now may be considered as a case exactly similar with Salamis, which succeeded the nearby Late Bronze Age town of Enkomi after a major destruction. Whether Soloi succeeded, like Salamis, a major town in the area of Morphou bay, is still premature to say, but the

11. Hill, op. cit., 117; The Swedish Cyprus Expedition III, 76.

12. E. Gjerstad believes that the myth about the foundation of Soloi, like other similar myths, is part of « political mythology », invented by the Athenians at a later date in order to justify their claims for political supremacy (« The Colonization of Cyprus in Greek Legend », Opuscula Archaeologica III (1944) 120f.).

recent discovery of a large harbour town at Morphou - Toumba tou Skourou makes this possibility quite plausible[13]. The proximity of Soloi to the mining area and its natural harbour were certainly two of the reasons for which this site was chosen by the Achaeans.

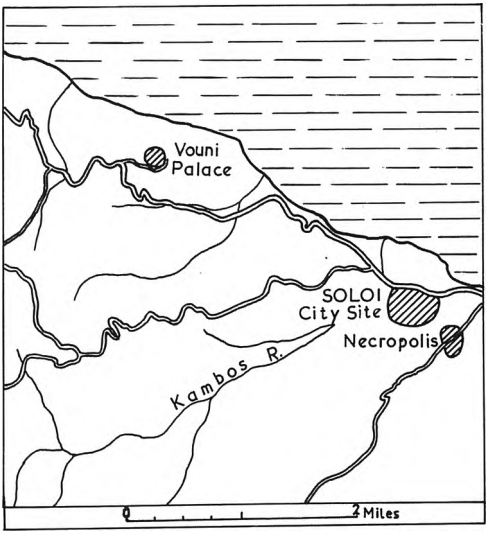
Whether this early city was originally known as Soloi or as Aepeia is not easy to say. We have already mentioned the chronological difficulty arising out of the acceptance of the legend about Solon since the name of Soloi appears earlier on the Esarchaddon prism, and probably even earlier on the Egyptian records in the temple of Medinet Habu. What we can say for certain is that the foundation legend of Soloi is now substantiated by archaeological evidence. Even if we accept the tradition that Soloi succeeded Aepeia, which was built, according to Plutarch, on a steep hill surrounded by sterile land round the river Klarios, we have no difficulty of identification since the hills embracing the south side of Soloi are barren and steep, and along them runs the river Kambos (fig. 2)[14]. No doubt the Canadian Expedition which is now actively engaged in the excavation of the city site and the necropolis of Soloi will one day come across more evidence which will substantiate more fully the mythical tradition about the Achaean foundation of Soloi.

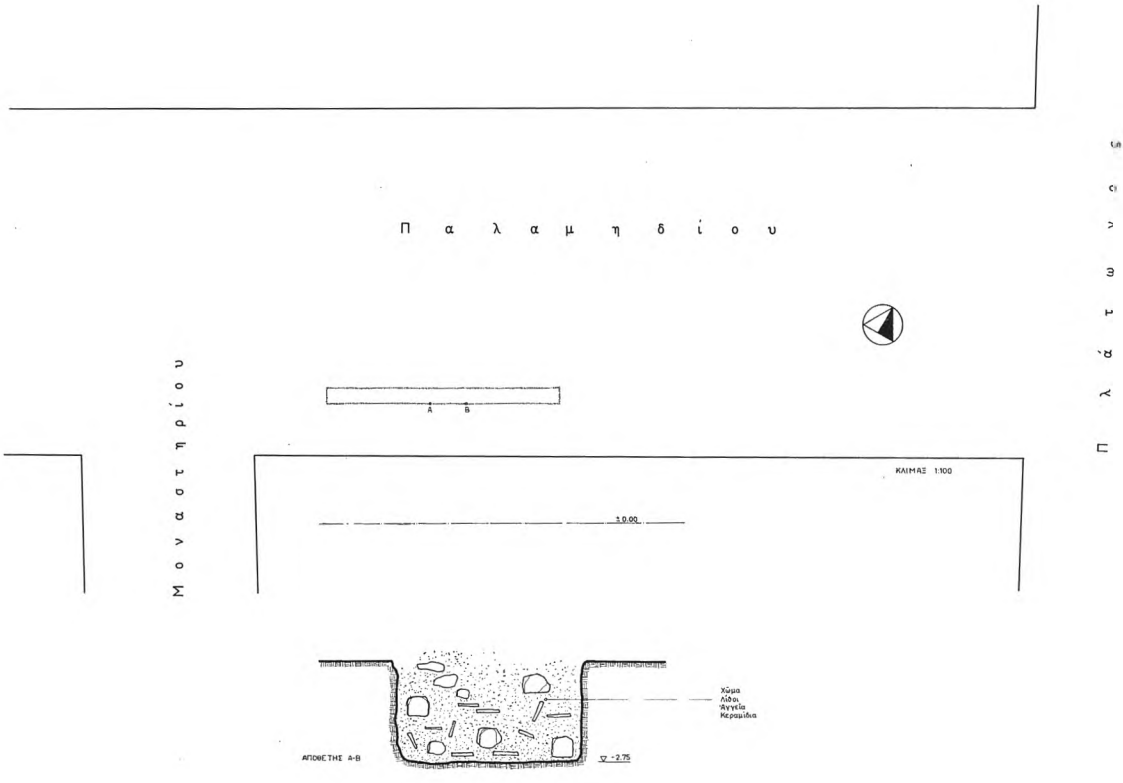
V. KARAGEORGHIS

13. Cf. Bulletin de Correspondance Hellénique 96 (1972) forthcoming.

14. It is interesting to note that during recent years a large portion of the inhabitants of the village of Galini, situated on the barren hills west of Soloi, left their village and formed another village right on the site of the ancient city of Soloi which is called Potamos tou Kambou and which has been given the legal status of a community only five years ago. May we see here a phenomenon which is a repetition of what happened in antiquity with the succession of Aepeia by Soloi ?

Fig. 2. Site plan of the area of Soloi

Σχέδ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀποθέτου

ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΙΣ ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΙ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

Ἱκανὸς ἀριθμὸς μελαμβαφῶν ἀμφορίσκων[1] προσετέθη εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Γ΄ Ἐφορείας κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ὑπὸ τοῦ Ο.Α.Π. κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Παλαμηδίου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος. Ἐντὸς ἀποθέτου (σχέδ. 1[2]) κειμένου δυτικώτερον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀγούσης εἰς Ἀκαδημείαν, ἀνευρέθησαν ἐν συνόλῳ 262 μελαμβαφεῖς ἀμφορίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων 168 ἐλλιπεῖς κατὰ μικρὰ τμήματα, 94 βάσεις μετὰ τμήματος τοῦ κυρίως σώματος καὶ πλῆθος ὀστράκων ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ σχῆμα ἀγγείου.

Τὸ σχῆμα[3] αὐτό, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἐγένετο κατ' ἀπομίμησιν τῶν ὀξυ-

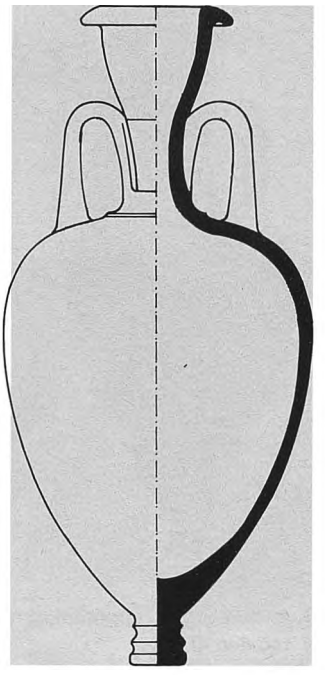
1. Θερμαὶ εὐχαριστίαι ἐκφράζονται πρὸς τὴν δ. Ὀ. Ἀλεξανδρῆ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς μελέτης.

2. Τὸ σχέδιον εἶναι τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Μαραγκάκη - Φουντούκου.

3. Τοῦ αὐτοῦ σχήματος εἶναι τὸ ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον κρατεῖ μορφὴ εἰκονιζομένη εἰς τὴν στήλην τῆς Λυσιστράτης τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου (ἰδὲ Conze, Die Attischen Grabreliefs, εἰκ. 2, ἀριθ. 304). Τὸ σχῆμα κοινὸν καὶ εἰς τὴν ὕαλον.

Εἰκ. 1. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος τοῦ 440 - 430 π.Χ.

Εἰκ. 2. Τομὴ τοῦ ἀγγείου τῆς εἰκ. 1

πυθμένων ἀμφορέων, ἀπαντᾶται [4], τὸ 440 π.Χ. καὶ συνεχίζεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ διὰ τὴν διατήρησιν ἀρωματικῶν ἐλαίων [5].

Τὸ ᾠοειδὲς κυρίως σῶμα (εἰκ. 1) μὲ τὴν βαθμιδωτὴν βάσιν (εἰκ. 2) ἀπαντᾶται εἰς ἅπαντα τὰ εὑρεθέντα ἀγγεῖα πλὴν τριῶν περιπτώσεων (εἰκ. 3, 4, 5), ἔνθα διὰ μιᾶς αὔλακος, κειμένης εἰς τὸ μέσον ἢ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας, ἐπέρχεται διάσπασις τοῦ ᾠοειδοῦς σχήματος. Ὁ λαιμὸς εἶναι στενός, ἑνοῦται δὲ μετὰ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου εἰς τὸ ὕψος τῶν ὤμων διὰ μιᾶς ἀναγλύφου λωρίδος (collar) [6]. Τὸ στόμιον κυρτοῦ-

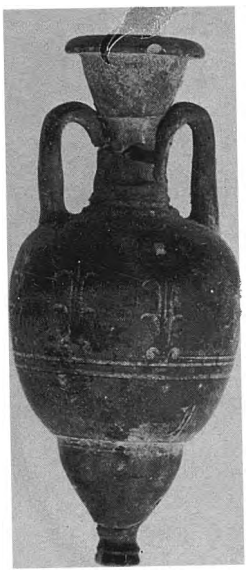
4. Τὸ σχῆμα αὐτὸ τῶν ἀμφορίσκων ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ.· οἱ ἐρυθρόμορφοι ἀμφορίσκοι εἶναι σπανιώτεροι.

CVA Oxford 1 - 2, πίν. 40, ἀρ. 10. Agora XII, 1, σελ. 156. Beazley, Greek Vases in Poland, σελ. 66.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν ἰδὲ Rudolf Pagenstecher, Die Griechisch-Ägyptische Sammlung Ernst von Sieglin II, 3, σελ. 21.

5. Ἀναφέρονται ὡς Unguentaria (ἰδὲ μελέτην Pontus Hellstrom Labraunda II, 1, σελ. 23 - 27. Beazley, CVA, σελ. 18. Agora XII, I, σελ. 155. C.V.A. Oxford, πίν. 40, ἀρ. 10.

6. Agora XII I, σελ. 156.

Εἰκ. 3. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Εἰκ. 4. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος

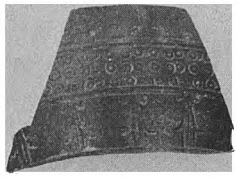
Εἰκ. 5. Τμῆμα μελαμβαφοῦς ἀμφορίσκου

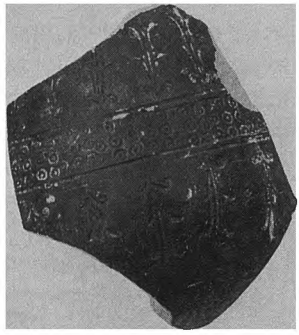
ται ἐλαφρῶς, τὸ δὲ χεῖλος, τὸ ὁποῖον προεξέχει, εἶναι ἐπίπεδον εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν καὶ κλίνει ὀλίγον πρὸς τὰ μέσα ὡς καὶ εἰς τὰς ληκύθους[7]. Αἱ λαβαὶ εἶναι λεπταί, εἶναι δὲ κάθετοι εἰς τοὺς ὤμους τῶν ἀγγείων. Τὸ βερνίκιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ὄπτησιν μετεβλήθη εἰς πλεῖστα ἀγγεῖα εἰς καστανόχρουν, εἶναι μέλαν καὶ στιλπνόν, ὁ δὲ πηλὸς ροδόχρους. Χαρακτηριστικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐπ' αὐτῶν διακόσμησις, διὰ τῆς ἐντύπου τεχνικῆς, ἡ ὁποία, παρὰ τὴν μεγίστην ποικιλίαν τῶν κοσμημάτων, ἀποτελεῖ ἓν ὁμοιογενὲς σύνολον[8].

7. Τὰ χρησιμοποιούμενα ἀγγεῖα διὰ τὴν διατήρησιν ἀρωματικῶν ἐλαίων διακρίνονται διὰ τὴν ἰδιομορφίαν ταύτην τοῦ χείλους. Οὕτω ἐλέγχεται ἡ ροὴ τοῦ ὑγροῦ.

8. BSA (1940 - 1945), Beazley, Miniature Panathenaics, σελ. 13 - 14.

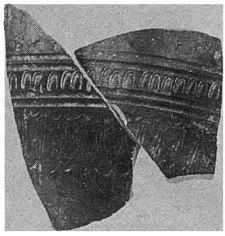

Εἰκ. 6. α, β, γ, ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀμφορίσκων μὲ ἔντυπα κοσμήματα

Εἰκ. 7. α, β, ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀμφορίσκων

Εἰκ. 8. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος μὲ ἔντυπα ἀνθέμια τοῦ 430 - 420 π.Χ.

Αὕτη, γνωστὴ πρὸ τοῦ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἔχει μεγίστην σχέσιν μετὰ τῆς διακοσμήσεως τῶν Ἀθηναϊκῶν κτισμάτων τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ὁ Καθηγητὴς δὲ Thompson, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σχέσιν αὐτήν, τονίζει τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διακοσμήσεων τοῦ Παρθενῶνος, τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Ἐρεχθείου εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς. Ὁ Corbett εἰς τὴν μελέτην του περὶ ἐντύπων ἀνθεμίων (Ἰδὲ Hesperia (1955) σελ. 172 - 186) φρονεῖ, ὅτι ἡ διακόσμησις αὕτη ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς πιέσεως καὶ περιστροφῆς ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου μιᾶς μήτρας ἐχούσης κυρτὴν ἐπι-

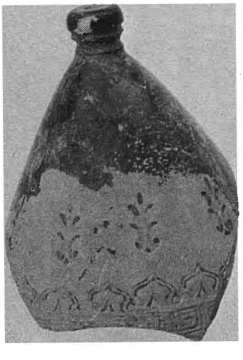
Εἰκ. 9. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος

φάνειαν, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν ἀποτύπωσιν τῶν κοσμημάτων τόσον εἰς κοίλας, ὅσον καὶ εἰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας. Ἡ ὡς ἄνω κίνησις, ἐπαναλαμβανομένη πολλάκις, ἐδημιούργει περιμετρικῶς ἑκάστην ζώνην διακοσμήσεως. Προσεκτικὴ δὲ σύγκρισις τῶν κοσμημάτων τῆς αὐτῆς ζώνης μᾶς πείθει περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς καὶ μόνον κοσμήματος ἐπὶ τῆς μήτρας.

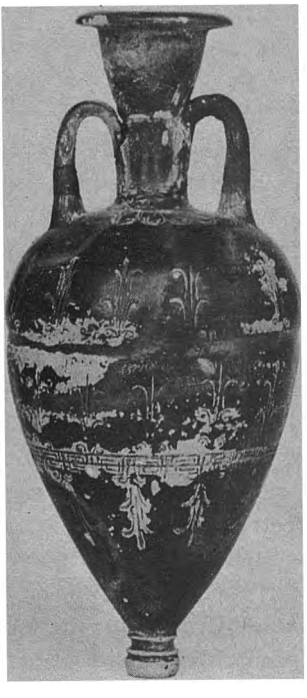
Ὁ τρόπος οὗτος διακοσμήσεως τῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων πιθανῶς εἰσήχθη ἐκ τῆς Κορίνθου, καθ' ὅσον εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ τεχνικὴ αὕτη εἶχεν ἤδη ἐκπνεύσει πρὸ τοῦ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἡ ὕπαρξις ταύτης εἰς τὴν Κόρινθον καὶ κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ. ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους νὰ τὴν υἱοθετήσουν, χωρὶς νὰ τὴν ἀντιγράψουν. Ἐχρησιμο-

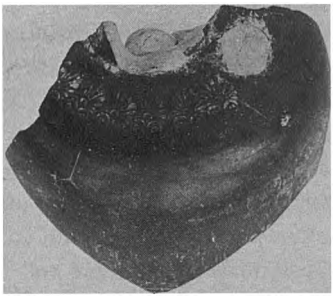
Εἰκ. 11. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος μὲ τρεῖς σειρὰς ἐντύπων ἀνθεμίων τοῦ 440 - 430 π.Χ.

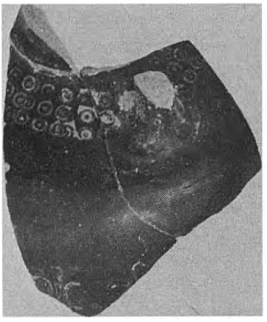

Εἰκ. 10. α-β, ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀμφορίσκων 425 - 400 π.Χ.

Εἰκ. 12. Ὄστρακον μελαμβαφοῦς ἀμφορίσκου

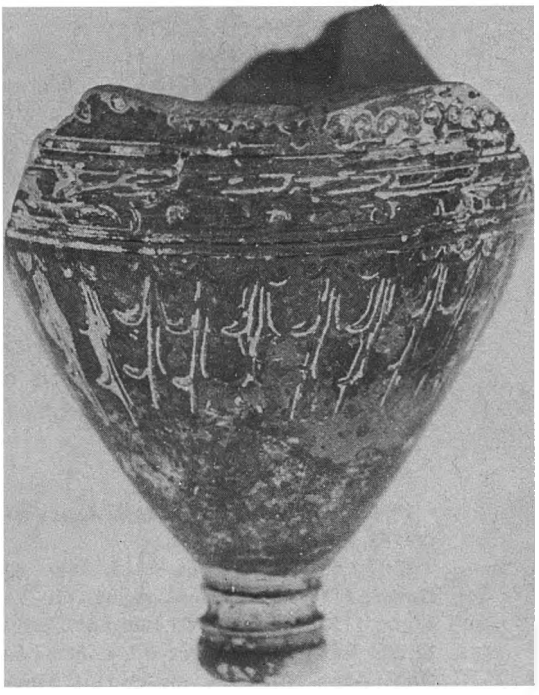

Εἰκ. 13. α - β, ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀμφορίσκων

ποίησαν μοτίβα γνωστὰ εἰς αὐτούς, τὰ μοτίβα τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.

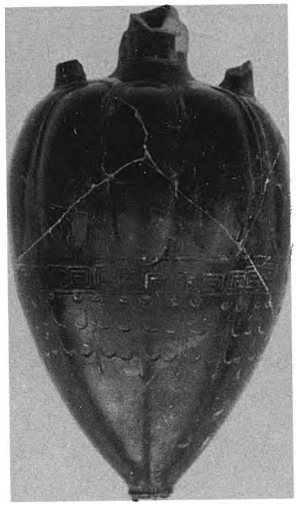
Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς διακοσμήσεως τῶν ἡμετέρων ἀγγείων εἶναι ὁ διαχωρισμὸς τοῦ κυρίως σώματος εἰς δύο μέρη. Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος ἐπιτυγχάνεται εἰς μὲν τὰ πρωιμώτερα (εἰκ. 1)[9] διὰ μιᾶς ταινίας μαιάνδρου, κειμένης ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ἡμίσεος, εἰς δὲ τὰ μεταγενέστερα (εἰκ. 3)[10] διὰ δύο ἢ τριῶν ἢ καὶ τεσσάρων αὐλάκων. Ἡ ταινία τοῦ μαιάνδρου, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχουν πολλάκις ἀνὰ δύο ἀβαθεῖς αὔλακες,

Εἰκ. 14. Τμῆμα μελαμβαφοῦς ἀμφορίσκου

9. Διαστάσεις: ὕψος 0,126, διαμ. 0,06. Περὶ τὸ 440 - 430 π.Χ., Πρβλ. CVA, Copenhague Musée National, πίν. 179, ἀρ. 8, 11. CVA Polen, Goluchow, Musée Gzarboryski, πίν. 46, 3. Beazley, Greek vases in Poland, σελ. 66. CVA, Polen, Cracovie, Musée National, Planche Unique, ἀριθ. 15.

10. Διαστάσεις: ὕψος 0,092, διαμ. 0,04. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. – ἀρχὰς 4ου αἰ. π.Χ. Πρβλ. CVA, Copenhague, πίν. 179, ἀρ. 10,12. CVA, Polen Varsovie, Collection Chounowski, πίν. 2, ἀρ. 8. CVA, Polen Cracovie Musée National, Planche Unique, ἀρ. 16. CVA Oxford 1 - 2 πίν. 65, ἀρ. 28. Agora. XII, 2, πίν. 48, ἀρ. 1159.

Εἰκ. 15. Μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος κοσμούμενος μὲ ἔντυπα ἀνθέμια καὶ αὔλακας τοῦ 430 - 420 π.Χ.

ἀντικαθίσταται εἴτε ὑπὸ μιᾶς ταινίας ἐστιγμένων κύκλων (ε ἰ κ. 6 α-β-γ)[11] εἴτε ὑπὸ ταινίας ᾠοειδοῦς κοσμήματος (ε ἰ κ. 7 α) εἴτε ὑπὸ ταινίας ἀποτελουμένης ἀπὸ σιγμοειδὲς κόσμημα (ε ἰ κ. 7 β).

Τὰ δύο οὕτω δημιουργούμενα μέρη τοῦ κυρίως σώματος κοσμοῦνται διὰ δύο σειρῶν ἀνθεμίων — ἡ κάτω σειρὰ εἶναι ἀνεστραμμένη —, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε συνδέονται μεταξύ των μὲ τόξα (ε ἰ κ. 8, 9)[12], ἄλλοτε δὲ συμπληροῦνται μὲ ἐσχηματοποιημένα φύλλα μιμούμενα λεσβιακὸν κυμάτιον (ε ἰ κ. 10)[13]. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ἀγγεῖον τῆς ε ἰ κ. 11, ἔνθα τρεῖς σειραὶ ἀνθεμίων κοσμοῦν τὸ κυρίως σῶμά του. Τὸ ᾠοειδὲς κόσμημα, χαρακτηριστικὸν τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ἀνευρίσκεται κυρίως εἰς τοὺς ὤμους τῶν ἀμφορίσκων πλὴν τῶν ε ἰ κ. 4 καὶ 7α. Τοὺς ὤμους ὅμως πολλῶν ἀγγείων τοῦ ἐξεταζομένου συνόλου κοσμοῦν ἀνθέμια (ε ἰ κ. 8 καὶ 9)[14], εἰς ἐλάχιστα δὲ παραδείγματα ὑπάρχουν ἐστιγμένοι κύκλοι (ε ἰ κ. 13 α) καὶ μαίανδροι (ε ἰ κ. 13 β)[15]. Τὰ μὲν ἀνθέμια τῆς ε ἰ κ. 1 ἀπαντῶνται εἰς τοὺς περισσοτέρους εὑρεθέντας ἀμφορίσκους, σπανιώτερον δὲ τὰ ἀνθέμια τῆς ε ἰ κ. 12. Συνήθως τοποθετοῦνται καθέτως εἰς τὴν διακοσμουμένην ἐπιφάνειαν, εἰς ἐλάχιστα ὅμως ἀγγεῖα (ε ἰ κ. 14) ἀνθέμια κείμενα ὁριζοντίως σχηματίζουν μίαν ταινίαν ἀντικαθιστῶσαν τὸν μαίανδρον. Οὗτος εἶναι τὸ μόνον κόσμημα, τοῦ ὁποίου ἡ διάρκεια εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ τοῦτο διότι ἡ κατασκευὴ μιᾶς τοιαύτης σφραγῖδος ἀπήτει πολλὰς δυσκολίας.

Εἰς τὸ ὄστρακον τῆς ε ἰ κ. 7 γ[16], τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸν εἰς τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα, τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ

11. Περὶ τὸ 425 - 400 π.Χ. Πρβλ. Agora, XII, 2, πίν. 48, ἀρ. 1143.

12. Ε ἰ κ. 8, σωζ. ὕψος 0,115, διαμ. 0,075. Περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 48, ἀρ. 1150. Hesperia IV (1935) σελ. 490, πίν. 12, 96. Ε ἰ κ. 9, σωζ. ὕψος 0,144, διαμ. 0,075. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 48, ἀρ. 1151. Hesperia IV (1935) σελ. 490, εἰκ. 12, 97.

13. Agora XII, 2 πίν. 48, ἀρ. 1143. Περὶ τὸ 425 ἕως 400 π.Χ.

14. Παρόμοια ἀνθέμια πρβλ. CVA Deutschland 4 (147 - 194) Braunschweig 1 - 2, πίν. LXV, 28. Agora XII, 2 πίν. 48, ἀρ. 1144.

15. Διὰ τὸ ὄστρακον τῆς ε ἰ κ. 12β ἰδὲ CVA Polen, Goluchow, Musée Gzarboryski, πίν. 46, ἀρ. 4.

16. Ἰδὲ ὅμοιον CVA, Copenhague Musée National, πίν. 179, ἀρ. 9. Παρόμοιον Haus Schaal, Griechische Vasen aus Frankfurter Sammlungen, πίν. 58, K.

Monumenti Antichi dei Lincei, 14, σελ. 887.

μαιάνδρου μέρη τοῦ κυρίως σώματος διακοσμοῦνται μὲ αὔλακας ἀπολεγούσας εἰς ἡμικύκλια. Ἡ διακόσμησις[17] αὕτη ἀπαντᾶται κυρίως τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον αἰ. π.Χ., ἡ προέλευσις δὲ καὶ ἡ συνεχὴς ὕπαρξις αὐτῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἱκανότητά της νὰ μιμῆται μεταλλικὰ πρότυπα. Εἰς τὸν ἀμφορίσκον τῆς εἰ κ. 15[18], χρονολογούμενον περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ. ὑπάρχει συνύπαρξις τῆς τεχνικῆς ταύτης μετὰ τῆς ἐντύπου, ἐνῷ εἰς τοὺς ἀμφορίσκους τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. οὐδόλως ἀπαντᾶται ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς διακοσμήσεως.

Ἡ ὁμοιότης τῶν ἀνωτέρω ἀμφορίσκων ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἐξεταζόμενον σύνολον κατεσκευάσθη εἰς ἓν ἐργαστήριον βάσει ἑνὸς προτύπου, ἓν τοιοῦτον δὲ ἐργαστήριον πιθανώτατα εὑρίσκετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος.

Π. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

17. Hesperia XVIII (1949), P. Corbett, Attic Pottery of the Latter fifth century, σελ. 333, σημ. 81. Agora XII, 1, σελ. 21.

18. Σωζ. ὕψος 0,104, διάμ. 0,06 μ. Περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ. Πρβλ. Agora XII, 2 πίν. 48, ἀρ. 1150.

BLACK - FIGURED AMPHORAE FROM ATHENS

The collection of the Third Ephoreia of Antiquities has been enriched with a substantial number of black - glaze amphoriskoi, recovered during trench - opening works by the O.A.P. along Palamediou Street in the area of the Academy of Plato. A deposit (fig. 1) lying further west of the ancient road leading to the Academy contained a total of 262 black - glaze amphoriskoi with stamped ornaments, ascribed to a date between 440 and the early 4th century B.C.

Their similarities in shape and decoration lead to the conclusion that all vases were produced after a single prototype in a workshop most probably situated in the area of the Academy.

P. KAPETANAKI

FRAGMENT OF A RELIEF STONE VASE FROM TIRYNS

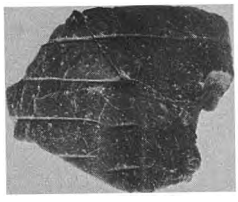

Fig. 1. Fragment of a relief stone vase from Tiryns. View of outer surface

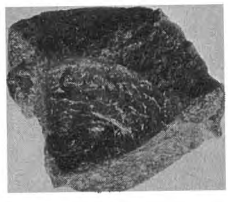

Fig. 2. View of inner surface of the Tiryns fragment

The newly published article by A. Sakellariou on a fragment of a relief stone vase from Epidauros[1] brings into focus the study of this type of prehistoric stone vase, so far mostly known from Crete, and their relation to Mycenaean Greece[2]. The Epidauros fragment is regarded as unique evidence of the existence of relief vases in Greece. This, however, is not quite the case. A relief vase from Chamber Tomb 26 at Mycenae, excavated by Tsountas, has long been known[3], and two more fragments of relief vases have been recently found during classification works

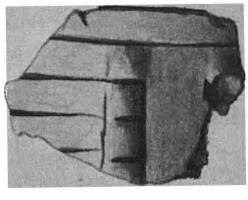

Fig. 3. Drawing of the Tiryns fragment

1. A. Sakellariou, Scène de bataille sur un vase Mycénien en pierre, RA, 1971, 3 - 14.

2. On Mycenaean stone vases, see with caution P. Warren, Minoan stone vases as evidence for Minoan foreign connections in the Aegean Late Bronze Age, PPS 33 (1967) 37 - 56.

3. Nat. Mus. Inv. No. 2490. Chr. Tsountas, Excavations of tombs at Mycenae, AE 1888, 136, 144, 158 - 9, pl. 7,1. R. C. Bosanquet, Some 'Late Minoan' vases found in Greece, JHS 24 (1904) 320. P. Warren, op. cit. (note 2), 47, No. S9, pl. VIII. P. Warren, Minoan Stone Vases, Cambridge 1969, 88, type 34C. From the finds of Tomb 26 at Mycenae only the seals have been published (CMS I, no. 62 - 6). Their dating was the subject of a communication by B. Kaiser, recently made at the Siegelsymposium in Marburg. According to Tsountas, in the same tomb were found 'two alabaster vessels' and fragments of an undecorated stone vase. Of these only one (No. 2263) may be identified by its description in the inventory book of the National Museum.

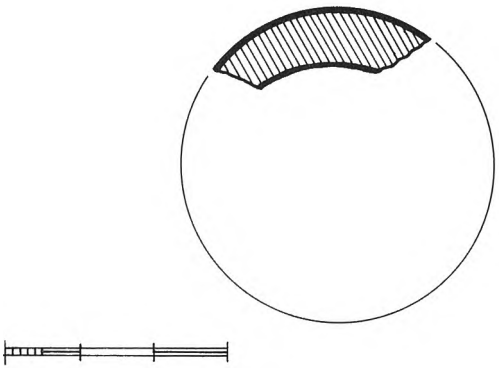

Fig. 4. Horizontal cross - section of the Tiryns fragment

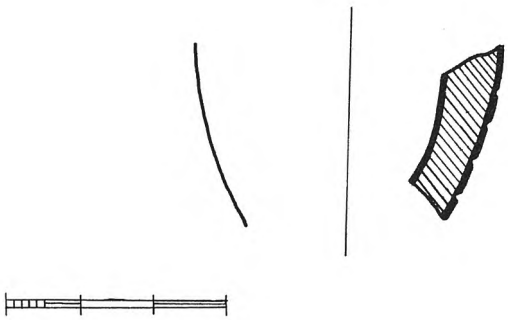

Fig. 5. Vertical cross - section of the Tiryns fragment

in the storerooms of the National Archaeological Museum of Athens. One of these, from the Acropolis of Athens was published long ago by M. Mayer and A. Reichel[4]. The other, bearing the Inv. No. 1605 of the Prehistoric Collections of the Museum, and recorded as having come from Tiryns without any further indication, is published here for the first time.

The fragment comes from the side of a vase made of steatite of a colour ranging from dark green to black, with minute crystals, all battered, and cracked on the outside (figs. 1 - 2). The fragment probably belongs to the lower part of a closed vase, as denoted by the careless interior finish, traces of which are visible in the circular incisions. The workmanship suggests use of the drill, and the curved form of the interior lower section probably renders the bottom of the vase. The exterior of the fragment presents a curved section.

The outer surface of the fragment is smooth. A vertical rib is rendered in low relief starting from a horizontal incised line (figs. 1, 3). The rib is decorated with three carelessly incised horizontal lines, of which only the lower reaches the right margin of the rib. Beyond the rib to the right, three horizontal lines are incised on the surface of the vase, forming a continuation to the incisions on the rib and running parallel to the lower incised line. The left side shows above the

4. M. Mayer, Mykenische Beiträge I, JdI 7 (1892) 80 - 81. A. Reichel, Stierspiele in der kretisch-mykenischen Kultur, AM 34 (1909) 94, fig. 13. The fragment shows a scene of bull - jumping. This fragment, undoubtedly a Minoan work, will be the object of a separate study in view of the interest it presents for the origin of the myth of Theseus and the strange festival of Dipolieia celebrated on the Acropolis.

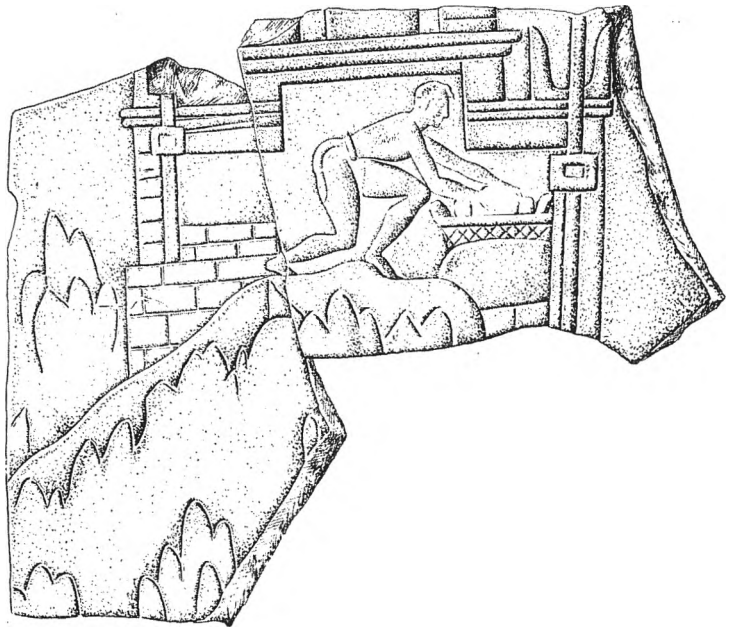

Fig. 6. Drawing of a fragment of a relief stone vase from Knossos

lower incised line a possible starting point of another vertical rib, parallel to the first one. The fragment has the following measurements : Preserved height 0.024, preserved width 0.030, thickness above 0.008, thickness below 0.0061 m.

In spite of its minute size, the fragment from Tiryns is of interest. The shape of the vase may be safely restored. The fragment belongs to a rhyton, the most common type of Minoan relief stone vase[5], and specifically to the lower part of a rhyton. The horizontal cross - section of the fragment (fig. 4) shows a diameter too small for an upper part of a vase, while the vertical cross - section (fig. 5) clearly presents the characteristic decrease in diameter of the lower pointed part of rhyta.

There are preserved very few elements of the relief, though sufficient to give some idea of the representation. There is no doubt that the arrangement of vertical plastic ribs and horizontal incised lines depicts a building, similar to those known from Minoan stone vases. In similar fashion are rendered the sacred buildings, usually 'peak sanctuaries', represented on known relief stone vases, such as the fragment

5. P. Warren, op. cit. (note 3), 84 ff. A relief decoration was rarely encountered on vases of other shapes, cups (Warren, op. cit. 37), bowls shell vases (op. cit. 77, 102), or tritons (op. cit. 91 ff.), as well as on lids (op. cit. 71). Cf. also Warren, op. cit. 180 - 1.

showing a procession[6], the fragment bearing the representation of a tree and an altar[7], the so-called Ringel fragment which has been attached to another by Alexiou[8], all of Knossian provenance, as well as the exquisite rhyton from Zakro[9]. The vertical members of these buildings—columns, antae and pillars, the edges of buildings in general — as well as the vertical parts of the horns of consecration are rendered by plastic, occasionally incised[10], ribs, whereas masonry courses and sometimes flights of steps are designated by horizontal incisions[11]. The isodomic technique of construction is also usually rendered with small vertical incisions, although in less carefully executed works this detail is missing[12].

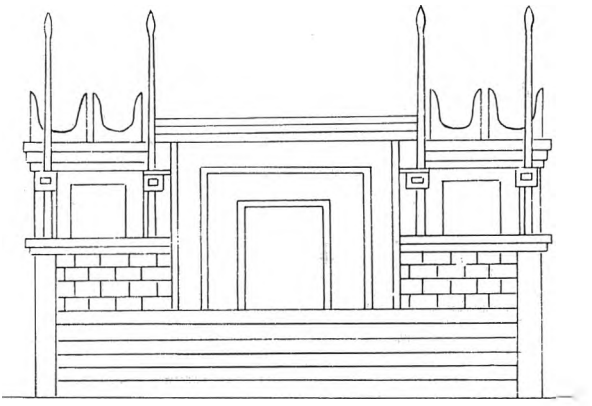

Fig. 7. Drawing of part of the representation on the relief rhyton from Zakro

In view of the fact that several architectural members are rendered in the same manner in relief vases, the identification of the architectural elements depicted on the Tiryns fragment is difficult. A remarkable resemblance, however, is noted between these elements — the two vertical plastic ribs and the horizontal parallel incisions to the right — and the structure above the central section of the shrine on the Ringel - Alexiou fragment from Knossos (fig. 6)[13], where two vertical

6. A. Evans, The Palace of Knossos, Provisional Report for the year 1903, BSA 9 (1902-3) 130, fig. 85. Evans PM II, 752, fig. 486, III, 65, fig. 37. Warren, op. cit. (note 3), 85, P. 474.

7. A. Evans, PM II 614 - 6, fig. 386. Warren, op. cit. (note 3), 85, P. 477.

8. N. Platon, The shrine of Maza and the Minoan peak sanctuaries, Cret. Chron. 5 (1951), 154 - 6, fig. 5. S. Alexiou, A new cult representation on a Minoan relief vase, Cret. Chron. 13 (1959) 346 - 52, Pl. ΛΔ, ΛΕ, S. Alexiou, Minoan flag poles, Cret. Chron. 17 (1964) pl. ΙΣΤ. Warren, op. cit. (note 3), 85, P. 476.

9. N. Platon, Excavations at Zakro, ΠΑΕ 1963, pl. 152 - 3. L. von Matt, Ancient Crete, London 1967, 192. S. Alexiou, Pillars of Minoan shrines and Egyptian pylons, AAA II (1969) 85, fig. 1. Warren, op. cit. (note 3), 87. N. Platon, Zakros: The Discovery of a lost Palace of Ancient Crete, New York 1971, 167-8.

10. On the Ringel - Alexiou fragment (op. cit., note 8) the left part of the shrine by the pillar. Cf. also the pillar on the so-called Chieftains' cup from Haghia Triada (C. Zervos, L'art de la Crète Néolithique et Minoenne, Paris 1956, fig. 537. L. Von Matt, op. cit. fig. 130).

11. Cf. also the rendering of the isodomic technique in the so-called architectural bases of representations on Creto - Mycenaean signet rings.

12. On the Ringel - Alexiou fragment from Knossos (op. cit., note 8), the right part of the shrine as compared to the left.

13. Alexiou's description (Cret. Chron. 13 (1959) 347) of the upper part of the central elevated section of the shrine is not clear. The interpretation that it is not depicted an isodomic con-

plastic ribs and horizontal parallel lines to the right are also present. The representation on the Tiryns fragment, however, cannot render the upper part of a building, since, as we have already seen, the preserved fragment belongs to the base of the vase, with no space available for rendering the rest of the building below. Undoubtedly the representation on the Tiryns fragment renders the base of a building. A comparison, therefore, to the flight of steps of the shrine depicted on the stone rhyton from Zakro (fig. 7) is enlightening. This resemblance is enhanced by the comparison to a fresco fragment from Knossos, belonging to the so-called 'Fresco of the central pillar shrine with grand stands on either side'[14], which represents a pillar standing in front of a staircase (fig. 8)[15], where the horizontal incisions are extended even on the surface of the pillars[16].

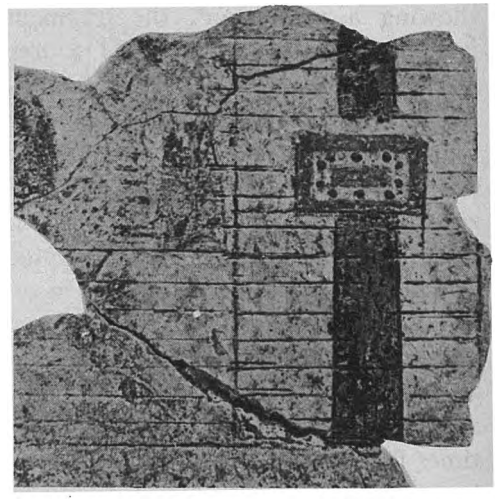

Fig. 8. Fragment of a miniature fresco from Knossos

In spite of the lack of external criteria, the vase, like all Creto - Mycenaean relief vases, may be dated with certainty to the LM I period[17]. In the absence of data, it is unfortunately not possible to ascribe the vase either to Crete or to Mycenaean Greece, as the study of the subject depicted and the way the relief was executed is of no assistance in this matter. The representation of buildings is not restrict-

struction above the central section of the shrine, similar to that in the miniature fresco of the tripartite shrine of Knossos (A. Evans, PM III, pl. XVI), but bases of horns of consecration, as those in the gold plates of Mycenae, is incorrect. Alexiou thinks (op. cit. 347) that the central base would have carried a pair of horns, while each of the bases on either side would have carried a single horn in symmetrical arrangement.

14. A. Evans, PM III, pl. XVI, fig. 28, 36. A. Evans, Knossos Fresco Atlas (Ed. M. Cameron - S. Hood), 1967, pl. B, fig. Ib. S. Alexiou, Cret. Chron. 17 (1964), 350. It is interesting to note that in this fragment too, the horizontal incisions are extended on the pillars, as in the Tiryns fragment.

15. For representations of buildings in Minoan frescoes, see A. Evans, The Palace of Knossos, BSA 10 (1903-4) 42, fig. 14; for those in Mycenaean frescoes, see H. Bulle, Orchomenos I, München 1907, pl. XXVIII. G. Rodenwaldt Fragmente mykenischer Wandgemälde, AM 36 (1911) pl. IX. G. Rodenwaldt, Tiryns II, Athen 1912, pl. I, no. 1. G. Rodenwaldt, Der Fries des Megarons von Mykenai, Halle 1921, 30 ff., fig. 17, pl. II.

16. The horizontal incised lines in the vertical member of the building on the Tiryns fragment are reminiscent of the lines usually encountered in corresponding parts of buildings in frescoes. Cf. G. Rodenwaldt, Der Fries, 34.

17. P. Warren, op. cit. (note 3), 174 - 5. A. Sakellariou, op. cit. (note 1).

ed to Cretan, but is known from Mycenaean frescoes and gold plates as well [18]. Again, owing to the minute size of the fragment, its provenance may not be ascertained from the technique of workmanship alone. Finally, the origin of the fragment does not necessarily imply its provenance, as revealed by the study of other relief vases found outside Crete. We know from the above mentioned Epidauros fragment that such relief vases were also manufactured in Mycenaean Greece. The two different techniques of workmanship on the vase from Mycenae complicates still further the study of its provenance, and may be interpreted by a probable original Minoan manufacture and a later Mycenaean processing. Finally, the Acropolis [19] fragment, undoubtedly Minoan, suggests that relief vases, in addition to other works of art, were imported in Greece from Crete. This may well be the case of the vase from Tiryns. What is certain, however, is that the vase from Tiryns, of the shape of a rhyton, was decorated with the representation of a sacred building, a fact of significance for a stone vase outside Crete.

J. A. SAKELLARAKIS

18. See above, note 15. For representations of buildings on gold plates, see K. Kourouniotes, Excavation of a tholos tomb at Volos, AE 1906, pl. 14, and G. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai, München 1930 - 33, 48, No. 26, pl. XXVII.

19. See note 4 above.

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΦΑΛΗ ΦΑΥΣΤΙΝΗΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ

Ἡ ἀδημοσίευτος προτομὴ [1] ἀριθ. εὑρετ. 37 (εἰκ. 1 - 2) τοῦ Μουσείου Πατρῶν εἰκονίζει νέαν γυναῖκα τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Τοῦτο εἶναι φανερὸν ἀπὸ τὸν τύπον τῆς κομμώσεως καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφθαλμῶν. Τὸ ᾠοειδὲς πρόσωπον πλαισιώνει ἡ μαλακὴ μᾶζα τῆς κόμης, ἁρμονικὰ χωρισμένη εἰς τὸ μέσον καὶ μὲ βαθεῖς ἐπαλλήλους κυματισμοὺς ἀπολήγουσα ὀπίσω εἰς κόμβον χαμηλῶς τεθειμένον. Εἰς τοὺς κυματισμοὺς ἐναλλάσσονται φῶς καὶ σκιά, ἡ μετάβασις συντελεῖται διαδοχικὰ χωρὶς σκληρότητα. Τὸ πρόσωπον, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι

1. Ὕψος σωζ. 0,26, μέγ. πλάτ. 0,22 μ. Ἐλλείπει ἡ ρὶς καὶ ἡ σιαγών, πολλαπλᾶ τραύματα καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πορτραίτου. Ἡ προτομὴ εὑρέθη τὸ ἔτος 1936 εἰς Πάτρας ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Ἰ. Μηλιάδη, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως καὶ φωτογραφήσεώς του. Εὐχαριστίας ὀφείλω ἐπίσης εἰς τὸν μέχρι πρό τινος Ἔφορον Πατρῶν κ. Φ. Πέτσαν καὶ τὴν Ἐπιμελήτριαν τοῦ αὐτοῦ Μουσείου δ. Ἰφ. Δεκουλάκου. Φωτ. Ἀ. Σταυρίδη.

Εἰκ. 1 - 2. Κεφαλὴ Φαυστίνης Μουσείου Πατρῶν

εἶναι πολλαπλῶς τραυματισμένον, προδίδει τὴν χεῖρα ἱκανοῦ καλλιτέχνου.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ παρατηρεῖται ἡ ἰδία ἐναλλαγὴ φωτὸς καὶ σκιᾶς, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξεν ὁ γλύπτης εἰς τὴν κόμμωσιν. Αἱ ὀφρύες εἰς σχῆμα κλειστοῦ τόξου συνοδεύουν τὴν καμπύλην τῶν βλεφάρων. Σαφῶς σχεδιασμένα σαρκώδη βλέφαρα πλαισιώνουν τοὺς ἀμυγδαλοσχήμους ὀφθαλμούς. Ἴρις καὶ κόρη εἶναι ἔντονα δοσμέναι. Ἡ ἴρις εἶναι δηλωμένη διὰ χαρακτῆς γραμμῆς, τὴν κόρην σχηματίζει μικρὰ κοιλότης βαθέως ἐσκαμμένη. Μαλακὰ δουλεμένη εἶναι ἡ ἁβρὴ σάρκα κάτω ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν παρειῶν. Ἡ διαφοροποίησις τῶν ὄγκων γίνεται βαθμιαίως.

Τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, ἡ ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ὁ τύπος τῆς κομμώσεως (Langsträhnenfrisur) ὁδηγοῦν εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ ἀνωτέρω πορτραίτου μὲ τὴν Φαυστίναν τὴν νεωτέραν (130 - 175 μ.Χ.), σύζυγον τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Συγγένειαν φυσιογνωμικὴν μὲ τὸ πορτραῖτον τοῦ Μουσείου Πατρῶν παρουσιάζει ἡ προτομὴ [2] ἡ εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον Capitolino Ρώμης, Salone, ἀρ. εὑρετ. 11. Ἔξοχον ἔργον ρωμαϊκῆς τέχνης εἰκονίζει τὴν αὐτοκράτειραν μὲ ὑπερμέτρως τονισμένα τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικά της.

2. M. Wegner, Die Herrscherbildnisse in Antoninische Zeit, σ. 53. 220.281. H. Stuart Jones, The Sculptures of the Museo Capitolino, σ. 282, εἰκ. 68.

Εἰκ. 3. Rom, Museo Capitolino Salone 11. Φαυστίνη

Τοῦτο βοηθεῖ εἰς τὴν ἐντόπισιν τῶν διαφορῶν τεχνοτροπίας μεταξὺ πορτραίτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται μὲν εἰς τὴν αὐτὴν προσωπικότητα εἶναι ὅμως δημιουργήματα γλυπτῶν διαφόρου τεχνοτροπίας.

Οὕτω, εἰς τὸ πορτραῖτον τοῦ Μουσείου Πατρῶν διακρίνεται ἡ προσπάθεια τοῦ Ἕλληνος νὰ δώσῃ τὸ σύνολον· ἡ διάσπασις τοῦ προσώπου εἰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας πιστῶς μεταφέρει ὁ Ρωμαῖος εἰς τὸ ἔργον του, δὲν τὸν ἀπασχολοῦν πρωταρχικῶς καὶ τοῦτο διότι τὸ ρεαλιστικὸν πορτραῖτον ὡς γνωστὸν δὲν εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα παραδοσιακὴ τέχνη, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ρωμαϊκὸν δημιούργημα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι Ἕλληνες εἰργάσθησαν μὲ ἐπιτυχίαν εἰς ρεαλιστικὰ πορτραῖτα ἀπὸ τὸν 4ον π.Χ. ἤδη αἰῶνα [3]. Ἡ προτομὴ τοῦ Καπιτωλίου παρουσιάζει τὴν αὐτοκράτειραν μὲ ἡμικλείστους,

3. Ὁ Δημήτριος ἐξ Ἀλωπεκῆς, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν τῶν πορτραίτων του ὠνομάσθη ἀνθρωποποιός. Λουκιανός, Φιλοψευδής, 68.

πλήρεις ἡδυπαθείας, ὀφθαλμούς, τὰ δὲ βαρέα βλέφαρα τονίζουν περισσότερον τὴν αἰσθησιακὴν ἔκφρασιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ πορτραῖτον. Αἱ μεγάλαι ἐπιφάνειαι τῶν παρειῶν δεσπόζουν τοῦ προσώπου. Τὰ σαρκώδη χείλη περιβάλλει ἔντονον περίγραμμα. Αἴσθησις βαρύτητος εἶναι διάχυτος εἰς τὸ πορτραῖτον, ἡ ὁποία ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν πλαδαρότητα τῆς σαρκός. Ἡ προτομὴ φέρει τὸν τύπον κομμώσεως (abgesetzte Stirnwellenfrisur), τύπον διάφορον ἐκείνου εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ πορτραῖτον τοῦ Μουσείου Πατρῶν. Ἡ ἰδιοτυπία αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν αὐτοκρατόρων, παράδειγμα ἡ κεφαλὴ τοῦ Δομιτιανοῦ (51 - 96 μ.Χ.) τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἀριθ. εὑρετ. 345, ἥτις φέρει χαρακτηριστικὰ συγγενικὰ τοῦ τύπου Braccio Nuovo [4] 2451, ἐνῷ ἡ κόμμωσίς του ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Neapel, Museo Nazionale [5], 6061. Ἐπίσης εἰς τὴν προτομὴν τοῦ Ἀδριανοῦ (76 - 138 μ.Χ.) τοῦ αὐτοῦ Μουσείου, ἀριθ. εὑρετ. 3729 [6] εὑρίσκομεν χαρακτηριστικὰ ὁμοιάζοντα εἰς τὸν τύπον Imperatori [7] 32, ἐνῷ ἡ κόμμωσίς του τοποθετεῖται πλησίον τοῦ πορτραίτου Vatikan, Sala dei Busti 283[8].

Συγκρίνοντες τὰς δύο προτομὰς διαπιστοῦμεν μερικὰ κοινὰ σημεῖα, ὡς τὸ ᾠοειδὲς περίγραμμα τοῦ προσώπου, τὸ σχῆμα τῶν ὀφρύων καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπίσης τὰς μεγάλας ἐπιφανείας τῶν παρειῶν. Τὰ ἐναπομείναντα ἴχνη τῶν χειλέων δεικνύουν ὅτι ἡ προτομὴ ἔφερε τὰ μικρὰ σαρκώδη χείλη τῆς Φαυστίνης. Εἰς τὸ πορτραῖτον τοῦ Μουσείου Πατρῶν ὁ καλλιτέχνης δὲν ἔχει ἐργασθῆ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν Ρώμην. Ἡ οὐσιώδης κυρίως διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο συγκρινομένων πορτραίτων ὑπάρχει εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου καὶ τὴν διάπλασιν τῆς σαρκός. Ἡ γυναῖκα, ἡ ὁποία ἀτενίζει τὸν ἐπισκέπτην εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν, εἶναι ἤρεμος, ἡ διάπλασις τῆς σαρκὸς πλήρης ἐλαστικότητος, ἡ δὲ αἰσθησιακὴ ἔκφρασις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν προτομὴν τοῦ Καπιτωλίου, ἀπουσιάζει ἐξ αὐτῆς παντελῶς. Εἰς οὐδὲν Ἑλληνικὸν πορτραῖτον τῆς Φαυστίνης δὲν σημειοῦται ἔντονος αἰσθησιακὴ ἔκφρασις, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκείνων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις τῆς μητροπολιτικῆς τέχνης εἶναι μεγάλη, ὅπως π.χ. τὸ πορτραῖτον τῆς αὐτοκρατείρας εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας[9], τὸ ὁποῖον εἶναι περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Μητροπόλεως. Ἡ προσέγγισις αὕτη πρὸς τὴν Ρώμην παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν προτομὴν [10] τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (121 - 180 μ.Χ.), ἀριθ. εὑρετ. 137 τοῦ αὐτοῦ Μουσείου, πιθανῶς διότι ἡ Κέρκυρα, πλησίον τῆς Ρώμης εὑρισκομένη, ἔχει δεχθῆ ἰσχυροτέραν τὴν ἐπίδρασίν της. Χρονολογικῶς τὸ πορτραῖτον τοῦ Μουσείου Πατρῶν τοποθε-

4. Rom, Konservatoren - Palast, Braccio Nuovo, Sala IV. M. Wegner, Die Flavier, σ. 34. 42,105, εἰκ. 26 a - b.

5. M. Wegner, ἔ.ἀ., σ. 36,103, εἰκ. 32 a - b.

6. M. Wegner, Hadrian, σ. 40,62,71,93, εἰκ. 25 a.

7. Rom, Museo Capitolino, Imperatori 32. M. Wegner, ἔ.ἀ., σ. 20,60,70, 72,107, εἰκ. 22 b, 23 a - b.

8. Rom, Vatikan Sala dei busti 283. M. Wegner, ἔ.ἀ., σ. 25,62,70,110, εἰκ. 27 a - b, 28 a - b.

9. ΑΕ 1937 ΙΙ, Ἰ. Παπαδημητρίου, Εἰκονιστικά, σ. 704, εἰκ. 7 - 8. Γ. Δοντᾶ, Ὁδηγὸς Ἀρχ. Μουσείου Κερκύρας, 1970, σ. 17.

10. M. Wegner, Die Antoninen, σ. 12,41,94, 177,280,282,286, εἰκ. 31 a - b.

τεῖται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161 μ.Χ.) ὡς ἐκ τοῦ τύπου τῆς κομμώσεως[11] καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου διαφαίνεται.

Ἡ Φαυστίνα εἶναι ἡ πλέον ἀπεικονισμένη αὐτοκράτειρα εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται ἀναμφισβητήτως καὶ εἰς τὸν δεσμὸν τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος συζύγου της μὲ τὴν Ἑλλάδα, πορτραῖτά της δὲ φιλοξενοῦνται εἰς πλεῖστα Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος. α) Μουσεῖον Ὀλυμπίας: τὸ ἐφηβικὸν ἄγαλμα[12] τῆς Φαυστίνης, ἀριθ. εὑρετ. 141, τύπος κομμώσεως (Langsträhnenfrisur), εὑρεθὲν ὁμοῦ μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς μητρός της Φαυστίνης τῆς πρεσβυτέρας, τὰς προτομὰς τῶν αὐτοκρατόρων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, Ἀδριανοῦ καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Λουκίου Βήρου, εἰς τὴν Ἐξέδραν τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. β) Μουσεῖον Ἀγορᾶς: μὲ τὴν προτομὴν[13] ταύτην εἰσερχόμεθα χρονολογικῶς εἰς τὴν ἑπομένην περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἐμφανίζονται πλέον ὥριμα. Τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου παραμένει τὸ αὐτό, ὁ τύπος τῆς κομμώσεως εἰς τὸ πρόσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς ὁ ἴδιος μὲ τῆς Ὀλυμπίας, ἐπίσης καὶ ἡ τριγωνικὴ ἀπόληξις τῆς κόμης ἄνωθεν τοῦ μετώπου εἶναι ὁμοία. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ κυματισμὸς τῆς κόμης δὲν ἔχει τὴν πλαστικότητα καὶ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ πορτραῖτον τῆς Ὀλυμπίας. Μέγιστον μέρος τῆς κεφαλῆς ὄπισθεν ἐλλείπει, διὰ τοῦτο ἡ ἀπόδοσις τῆς προτομῆς εἰς τὸν τύπον (Langsträhnenfrisur) γίνεται μὲ ἐπιφύλαξιν. γ) Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν: τέσσαρα ἀξιόλογα πορτραῖτα[14] ἑλληνικῆς τεχνοτροπίας, ἀριθ. εὑρετ. 359,1687,3712,4536, εἰς τὰ ὁποῖα παρίσταται ἡ αὐτοκράτειρα μὲ ἰδιότυπον κόμμωσιν: σειρὰ ἑλικοειδῶς ἐξελισσομένων βοστρύχων καλύπτει τὸ μέτωπον ἐλλειψοειδῶς, ἡ κόμμωσις ἀπολήγει εἰς δύο βοστρύχους, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται ὄπισθεν τῶν ὤτων καὶ φθάνουν εἰς τὸ ὕψος τῶν ὤμων. Τὴν κόμμωσιν συμπληρώνει ταινία, τῆς ὁποίας μικρὸν μόνον μέρος διακρίνεται εἰς τὸ μέσον τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὰς προτομὰς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καταφανὴς εἶναι ἡ ἀποδέσμευσις τοῦ γλύπτου ἀπὸ τὴν μητροπολιτικὴν τέχνην. δ) Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν: ἀδημοσίευτος κεφαλὴ τῆς Φαυστίνης, ἀριθ. εὑρετ. 525, ἀνήκουσα εἰς τὸν τύπον κομμώσεως Stirnwellenfrisur. ε) Μουσεῖον Κερκύρας: ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν τῆς Λουκίλλης (149 - 182 μ.Χ.), φερομένη προτομή, ἀριθ. εὑρετ. 141, τύπος κομμώσεως (abgesetzte Stirnwellenfrisur) ἀπεδόθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Γ. Δοντᾶ εἰς τὴν εἰκονο-

11. P. L. Strack, Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, σ. 16, ὑποσ. 26 T - d, εἰκ. VII, ἀριθ. 512. Τὴν κόμμωσιν ταύτην ἔφερεν ἡ Φαυστίνα κατὰ τὰ ἔτη 155 - 161 μ.Χ. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ἄγαλμα τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον, συμφώνως μὲ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἐξέδρας τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, χρονολογεῖται 147 - 149 μ.Χ. Ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος ἀγάλματος τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ τῆς προτομῆς εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀγορᾶς, πορτραῖτα τῆς Φαυστίνης ἀνήκοντα εἰς τὸν τύπον (Langsträhnenfrisur) ὑπάρχουν εἰς τὰ Μουσεῖα: London, British Museum, ἀριθ. εὑρετ. 1905. J. Bernoulli, Römische Ikonographie II 2, σ. 197, εἰκ. 53. M. Wegner, Die Antoninen, σ. 52,214,215,281. Dresden, Skulpturensammlung, ἀριθ. εὑρετ. 394. M. Wegner, ἔ.ἀ., σ. 52,103,212,281, εἰκ. 37 a - b.

12. M. Wegner, Die Antoninen, σ. 48,52,216. 281,282,285. E. Harrison, The Athenian Agora I, Portrait Sculpture, σ. 44, εἰκ. 44 b.

13. E. Harrison, ἔ.ἀ., σ. 44, ἀριθ. 33, εἰκ. 21.

14. M. Wegner, ἔ.ἀ., σ. 55,210,211, εἰκ. 38 a - b, 38 c - d.

γραφίαν τῆς Φαυστίνης τῆς νεωτέρας. ς) Μουσεῖον Κορίνθου: κεφαλὴ [15] τῆς Φαυστίνης, ἀριθ. εὑρετ. S. 2702, ἀνήκουσα εἰς τὸν τύπον (S - Löckchen-Melonenfrisur) μὲ ταινίαν. Ἄτεχνον ἔργον ἐπαρχιακοῦ γλύπτου. Χαρακτηριστικὰ ἁδρά, μεγάλαι ἐπιφάνειαι παρειῶν, λίαν σαρκώδη χείλη καὶ δυνατή, ἐντόνως προβεβλημένη σιαγών. Ἡ κόμμωσις αὕτη, σπανία εἰς τὴν πλαστικήν, συναντᾶται συχνὰ εἰς νομίσματα τοῦ ἔτους 147 [16] μ.Χ. ζ) Μουσεῖον Κῶ: προτομὴ [17] τῆς Φαυστίνης μὲ καλύπτραν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀνήκουσα εἰς τὸν τύπον τῆς Φαυστίνης ἀπὸ τὴν Perge [18].

Εἰς τὸν κατάλογον δὲν ἀναφέρονται πορτραῖτα τῆς Φαυστίνης, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κρίσιν μας ἔχουν ἀποδοθῆ [19] ἐσφαλμένως εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς αὐτοκρατείρας.

ΑΛΚΜΗΝΗ ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ - ΣΤΑΥΡΙΔΗ

15. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 100, πίν. 104 α.

16. P. L. Strack, Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, III, σ. 112, εἰκ. XX, ἀριθ. 1300, 1303.

17. ΑΔ 20 (1965): Μελέται, Κ. Φατούρου, Κεφάλι ἀπὸ τὴν Ἀντιμάχεια τῆς Κῶ, σ. 177, πίν. 85 γ.

18. Jale Inan, Römische Porträts aus dem Gebiet von Antalya, σ. 67, ἀριθ. 9, εἰκ. XI 1 - 2.

19. Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν: ἀγαλματίδιον εἰς τὸν τύπον τῆς Ἀρτέμιδος Colonna ἀπὸ τὸ Αἰτωλικόν. ΑΕ 1953 - 54, Ι, Σ. Καρούζου, Ἄγαλμα Ἀρτέμιδος ἐξ Αἰτωλικοῦ, σ. 63 - 80, εἰκ. 1,2,5,14, πίν. Ι α - β, ΙΙ α - β. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, σ. 396, ἀριθ. 8. Μουσεῖον Βόλου: πορτραῖτον τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἀριθ. εὑρετ. Λ. 529. C. Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 396, ἀριθ. 2. Μουσεῖον Θηβῶν: κεφαλή. C.Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 396, ἀριθ. 3. Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: πορτραῖτον ἀριθ. εὑρετ. 1054. C. Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 396, ἀριθ.1. J.D.I. 84 (1969), A. Rüsch, Das Kaiserzeitliche Makedonien, σ. 130, ἀριθ. P34, εἰκ. 40 - 41. Μουσεῖον Πρεβέζης: προτομὴ ἀπολεσθεῖσα· ὑπάρχει μικρὰ ἀσαφὴς φωτογραφία της. ΑΔ 2 (1916), σ. 52, εἰκ. 13. M. Wegner, Die Antoninen, σ. 219. Μουσεῖον Ρόδου: πορτραῖτον γυναικός, πιθανῶς ἱερείας, τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. ΑΔ 20 (1965): Μελέται, Κ. Φατούρου, Κεφάλι ἀπὸ τὴν Ἀντιμάχεια τῆς Κῶ, σ. 171 - 180, πίν. 81 α-β, 84 α-β. Συγγενὲς διάδημα φέρει ἱέρεια τοῦ Μουσείου Κυρήνης. E. Rosenbaum, Cyrenaican Portrait Sculpture, σ. 62, ἀριθ. 62, εἰκ. XL 3 - 4.

BILDNIS FAUSTINAS DER JUNGEREN IM MUSEUM VON PATRAS

Das unpublizierte Frauenporträt im Museum von Patras gehört, wie es sich aus der Frisurwiedergabe und der Augenpartiebearbeitung herausstellt, in der Zeit der Antoninen. Gesichtszüge und Ausdruck zeigen Ähnlichkeit mit der Kaiserin Faustina der jüngeren der meistporträtierten Kaiserin im griechischen Raum. Ihre Porträts befinden sich in vielen griechischen Mu-

seen (Olympia Mus., Agora Mus., Athener Nat. Mus., Kerkyra Mus., Korinthos Mus., und Kos Mus). Mit dem Porträt aus Patras ist das Porträt im Kapitolinischen Museum, Salone Inv. Nr. 11 verwandt. Beide Köpfe haben die ovale Form des Gesichtes, die grosse Fläche der Wangen und den kleinen vollen Mund (soweit es die Zerstörung erkennen lässt) gemeinsam. Anders ist der Frisurtypus,der Gesichtsausdruck und die Modellierung, doch diese Abweichungen sind bei den griechischen Arbeiten oft zu bemerken.

A. DATSULIS - STAVRIDIS

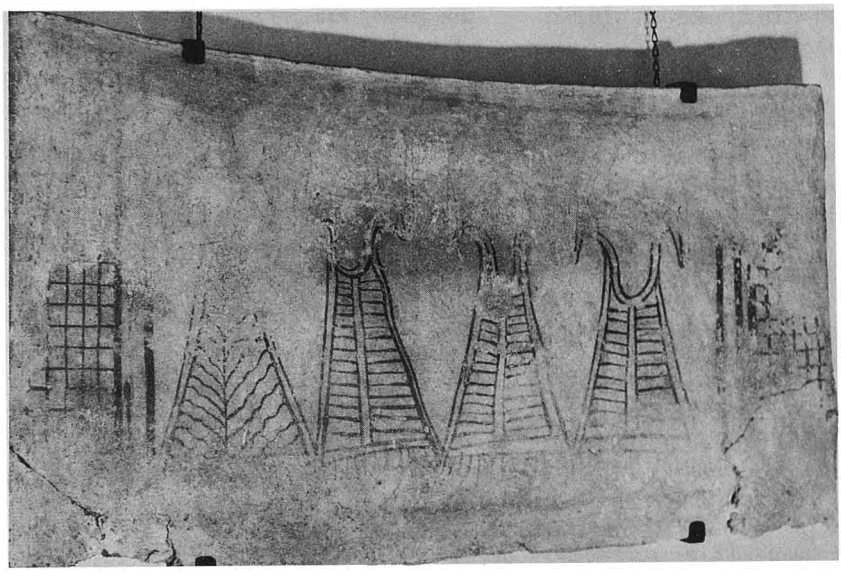
ΤΜΗΜΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΛΑΡΝΑΚΟΣ ΕΚ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ Κ. ΠΟΛΙΤΟΥ

Εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος κιβωτιοσχήμους πηλίνας λάρνακας (chest) τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου[1] , θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ τμῆμα λάρνακος, ἀνῆκον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ κ. Καρόλου Πολίτου[2], τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν.

Τὸ τμῆμα τοῦτο, ἀπαρτιζόμενον ἐξ ἑνὸς μεγάλου τεμαχίου καὶ τριῶν μικρῶν, τὰ ὁποῖα συνεκολλήθησαν κατὰ

1. E. Vermeule, Painted Mycenaean Larnakes, JHS 85 (1965), σ. 123 - 148, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ Greece in the Bronze Age, σ. 210 - 214, Sp. Iacovidis, A Mycenaean Mourning Custom, AJA 70 (1966), σ. 43 - 50 (ἰδίᾳ σ. 46 - 49), ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, Ν. Πλάτων, Μυκηναϊκὴ Ἀρχαιολογία, Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia, I, σ. 19, Σπ. Μαρινᾶτος, From the Silent Earth AAA III (1970), σ. 61 - 62, Θ. Σπυρόπουλος, Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας, AAA III (1970), σ. 184 - 197, ΠΑΕ (1969), σ. 5 - 15 καὶ 1970, σ. 29 - 36, Connaissance des Arts. Funèbre, mais sensationelle découverte à Tanagra (Ἀπρίλιος 1971 σ. 72-77) καὶ Terracotta Sarcophagi, Archaeology 25 (1972), σ. 206 - 209, Ἡ λάρναξ Καρλσρούης, Inv. Nr. 65. α) J. Thimme ἐν Neuerwerbungen des Badischen Landesmuseums 1952 - 62. Eine Auswahl [Karlsruhe 1966] ἀρ. 6, μετὰ φωτογραφιῶν, β) μνημονεύεται ἐν τῷ ἀκολουθοῦντι καταλόγῳ (σ. 9 - 10), Ἡ Aachen - Kassel συλλ. Ludwig Aachen ἐν Aachener Kunstblätter, 37, 1968, Düsseldorf, R. Lullies, Griechische Kunstwerke. Sammlung Ludwig, Aachen, Ausstellung Kassel (25.5 - 6.10. 1968) ἀρ. 1, σ. 9 - 10 μετ' εἰκόνων.

2. Θερμόταται εὐχαριστίαι ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εἰς τὸν κ. Κάρολον Πολίτην καὶ τὴν ἔφορον ἀρχαιοτήτων δ. Ἀγγελικὴν Ἀνδρειωμένου, διὰ τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

Εἰκ. 1

τὰ ἄκρα αὐτῶν, ἀποτελεῖ τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος. Ἐλλείπουν οἱ πόδες (εἰκ. 1, 2).

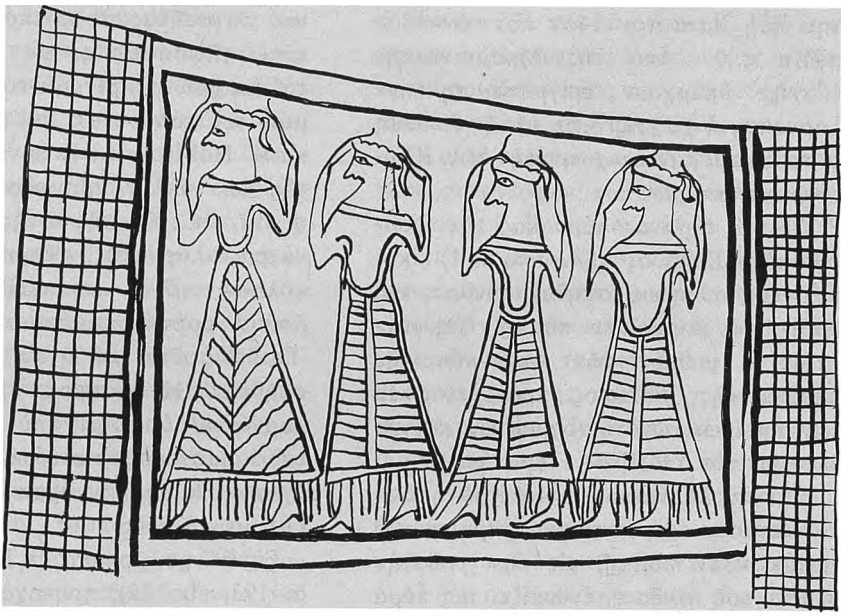
Διαστάσεις: ὕψος 0,54 μ., μῆκος 0,99 μ., πάχος +0,03 μ.

Πηλὸς κιτρινέρυθρος, χονδροειδής. Ἐπίχρισμα ὑπόλευκον.

Αἱ μορφαὶ ἀπεδόθησαν διὰ περιγράμματος. Τὸ περίγραμμα ὡς καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν ἀποδίδονται διὰ μελανοῦ χρώματος. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ζῳφόρος ἐκ τεσσάρων γυναικείων μορφῶν τοῦ αὐτοῦ περίπου ὕψους, αἱ ὁποῖαι βαδίζουν ἐν πομπῇ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ κορμὸς ὅλων· ἀποδίδεται κατ' ἐνώπιον, ἐνῷ ἡ μόλις διακρινομένη κεφαλὴ ἐν κατατομῇ. Τὸ ἄνω τμῆμα τῶν μορφῶν εἶναι λίαν δυσδιάκριτον. Αἱ χεῖρες, καμπτόμεναι κατὰ τὸν ἀγκῶνα, ὡς ὑποδεικνύουν τὰ σωζόμενα ἴχνη, ὑψοῦνται πρὸς τὴν κεφαλὴν καὶ πιθανῶς ἐφάπτονται τοῦ καλύμματος αὐτῆς. Αἱ ἐν λόγῳ μορφαὶ παρίστανται εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν τῶν θρηνῳδῶν[3]. Ἡ ὅλη παράστασις ὁρίζεται ὑπὸ πλαισίου, ἑκατέρωθεν δ' αὐτῆς, εἰς τὰς παραστάδας, ἐγράφη ἀβακωτὸν κόσμημα ἀποδοθὲν μόνον διὰ γραμμῶν· ἴχνη μελανοῦ χρώματος σώζονται μόνον εἰς ἓν τετραγωνίδιον κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον. Δύο ἐγχάρακτοι γραμμαὶ διακρίνονται κάτωθεν τῆς παραστάσεως εἰς τὴν θέσιν τοῦ πλαισίου.

Τὸ κάτωθεν τῆς στενῆς ὀσφύος ἔνδυμα (κωδωνόσχημος φούστα) τῆς πρώτης ἐξ ἀριστερῶν μορφῆς ποικίλλεται δι' ὀφιοειδῶν γραμμῶν, διαγωνίως τεθειμένων ἑκατέρωθεν τῆς ἐν τῷ μέσῳ κατακορύφου γραμμῆς, ὁρίζεται δὲ εἰς τὰ πλάγια καὶ κάτω ὑπὸ ταινίας. Ἐκ τῆς κάτω ὥας κρέμανται ἀραιοὶ κροσσοί, οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν νὰ διαφαίνωνται τὰ σχεδὸν τριγωνικὰ κάτω ἄκρα τῆς μορφῆς.

3. Sp. Iacovidis, ἔ.ἀ.

Εἰκ. 2

Τὸ στῆθος καλύπτεται ὑπὸ κόλπου ἀπολήγοντος γλωσσοειδῶς· ταινία μόλις διακρινομένη ὁρίζει τὴν παρυφὴν τῆς γλωσσοειδοῦς ἀπολήξεως. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ τριγωνικοῦ λαιμοῦ διαφαίνεται εὐρὺ περιλαίμιον (« γιακᾶς »). Ἡ κεφαλὴ εἶναι λίαν δυσδιάκριτος. Ἀξιοσημείωτος ἡ ραδινότης τοῦ σώματος.

Αἱ τρεῖς ἄλλαι γυναικεῖαι μορφαὶ παρουσιάζουν τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὴν πρώτην, διαφέρουν δὲ μόνον ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῆς « φούστας », ἡ ὁποία ποικίλλεται οὐχὶ δι' ὀφιοειδῶν, ἀλλὰ δι' ὁριζοντίων γραμμῶν ἑκατέρωθεν μιᾶς κατακορύφου ταινίας δηλουμένης διὰ δύο παραλλήλων μελανῶν γραμμῶν. Ἡ κωδωνόσχημος « φούστα » πλαισιοῦται κατὰ τὰ πλάγια καὶ κάτω ὑπὸ ὁμοίας ταινίας. Ἀμυδρῶς διαφαίνονται τὰ πτηνόμορφα πρόσωπα καὶ ἡ πρὸς τὴν ὠμοπλάτην κατερχομένη κόμη, (« κοτσίδα ».) Ἡ ἐνδυμασία, σχεδὸν κατὰ τὸν μινωικὸν συρμόν [4], ἀνήκει εἰς τὸν ἠπειρωτικὸν τύπον. Τὸ στῆθος τῶν γυναικῶν ἐκαλύφθη [5] κατὰ τὴν ἠπειρωτικὴν σεμνότητα καὶ εὐπρέπειαν. Τὸ νόημα τῆς παραστάσεως ἐκφράζεται διὰ τῆς στάσεως τῶν μορφῶν. Ἡ ἀπεικόνισις τῶν θρηνῳδῶν ἐνθυμίζει ἔργα πρωτογόνου τέχνης. Αἱ μορφαὶ εἶναι ἐσχηματοποιημέναι καὶ αἱ ἀναλογίαι των ἀφύσικοι. Ἀνισοπαχὴς καὶ ἀσταθὴς εἶναι ἡ γραμμή, διὰ τῆς ὁποίας σχεδιάζονται τόσον αἱ μορφαὶ ὅσον καὶ τὸ πλαίσιον καὶ τὸ ἀβακωτὸν κόσμημα. Τὴν ὅλην παράστασιν χαρακτηρίζει ἀφελὴς ἀλλὰ καὶ ἐκφραστικὴ λιτότης.

Ὁ τύπος τῆς κιβωτιοσχήμου λάρνακος, στηριζομένης εἰς τέσσαρας τετραγώνους πόδας, ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν Κρή-

4. Βλ. G. Rodenwaldt, Tiryns II, σ. 76 κ.ἑ.

5. Πρβλ. E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, σ. 212 καὶ πίν. XXXV A καὶ JHS 85 (1965), σ. 129, ἀρ. 3, πίν. XXVI b, XXVII a,b.

την ἤδη κατὰ τὸν 14ον καὶ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. Ἀπὸ τῆς Μεσομινωικῆς ἐποχῆς ὑπάρχουν δείγματα πηλίνων λαρνάκων,ἡ χρῆσις ὅμως αὐτῶν διεδόθη εὐρέως μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κρητικῶν ἀνακτόρων [6].

Εἰς τὰς πηλίνας λάρνακας τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος (βλ. ὑποσ. 1) εἰκονίζονται συνήθως σκηναὶ πένθους καὶ θρηνοῦσαι μορφαὶ ἐν πομπῇ. Ὡς γνωστόν, ὁ ρυθμὸς τῶν λαρνάκων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος προέρχεται ἐκ τῶν ἠπειρωτικῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἐκ θεμάτων τῶν ΥΕ ΙΙΙ Β - Γ κρατήρων [7].

Εἰς τὴν λάρνακα Κ. Πολίτου ἡ ὅλη παράστασις τῶν τεσσάρων θρηνουσῶν γυναικῶν ἐν πομπῇ, εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν τοῦ πένθους, ἐνθυμίζει τὰς παρὰ τὴν Τανάγραν εὑρεθείσας λάρνακας [8].

Αἱ θρηνοῦσαι γυναῖκες μιᾶς λάρνακος τῆς Τανάγρας ἐκ τοῦ 6ου τάφου (ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 191, εἰκ. 9), βαίνουν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐν πομπῇ μὲ τὰς χεῖρας εἰς τὴν κεφαλήν, εἰς στάσιν παρομοίαν πρὸς τὴν τῶν μορφῶν τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου. Ἡ « φούστα » των ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀντίστοιχον ἔνδυμα τῆς πρώτης ἐξ ἀριστερῶν γυναικὸς τῆς ἐξεταζομένης λάρνακος, τὰ δὲ ἄκρα τῶν ποδῶν ἀποδίδονται ὡς καὶ εἰς τὴν λάρνακα Κ. Πολίτου. Εἰς τὴν ἄλλην μακρὰν πλευρὰν τῆς ἀνωτέρω ἐκ Τανάγρας λάρνακος (ἔ. ἀ., σ. 192, εἰκ. 10), ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν μορφὴ φέρει κεκαλυμμένον τὸ στῆθος μὲ κόλπον ἀπολήγοντα κάτω γλωσσοειδῶς, εἰς δὲ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ διακρίνεται τὸ εὐρὺ περιλαίμιον τοῦ κόλπου, ὡς καὶ εἰς τὴν λάρνακα Κ. Πολίτου. Αἱ ἐν συνεχείᾳ τῆς πρώτης δύο ἄλλαι θρηνῳδοὶ ΑΑΑ (ἔ.ἀ., σ. 192, εἰκ. 10), τῆς αὐτῆς πάλιν ἐκ Τανάγρας λάρνακος, φέρουν τὸν αὐτὸν κόλπον, ἀλλὰ πεποικιλμένον, αἱ δὲ λοιπαὶ μορφαὶ παρόμοιον πρὸς αὐτάς. Ἐπιβεβαιοῦται οὕτω τὸ κεκαλυμμένον στῆθος. Ἡ ζῳφόρος ἀμφοτέρων τῶν λαρνάκων ὁρίζεται ὑπὸ πλαισίου· εἰς τὰς παραστάδας, ἑκατέρωθεν τῆς πομπῆς, ἐγράφη παρόμοιον ἀβακωτὸν κόσμημα (ἔ.ἀ, σ. 192, εἰκ. 10).

Εἰς ἄλλην λάρνακα ἐκ Τανάγρας (ἔ.ἀ, σ. 193, εἰκ. 12), προερχομένην ἐπίσης ἐκ τοῦ 6ου τάφου, εἰκονίζονται ἐν πομπῇ παρόμοιαι θρηνοῦσαι μορφαὶ βαίνουσαι πρὸς τὰ δεξιά. Ἡ « φούστα » τῶν δύο πρώτων ἐξ ἀριστερῶν ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῆς πρώτης μορφῆς τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου. Ὁμοιότης ἐπίσης παρατηρεῖται καὶ ὡς πρὸς τὰ περιλαίμια τῶν μορφῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν κάτω ἄκρων.

Αἱ ἐν λόγῳ παραστάσεις τῶν ἐν Τανάγρᾳ εὑρεθεισῶν λαρνάκων ἐγράφησαν διὰ περιγράμματος, αἱ δὲ λεπτομέρειαι ἐδηλώθησαν διὰ χρώματος [9]. Ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ ἀντίληψις καὶ ἐκτέλεσις εἰς τὴν σύνθεσιν εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς μυκηναϊκῆς λιτῆς ζωγραφικῆς. Αἱ ἄκαμπτοι καὶ ὁμόρροποι γυναικεῖαι μορφαὶ ἐκφράζουν διὰ τῆς στάσεως αὐτῶν τὸν θρῆνόν των. Τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν λάρνακα Κ. Πολίτου.

6. Βλ. E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, σ. 210.

7. Βλ. E. Vermeule, ἔ.ἀ., καὶ JHS 85 (1965), σ. 138.

8. Βλ. Θ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ 1969, σ. 5 - 15, πίν. 5, καὶ ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 191 - 193, εἰκ. 9, 10, 11 καὶ 12.

9. Βλ. Θ. Σπυρόπουλος, ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 194.

Ἡ αὐτὴ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψις καὶ ἐκτέλεσις ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν πηλίνην λάρνακα τῆς συλλογῆς Νιάρχου [10], ἡ ὁποία προέρχεται, πιθανώτατα, ἐκ Τανάγρας [11]. Ἐπ' αὐτῆς εἰκονίζεται ζῳφόρος ἐκ τεσσάρων θρηνουσῶν μορφῶν ἐν πομπῇ, ἐνδεδυμένων κατὰ τὸν μινωικὸν περίπου συρμόν, ἀλλὰ μὲ κεκαλυμμένον τὸ στῆθος κατὰ τὸ ἠπειρωτικὸν ἔθος. Ἡ παράστασις, περιοριζομένη ἐπίσης ἐντὸς πλαισίου, ἀπεδόθη διὰ περιγράμματος, μὲ ἐπὶ μέρους δήλωσιν τῶν λεπτομερειῶν διὰ χρώματος. Ἡ ἐνδυμασία τῶν μορφῶν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν τῆς πρώτης γυναικὸς τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου, τὰ παραπληρωματικὰ ὅμως στοιχεῖα τῆς λάρνακος Νιάρχου ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν ἐξεταζομένην ὑφ' ἡμῶν λάρνακα. Ἡ εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν τῆς λάρνακος Νιάρχου εἰκονιζομένη γυναικεία μορφὴ ἀπεδόθη εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν τοῦ πένθους, κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὰς θρηνῳδοὺς τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου. Ἡ «φούστα» της, πεποικιλμένη δι' ὀφιοειδῶν γραμμῶν διαγωνίως τεθειμένων, ὁμοιάζει πρὸς τὸ κάτω ἔνδυμα τῆς πρώτης γυναικείας μορφῆς τῆς ἐξεταζομένης λάρνακος, εἰς ὅμοιον δ' εὐρὺ περιλαίμιον ἀπολήγει καὶ τὸ ἄνω ἔνδυμα τῆς μορφῆς τῆς λάρνακος Νιάρχου.

Ἡ ἐνδυμασία, τὸ πρωτόγονον σχέδιον, αἱ ἄκαμπτοι στάσεις τῶν ἐσχηματοποιημένων μορφῶν τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου ὡς καὶ ὁ ζωγραφικὸς λιτὸς ρυθμὸς αὐτῆς, προσομοιάζουν πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν τῆς λάρνακος Νιάρχου.

Τὰ αὐτὰ περίπου χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα συναντῶμεν καὶ εἰς λάρνακα τῆς συλλογῆς L. Pomerance, ἐν N. Ὑόρκῃ [12]. Εἰς αὐτὴν εἰκονίζονται δύο γυναικεῖαι ἀντωπαὶ θρηνοῦσαι μορφαί, φέρουσαι « φούσταν » πεποικιλμένην δι' ὀφιοειδῶν γραμμῶν, κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὸ κάτω ἔνδυμα τῆς πρώτης γυναικὸς τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου. Αἱ λάρνακες Pomerance καὶ Νιάρχου προέρχονται προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ὡς ἔχει ἤδη ἀναφερθῇ ὑπὸ τοῦ Σπ. Ἰακωβίδου, καὶ ὑπὸ τῆς E. Vermeule, ἔ.ἀ.

Αἱ δύο ἀντωπαὶ γυναικεῖαι μορφαὶ τῆς λάρνακος Pomerance φέρουν « φούσταν » ὁμοιάζουσαν πρὸς τὸ ἔνδυμα τῶν θρηνῳδῶν τῆς λάρνακος Νιάρχου, δὲν φέρουν ὅμως ὅμοιον κόλπον καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφέρουν τῶν μορφῶν τῶν λαρνάκων Νιάρχου καὶ Πολίτου.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ πρώτη μορφὴ τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου ἔχει τὸ κάτω ἔνδυμα (« φούστα ») ὅμοιον πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν τῆς γυναικὸς τῆς εἰκονιζομένης εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν τῆς ἐκ Τανάγρας λάρνακος, ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 193, εἰκ. 11), ὡς καὶ πρὸς τὰς ἐνδυμασίας τῶν γυναικῶν τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς αὐτῆς λάρνακος (ἔ.α., σ. 191, εἰκ. 9), καὶ τῶν δύο πρώτων ἐξ ἀριστερῶν γυναικῶν ἑτέρας λάρνακος ἐκ

10. Βλ. E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, σ. 212 καὶ πίν. XXXV A καὶ JHS 85 (1965), σ. 129, ἀρ. 3, πίν. XXVI b καὶ XXVII a,b, καὶ D. von Bothmer, Ancient Art in New York Private Collections (1961), σ. 24 καὶ Münzen und Medaillen AG. Basel, Auktion XVIII (1958), ἀρ. 74, πίν. 18 καὶ Sp. Iacovidis, ἔ.ἀ., σ. 46 καὶ 47, ill. 1 καὶ ill. 2.

11. Βλ. E. Vermeule, JHS 85 (1965), σ. 124-125.

12. Βλ. E. Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 129, ἀρ. 4, πίν. XXVII C, καὶ Greece in the Bronze Age, σ. 212 καὶ σ. 213, εἰκ. 37 a. Βλ. καὶ D. von Bothmer, Ancient Art in New York Private Collections (1961), ἀρ. 102, σ. 23 καὶ Sp. Iacovidis, ἔ.ἀ., σ. 46 καὶ 48.

τοῦ αὐτοῦ τάφου (ἔ.ἀ., σ. 193, εἰκ. 12). Ὁμοιότης παρατηρεῖται καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ ἐνδύματος (κόλπου) μεταξὺ λάρνακος Κ. Πολίτου καὶ Τανάγρας (ἔ.ἀ., σ. 192, εἰκ. 10). Ἡ παρουσιαζομένη μικρὰ διαφορὰ τοῦ ἐνδύματος τῆς πρώτης θρηνῳδοῦ ἐνδεχομένως νὰ ὀφείλεται εἰς πρόθεσιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ ὑποδηλώσῃ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πομπῆς. Σημειωτέον ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας ἐκ Τανάγρας λάρνακας (ἔ.ἀ., σ. 193, εἰκ. 12, διαφορὰ εἰς τὴν «φούσταν» καὶ σ. 192, εἰκ. 10, ἀκόσμητος κόλπος). Ὁμοιότητα προσέτι ἔχει καὶ πρὸς τὰς ἐνδυμασίας τῶν γυναικῶν τῆς ζωφόρου τῶν λαρνάκων Νιάρχου καὶ Pomerance. Κόλπος καλύπτει τὸ στῆθος τῶν θρηνουσῶν μορφῶν τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὰς λάρνακας τῆς Τανάγρας (ἔ.ἀ., σ. 192, εἰκ. 10) καὶ Νιάρχου [13].

Ἡ στάσις τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν εἰς τὰς μνημονευθείσας λάρνακας Πολίτου, Τανάγρας, Νιάρχου, Pomerance εἶναι ἡ αὐτή: γυναικεῖαι μορφαὶ ἐν πομπῇ εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν τοῦ πένθους.

Δυστυχῶς, τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ζωφόρου Πολίτου δὲν σώζεται καλῶς καὶ μόνον ἀμυδρῶς διακρίνονται ὁ τριγωνικὸς παχὺς λαιμὸς καὶ τὸ πτηνόμορφον πρόσωπον τῶν μορφῶν, ὡς ἐλέχθη ἐν ἀρχῇ. Ὁ πόλος καὶ ἡ κόμη προσομοιάζουν πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μορφῶν τῶν λαρνάκων Τανάγρας καὶ Νιάρχου. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα διαφαίνονται κυρίως εἰς τὴν τετάρτην θρηνῳδὸν τῆς λάρνακος Κ. Πολίτου, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ὑψωμέναι χεῖρες ἐφάπτονται τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι παραστάσεις τῶν λαρνάκων ἀπεδόθησαν διὰ περιγράμματος καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἐδηλώθησαν διὰ χρώματος. Ἡ τεχνοτροπία εἶναι πρωτόγονος. Αἱ μορφαὶ στεροῦνται πλαστικότητος καὶ τὰ χαρακτηριστικά των εἶναι ἐσχηματοποιημένα. Ἡ ὅλη πομπὴ τῶν θρηνουσῶν ἐνθυμίζει τὰς πομπὰς τῶν ἠπειρωτικῶν τοιχογραφιῶν [14].

Ὁ A. Furumark [15] τοποθετεῖ τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων παρομοίας θρηνούσας γυναικείας μορφὰς ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ἤτοι εἰς τὴν ΥΕ Β - Γ. Αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Περατῆς θρηνοῦσαι μορφαὶ ἀνήκουν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Ἰακωβίδης [16] εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδον.

Ἡ E. Vermeule χρονολογεῖ τὰς δημοσιευθείσας ὑπ' αὐτῆς λάρνακας εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β - Γ περίοδον [17], τονίζει δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κεραμεικῆς κατὰ τὴν αὐτὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῶν λαρνάκων [18].

Αἱ εὑρεθεῖσαι ἐν Τανάγρᾳ λάρνακες (ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ.195), ἐχρονολογήθησαν ὑπὸ τοῦ Θ. Σπυροπούλου ἐκ τῶν κτερι-

13. Βλ. E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, πίν. XXXV A.

14. Πρβλ. E. Vermeule, JHS 85 (1965), σ. 138 καὶ Ἀ. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), σ. 339, εἰκ. 193, ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν, G. Rodenwaldt, Tiryns II, πίν. VIII, καὶ M. Lang, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, II, πίν. O.

15. A. Furumark, Mycenaean Pottery, σ. 238, εἰκ. 25 (Motive 1. Man), ἀρ. 10 HIIIB καὶ σελ. 241 εἰκ. 26, ἀρ. 28. LHIIIC : 1.

16. Sp. Iacovidis, ἔ.ἀ., σ. 43 κ.ἑ.

17. Βλ. E. Vermeule, JHS 85 (1965), σ. 134.

18. Βλ. E. Vermeule, ἔ.ἀ., καὶ Greece in the Bronze Age, σ. 210.

σμάτων εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β - Γ περίοδον.

Εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ΥΕ ΙΙΙ Β - Γ, δύναται νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ ἐξετασθεῖσα λάρναξ Κ. Πολίτου, ἡ ὁποία ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν της φαίνεται ἔργον ἠπειρωτικοῦ ἐργαστηρίου, — πιθανῶς παρὰ τὴν Τανάγραν ἱδρυμένου —, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ μνημονευθεῖσαι λάρνακες.

Ὁ καλλιτέχνης ἔλαβε προφανῶς ὡς πρότυπον, παρὰ τὴν διαφορὰν τοῦ θέματος, τὰς πομπὰς τῶν τοιχογραφιῶν τῶν Θηβῶν, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τίρυνθος, διὰ λιτοῦ δὲ ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ προσέδωσε πνευματικότητα εἰς τὸ ἔργον του, μεταδίδων εἰς τὸν θεατὴν τὴν θλῖψιν τῶν θρηνουσῶν γυναικῶν.

ΡΟΖΑΛΙΝΔΗ ΛΟΡΑΝΔΟΥ - ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἐπίμετρον

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1971 εὑρέθησαν ἐν Τανάγρᾳ ἕτεραι δύο λάρνακες εἰς τὸν τάφον 60. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 λάρνακα ὁ Θ. Σπυρόπουλος ἀναφέρει εἰς τὰ ΠΑΕ 1971, σ. 7 κ.ἑ., πομπὴν πέντε γυναικείων μορφῶν, ὁμοίων πρὸς τὰς εἰκονιζομένας ἐπὶ τῶν μεγάλων λαρνάκων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1969 (Βλ. ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 191, εἰκ. 9). Αἱ λάρνακες ὅμως αὗται δὲν ἔχουν δημοσιευθῆ πλήρως καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύναμαι νὰ μνημονεύσω τὸ νέον αὐτὸ ὑλικόν.

Ρ.Λ.Π.

PART OF A MYCENAEAN LARNAX FROM THE PRIVATE COLLECTION OF C. POLITIS

Part of a Mycenaean clay larnax, belonging to the private collection of Mr. C. Politis, is presented in this article. The fragment forms one of the long sides of a chest - shaped larnax, decorated with a frieze of four mourning female figures facing left. The representation is surrounded by a frame, and the jambs carry a chequered design. The figures wear a bell - shaped skirt. In one of the figures the skirt is adorned with serpentine lines diagonally arranged on either side of a central vertical band, and in the others with horizontal lines on either side of a vertical band; the lower bordering carries a thin fringe.All the figures have their breast covered by a kolpos with

tongue - shaped lower bordering. The bird - like faces and coiffures are hardly visible. The figures' attire is of the mainland type. The whole representation is characterized by a naive but expressive simplicity.

The representation of this larnax is reminiscent of the chest - shaped larnakes found near Tanagra, decorated with a frieze of mourning women. Of a similar artistic conception and execution are the larnax in the Niarchos Collection showing a procession of four mourning figures, and the larnax in the L. Pomerance Collection bearing the representation of two mourning confronted female figures. Both specimens seem to have been the products of the same workshop.

The study and comparison of this fragment to the above - mentioned larnakes leads to the conclusion that it is a mainland product, datable to the LH III B-C period, of a workshop probably founded near Tanagra.

R. LORANDOU - PAPANTONIOU

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΟΚΤΩΣΧΗΜΟΥ ΑΣΠΙΔΟΣ ΕΚ ΜΥΚΗΝΩΝ*

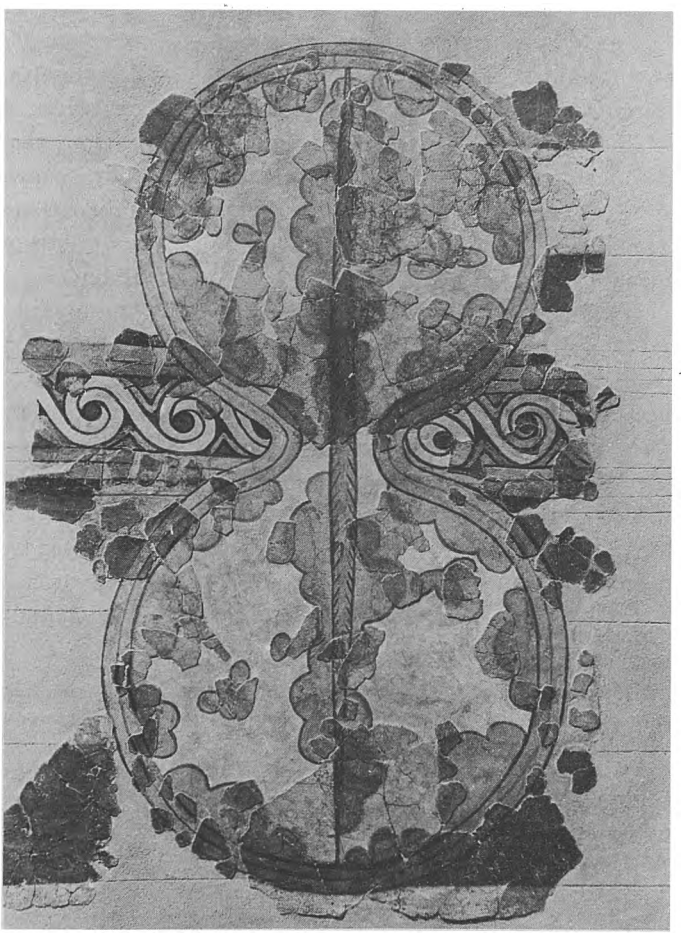
Τὸ παρὸν τμῆμα γραπτοῦ κονιάματος εὑρέθη μετὰ πλείστων ἄλλων τὸν Αὔγουστον τοῦ 1971 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ὑπ' ἀρ. 1 τοῦ « Νοτίου Κτηρίου », τοῦ κειμένου νοτίως τῆς οἰκίας Τσούντα[1]. Ἡ τοιχογραφία ἀπηρτίσθη ἐξ 170 περίπου τεμαχίων, πάχους 0,005 μ., ἡ δὲ ἀσπίς, ὡς ἀποκατεστάθη, ἔχει ὕψος 0,735 μ., διάμετρον ἄνω κύκλου 0,35 μ., κάτω κύκλου 0,40 μ. (εἰκ. 1). Εἰς τὴν κάτω ἀπόληξιν τὸ κονίαμα παρουσιάζει τελειωμένας ἄκρας, προεξέχον καὶ αὐξανόμενον εἰς πάχος 0.01 μ.[2].

Ἡ ἀσπὶς αὕτη ἀπετέλει προφανῶς τμῆμα συνεχοῦς σειρᾶς ἀσπίδων, αἱ ὁποῖαι νοοῦνται ἀνηρτημέναι ἐπὶ τοῦ τοίχου καὶ δὴ ἀπὸ τῆς σπειροειδοῦς ζώνης, τὴν ὁποίαν διακόπτουν κατὰ διαστήματα. Γνωστὰ δείγματα ὁμοίων ζῳφόρων εἰς τοιχογραφίας εἶναι τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν

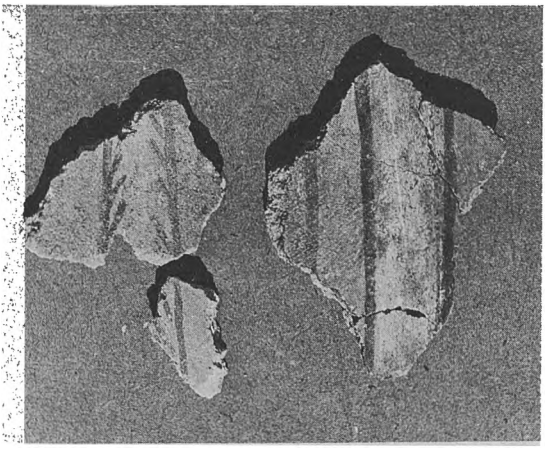
* Πρὸς τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Ε. Μυλωνᾶν ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς παρούσης δημοσιεύσεως, ὡς καὶ διὰ τὴν πρόθυμον συμπαράστασιν αὐτοῦ. Εὐχαριστίαι ὀφείλονται καὶ εἰς τοὺς ζωγράφους Κ. Ἠλιάκην καὶ Σ. Μπαλτογιάννην, διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς παραστάσεως.

1. Γ. Ε. Μυλωνᾶς, Ἀνασκαφὴ Μυκηνῶν, ΠΑΕ 1970, 121 κ.ἑ., πίν. 167 α (χῶρος α - β - γ). Ἔργον 1971, σ. 134, εἰκ. 161.

2. Τοῦτο ἀποτελεῖ πιθανὴν ἔνδειξιν ὑπάρξεως ὑπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁρατῆς ὁριζοντίας δοκοῦ. Ἐμφανεῖς ὁριζοντίας δοκοὺς δέχονται τόσον ὁ G. Rodenwaldt (Tiryns II, 38, 167, 207 κ.ἑ.) ὅσον καὶ ἡ M. Lang (Palace of Nestor II, The Frescoes, 17 κ.ἑ.).

Εἰκ. 1. Τοιχογραφία μὲ παράστασιν ὀκτωσχήμου ἀσπίδος

Εἰκ. 2. Τμῆμα τοῦ στελέχους καὶ τῆς ἄντυγος κυανῆς ὀκτωσχήμου ἀσπίδος

ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Τίρυνθος[3]. Ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῶν Θηβῶν διεσώθη ἐπίσης τεμάχιον γραπτοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τμῆμα ὀκτωσχήμου ἀσπίδος μὲ τεφρὰς κηλῖδας[4].

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ εἰς τὰς Μυκήνας, ὅπου διὰ πρώτην φορὰν ἀνακαλύπτονται τοιχογραφίαι ὀκτωσχήμων

3. Evans, Palace of Minos III, 302 κ.ἑ., εἰκ. 196 καὶ ἔγχρ. πίν. XXIII. Rodenwaldt, Tiryns II, 34 κ.ἑ., ἀρ. 44, πίν. V.

4. H. Reusch, Arch. Anzeiger 1953, 16 κ.ἑ.

ἀσπίδων[5], ὑπάρχουν δύο μεγέθη αὐτῶν, ὡς ἔχει ἤδη σημειωθῆ προκειμένου περὶ τῶν ζωφόρων Τίρυνθος καὶ Κνωσοῦ[6]. Οὕτω, πλὴν τῆς ζωφόρου τῶν ὕψους 0,735 μ. ἀσπίδων[7], εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ ἐνταῦθα περιγραφομένη, εἰς τὸν ἴδιον χῶρον θὰ ὑπῆρχε καὶ μεγαλυτέρα ζωφόρος, ὡς ὑποδηλοῦν ἀνευρεθέντα τεμάχια ἀσπίδος ὕψους 1.42 μ.

Ἡ παροῦσα ἀσπίς, τοῦ γνωστοῦ ὀκτωσχήμου τύπου[8], ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπαλλήλους κύκλους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἄνω εἶναι κατά τι μικρότερος, καὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ κέντρον τῆς ἀσπίδος συνέχονται διὰ κοίλης ἐσοχῆς τοῦ περιγράμματος. Τὸ περίγραμμα, ἤτοι ἡ ἄντυξ τῆς ἀσπίδος, σχηματίζεται ἐκ δύο ταινιῶν, χρώματος κυανοῦ ἐξωτερικῶς, κιτρίνου δ' ἐσωτερικῶς, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται ἀλλήλων καὶ περιγράφονται διὰ μελανῶν γραμμῶν[9]. Κατὰ τὸ ὕψος της ἡ ἀσπὶς διχοτομεῖται ὑπὸ κατακορύφου μακροῦ στελέχους ἀτρακτοειδοῦς σχήματος, μεγίστου πλάτους 0,024 μ. Τὸ στέλεχος τοῦτο στενοῦται βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω καὶ καταλήγει εἰς ὀξείας ἄκρας, ἐφαπτόμενον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιγράμματος τῆς ἀσπίδος. Φέρει κίτρινον ἔδαφος καὶ μελανὸν περίγραμμα, ἐσωτερικῶς τοῦ ὁποίου ἐκφύονται δύο σειραὶ μελανῶν λοξῶν γραμμιδίων μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω[10].

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀσπίδος εἶναι λευκή, ποικιλλομένη ὑπὸ κυανῶν κηλίδων κατ' ἀπομίμησιν τοῦ δέρματος ταύρου[11]. Αἱ κηλῖδες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τρίφυλλοι, ἐκφύονται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς γραμμῆς τοῦ περιγράμματος, ὡς καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ

5. Μέχρι τοῦ ἔτους 1970 ἡ μόνη γραπτὴ παράστασις ὀκτωσχήμου ἀσπίδος ἦτο ἡ ἐπὶ τῆς πλακὸς ἐξ ἀσβεστοκονιάματος τῆς εὑρεθείσης ὑπὸ τοῦ Τσούντα (AE 1887, 162 κ.ἑ., πίν. 10, 2, AM. XXXVII (1912), 129 κ.ἑ., πίν. VIII). Ἀντιθέτως, συχνὴ εἶναι ἡ παράστασις τοῦ θέματος τούτου εἰς τὴν μικροτεχνίαν, ἰδίως δὲ ἐπὶ δακτυλιολίθων.

6. Ἐκ τοῦ « North Threshing Floor Area » τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ὁ Evans ἀναφέρει κεκαυμένα τεμάχια κονιάματος ἀνήκοντα εἰς ζωφόρον ἀσπίδων μικροτέρων διαστάσεων τῶν ἀσπίδων τοῦ Μεγάλου Κλιμακοστασίου (Palace of Minos III, 308 κ.ἑ.). Ἐκ τῆς Τίρυνθος ἐπίσης ὁ Rodenwaldt μνημονεύει τμήματα ἀσπίδων κατὰ τὸ ἓν τρίτον περίπου μικροτέρων τῶν τῆς κυρίας ζωφόρου (Tiryns II, 40, ἀρ. 45).

7. ΠΑΕ 1970, 122 κ.ἑ., πίν. 170 α.

8. Περὶ τῆς ὀκτωσχήμου ἀσπίδος ὡς διακοσμητικοῦ στοιχείου καὶ θρησκευτικοῦ συμβόλου βλ. Evans, Palace of Minos III, 314 κ.ἑ. Mylonas, Mycenae and The Mycenaean Age, 157 - 158. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 33 (1972), 30 - 31, ὅπου ἡ ὀκτώσχημος ἀσπὶς ἑρμηνεύεται ὡς τὸ σύμβολον τῆς θεᾶς τοῦ πολέμου, τῆς λατρευομένης εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν. Βλέπε ὅμως καὶ Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion, 408 κ.ἑ.

9. Ὁ G. Karo (Die Schachtgräber von Mykenai, 211) ἑρμηνεύει τὸ πλαίσιον τῶν ἀσπίδων ὡς κατασκευαζόμενον ἐκ κεκαμμένου ξύλου ἢ κλάδων ἰτέας.

10. Τὸ στέλεχος ἡρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ Rodenwaldt ὡς ἡ χρωματικῶς τονισμένη ῥάχις τοῦ δέρματος τοῦ ταύρου (Tiryns II, 39)· ἀντιθέτως ἡ Lorimer (Homer and the Monuments, 136) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἀσπίδος ἦτο πρόσθετον, πιθανῶς ἐκ δέρματος. Ἡ δευτέρα ἄποψις ἐνισχύεται μὲ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀσπίδων τῶν Μυκηνῶν, εἰς τὰς ὁποίας τὸ στέλεχος περιορίζεται ὑπὸ παχέος περιγράμματος, διαχωριζόμενον ἐντελῶς ἀπὸ τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀσπίδος. Ἡ διαγράμμισις τοῦ στελέχους δηλοῖ εἴτε τὸ τριχωτὸν τοῦ δέρματος (Tiryns II, 39) ἢ τὴν σκίασιν τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας (Palace of Minos III, 306).

11. Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀκτωσχήμων ἀσπίδων βλ. W. Reichel, Homerische Waffen, 9 κ.ἑ. Tiryns II, 38 κ.ἑ. Karo, Schachtgräber, 210 κ.ἑ. Lorimer, ἔ.ἀ., σ. 136).

στελέχους. Τὸν μεταξὺ τούτων κενὸν χῶρον συμπληρώνουν μικρότεραι κηλῖδες, τρίφυλλοι ἢ ἐλλειψοειδεῖς. Αἱ κηλῖδες ἐζωγραφήθησαν ἐπὶ τῇ βάσει προσχεδίου[12], γενομένου διὰ κιτρίνης γραμμῆς, ἀσυνήθως παχείας, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν κατεβλήθη ἡ γνωστὴ προσπάθεια ἐπιμελοῦς καλύψεως τῶν γραμμῶν τοῦ προσχεδίου, αἱ ὁποῖαι παντοῦ σχεδὸν ἐξέχουν ὑπὸ τὸ κυανοῦν χρῶμα. Τοῦτο ἐγένετο ἴσως σκοπίμως, ὥστε νὰ δοθῇ πλαστικὴ ἐντύπωσις διὰ τῆς δημιουργίας δύο ἢ καὶ τριῶν πολλαχοῦ χρωματικῶν ἀποχρώσεων : κυανοῦ, κυανοῦ συμπίπτοντος μὲ κίτρινον, καὶ κιτρίνου χρώματος.

Ἡ συνδετικὴ ζώνη κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς ἀσπίδος, πλάτους 0,065 μ., φέρει συνεχῆ σειρὰν λευκῶν σπειρῶν μὲ μελανὰ περιγράμματα καὶ ὁλόβαφον ἐρυθρὸν ὀφθαλμόν. Τὰ μεταξὺ τῶν σπειρῶν παραπληρωματικὰ κοσμήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὸν τρίγωνον ἐρυθροῦ χρώματος καὶ κυανῆν καμπύλην ταινίαν ἐξωτερικῶς αὐτοῦ. Τὸ παραμένον μικρὸν τριγωνικὸν κενὸν μεταξὺ ἑκάστης σπείρας καὶ τῆς ἐφαπτομένης αὐτῆς πληροῦται ὑπὸ μελανοῦ χρώματος σχήματος κοίλου τριγωνιδίου.

Τὴν ζώνην τῶν σπειρῶν κλείουν ἄνω καὶ κάτω περιθωριακαὶ ταινίαι, κιτρίνη, κυανῆ καὶ μελανή, χωριζόμεναι μεταξὺ των διὰ μελανῶν ὁριζοντίων γραμμῶν. Τὸ ὅλον κόσμημα πλαισιοῦται ὑπὸ ὁριζοντίων ζωνῶν ἐρυθροῦ χρώματος, πλάτους 0,12 μ. Ἡ ἐπιφάνεια ἐπίσης ὅπου εὑρίσκεται ἡ ἀσπὶς περιορίζεται ἄνω καὶ κάτω ὑπὸ μιᾶς ὁμοίας ἐρυθρᾶς ζώνης. Κίτριναι γραμμαὶ προσχεδίου διακρίνονται ὑπὸ τὰς ὁριζοντίας ἀπολήξεις τῶν ἐρυθρῶν ζωνῶν.

Τὸ ὅλον περίγραμμα τῆς ἀσπίδος ἀκολουθεῖ ἐγχάρακτον καθοδηγητικὴν γραμμήν, ποικίλου βάθους, ἡ ὁποία ἐγένετο διὰ διαβήτου χαράξαντος δύο πλήρεις περιφερείας. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀσπίδος αἱ περιφέρειαι τῶν δύο ἐγχαράκτων κύκλων τέμνονται, ἡ δὲ τομὴ δυνατὸν νὰ διακριθῇ μετὰ προσεκτικὴν παρατήρησιν.

Ὥστε δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἑξῆς στάδια εἰς τὴν ζωγράφησιν τῆς ἀσπίδος : Κατ' ἀρχάς, ἐπὶ τοῦ νωποῦ κονιάματος ἐχαράχθη διὰ διαβήτου ἡ καθοδηγητικὴ γραμμή[13]. Ἐσωτερικῶς αὐτῆς ἐγράφησαν ἡ κυανῆ καὶ ἡ κιτρίνη ταινία τοῦ περιγράμματος, ὡς καὶ τὸ κίτρινον ἔδαφος τοῦ στελέχους, ἐνῷ διὰ κιτρίνου ἐπίσης χρώματος ἐξετελέσθη τὸ προσχέδιον τῶν κηλίδων. Ἀκολουθεῖ ἡ πλήρωσις τῶν κηλίδων διὰ τοῦ κυανοῦ χρώματος, τελευταῖον δὲ τοποθετεῖται τὸ μελανόν, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἰδιότητα, ὡς σκοτεινότερον πάντων, νὰ καλύπτῃ τυχὸν ἀτελείας τῶν προηγηθέντων χρωμάτων. Εἰς τὸ στάδιον αὐτὸ σχεδιάζονται αἱ γραμμαὶ αἱ καθορίζουσαι τὰς ταινίας τῆς ἄντυγος, τὸ περίγραμμα τοῦ στελέχους καὶ τέλος τὰ γραμμίδια ἐσωτερικῶς τούτου.

Ἀφοῦ οὕτω τελειωθῇ ἡ ἀσπίς, γράφονται μετὰ προσοχῆς ἐξωτερικῶς αὐτῆς αἱ κεντρικαὶ διακοσμητικαὶ ζῶναι καὶ αἱ ἐρυθραὶ ταινίαι. Εἰς τὰς τελευταίας τὸ χρῶμα τοποθετεῖται μετὰ προσοχῆς ἐκεῖ ὅπου ἅπτεται τοῦ περιγράμματος τῆς ἀσπίδος, ὥστε νὰ ἀκολουθῇ τὴν καμπύ-

12. Διὰ τὴν χρῆσιν τῶν προσχεδιαστικῶν γραμμῶν καὶ τῶν χρωμάτων αὐτῶν βλ. Tiryns II, 209.

13. Συχνὴ εἶναι ἡ πρὸ τῆς ζωγραφήσεως χρῆσις διαβήτου διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν τροχῶν ἁρμάτων, ροδάκων καὶ ἡμιροδάκων, κέντρων σπειρῶν κ.λ.π. (Lang, ἔ.ἀ., σ. 11, Tiryns II, 209, AM. XXXVI (1911), 233).

λην τῆς ἄντυγος, ἐνῷ εἰς τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν ἡ κίνησις τοῦ χρωστῆρος εἶναι πλέον ἐλευθέρα καὶ καθ' ὁριζοντίαν φοράν. Ὡς πρὸς τὴν ζώνην τῶν σπειρῶν, κατ' ἐξαίρεσιν σχεδιάζεται πρῶτον τὸ μελανὸν διὰ τὰς σπείρας καὶ διὰ τὰ παραπληρωματικὰ κοσμήματα καὶ κατόπιν τὸ ἐρυθρόν, μετὰ τοσαύτης ὅμως ἐπιμελείας, ὥστε σπανίως ἐπικαλύπτει τὸ μελανὸν χρῶμα.

Σημειωτέον ὅτι διὰ πρώτην φορὰν κατέχομεν ἀσπίδα μὲ διακόσμησιν καθαρῶς κυανοῦ χρώματος. Παραπλήσια ὡς πρὸς τὸ χρῶμα δείγματα ἔχομεν ἀπὸ ἀσπίδας τῆς Τίρυνθος, τῆς Κνωσοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀσπίδα τῶν Θηβῶν. Εἰς αὐτὰς ὅμως αἱ κηλῖδες εἶναι τεφραὶ ἢ κυανότεφροι, ἀποδίδεται δηλαδὴ κατὰ φυσικώτερον τρόπον τὸ χρῶμα τῶν ταύρων. Πιθανώτατα ὁ ζωγράφος τῆς κυανῆς ἀσπίδος, μὴ δυνηθεὶς νὰ διαποικίλῃ αὐτὴν διὰ τεφροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον σπανίζει κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τῶν μυκηναϊκῶν τοιχογραφιῶν[14], ἐξέλεξε τὸ κυανοῦν ὡς τὸ πλέον συγγενὲς πρὸς αὐτό. Τὴν ὕπαρξιν δευτέρας κυανῆς ἀσπίδος ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ δωματίου Ι δεικνύουν τρία μικρὰ τεμάχια κονιάματος· δύο τούτων διασώζουν τμῆμα τοῦ κιτρίνου στελέχους καὶ κυανοῦν χρῶμα ἑκατέρωθεν, προφανῶς ἀνῆκον εἰς ὁμοιοχρώμους κηλῖδας. Τὸ ἕτερον ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἄντυγος, ἐσωτερικῶς τῆς ὁποίας σώζεται ἡ ἀρχὴ κυανοῦ χρώματος (εἰκ. 2).

Ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω παρομοίων ἀσπίδων Κνωσοῦ, Τίρυνθος καὶ Θηβῶν, ἡ ἀσπὶς τῶν Μυκηνῶν ἀποτελεῖ μᾶλλον τὸ χρονολογικῶς νεώτατον παράδειγμα, ἀνήκουσα, βάσει ἀσφαλῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων, εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ ἐποχῆς[15]. Δυνάμεθα οὕτω νὰ διακρίνωμεν μερικὰ νεώτερα στοιχεῖα εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θέματος τῶν ὀκτωσχήμων ἀσπίδων, ἤτοι: 1) Ἐλλείπουν τὰ γραμμίδια τὰ διατιθέμενα εἰς δύο ἢ τρεῖς ἐλλειπτικὰς σειρὰς εἰς ἕκαστον ἥμισυ τῆς ἀσπίδος[16]. 2) Ἀπουσιάζει ἡ σκίασις διὰ διαγραμμίσεως τῆς ἐπιφανείας τῶν κηλίδων. 3) Τὸ δέρμα τῆς ἀσπίδος τῶν Μυκηνῶν εἶναι λιτότερον πεποικιλμένον ἔναντι τῶν καταστίκτων τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Τίρυνθος. 4) Παρατηρεῖται ἐν γένει μία ἁπλούστευσις εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὅλου θέματος. Οὕτω τὸ ἔδαφος τῆς ζωφόρου στερεῖται ὑπερβολικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων, δηλούμενον δι' ἁπλῶν ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν ταινιῶν, ὥστε αἱ ἀσπίδες νὰ ἀποτελοῦν τὸ κύριον θέμα τῆς τοιχογραφίας. Ἀντιθέτως, αἱ ἀσπίδες τῆς Τίρυνθος ἕνεκα τοῦ ὑπερφορτωμένου διακόσμου των δὲν ἐξαίρονται ἐν τῇ παραστάσει, ἀλλ' ὑποτάσσονται ὀργανικῶς εἰς τὸν περιβάλλοντα διάκοσμον. Αἱ σπειροειδεῖς ἄλλωστε ζῶναι τῆς κυανῆς ἀσπίδος εἶναι κατὰ πολὺ ἁπλούστεραι τῶν ἀντιστοίχων τῶν κνωσιακῶν δειγμάτων, ὅπου, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὸ κέντρον τῶν σπειρῶν δηλοῦται διὰ ρόδακος. 5) Τὸ κεντρικὸν στέλεχος τῆς ἀσπίδος παρουσιάζεται ραδινώτερον ἔναντι τῶν παλαιοτέρων δειγμάτων· ἡ ἐντύπωσις τῆς λεπτότητος ἐντείνεται ἀπὸ τάς, τρόπον τινά, ἐλισσομένας περὶ τὸ στέλεχος κηλῖδας.

ΙΩΑΝΝΑ ΚΡΙΤΣΕΛΗ - ΠΡΟΒΙΔΗ

14. Tiryns II, 159.

15. ΠΑΕ 1970, 122 - 123.

16. Ταῦτα εἶναι γνωστὰ ὡς ραφαί, αἱ ὁποῖαι ἤνωνον τὰ δέρματα τῆς ἀσπίδος (Σπ. Μαρινάτος, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, σημ. εἰς πίν. 223, Lorimer, ἔ.ἀ., σ. 136). Κατὰ τὸν Rodenwaldt αἱ ραφαὶ ἐστερέωνον πτυχὴν τοῦ δέρματος, ἀπαραίτητον διὰ νὰ λάβῃ ἡ ἀσπὶς τὸ κυρτὸν σχῆμα, ἐὰν τὸ δέρμα παρέμενεν ἄκοπον.

A SHIELD FRESCO FROM MYCENAE

During excavations in 1971 at Mycenae, pieces of painted plaster have been found in the east room of the South Building or Building of the Frescoes. When assembled, these pieces formed a fresco representing a figure-of-eight shield, of 0,735 m. height (fig. 1). The shield probably belongs to a frieze of shields, a feature known from the frescoes of Knossos, Tiryns and Thebes.

The shield consists of two superimposed circles with bichrome rim and surface adorned with blue spots imitating a spotted ox-hide. The elongated central part has a yellow ground with black hatching denoting the shading of the curved surface, or the hair of the hide. The background of the representation is composed of simple red strips with a spiral band painted at about mid - height of the shield.

A yellow preliminary drawing is discernible under the red strips and the spots; in the latter the preliminary drawing has remained uncovered and is so marked that it appears as a contour of the spot. The circles of the shield have been drawn with the help of compasses.

The blue shield, as well as the other shields found at Mycenae, present some new elements when compared with the above-mentioned frescoes of Knossos, Tiryns and Thebes. For example, the blue shield shows no stitching and the shading of the hide occurs only on the central strip which is longer and narrower and marked with a contour. Moreover, the field of the composition and the spiral band are rendered in a more plain fashion.

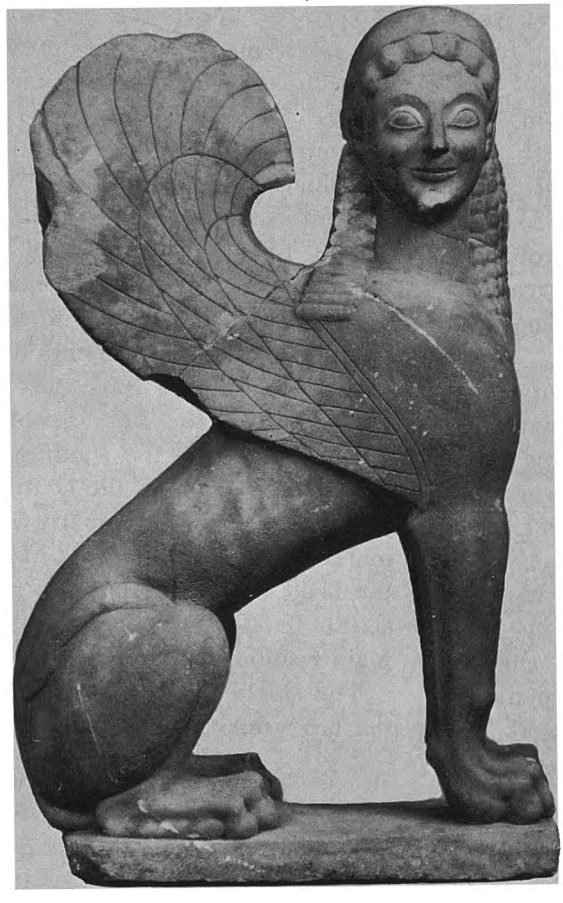
The shield of Mycenae is dated to the last years of the LH IIIB period.

IOANNA KRITSELI - PROVIDI

Η ΣΦΙΓΞ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Ἀγαθὴ τύχη περιέσωσε τὴν ἀρχαϊκὴν Σφίγγα τῆς Κορίνθου (εἰκ. 1-2) σχεδὸν ἀνέπαφον ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν διεφύλαξε μέχρις ἐσχάτων, ὥστε νὰ ἀποδοθῇ καὶ πάλιν εἰς δημοσίαν θέαν μετὰ μακροτάτην παραμονὴν εἰς τὸ φιλόξενον χῶμα.

Σπανίως ἡ Κορινθιακὴ γῆ μᾶς παρουσιάζει τοιαύτας ἐκπλήξεις, συνοδευομένας ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς ἀποκαλύψεως τοιαύτης ποιότητος μοναδικῶν ἔργων ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Κορίνθου. Κατὰ τὸ 146 π.Χ. ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως αὐτῆς ὑπῆρξε γενικὴ καὶ πλήρης, εἰς τοσοῦτον βαθμόν, ὥστε ἡ πλειονότης τῶν ἀξιολόγων μνημείων νὰ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς. Πολλοὶ ἐκ τῶν κινητῶν θησαυρῶν τῆς πόλεως μετεφέρθησαν

Εἰκ. 1. Ἡ Σφίγξ τῆς Κορίνθου

ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ καὶ οἱ ἐλάχιστοι ὑπολειφθέντες μόλις διέφυγον τῶν χειρῶν τῶν τυμβωρύχων, οἵτινες, ὡς φαντάσματα, περιήρχοντο τὴν ἐγκαταλελειμμένην περιοχήν, διὰ νὰ ἀνεύρουν ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει, τὰ « νεκροκορίνθια ».

Διαλαθοῦσα τὸν ἄδικον χαμὸν ἢ τὴν σκληρὰν ἐξορίαν, ἥτις ἠδύνατο νὰ τὴν πλήξῃ, εἰσήχθη τὴν 9ην Δεκεμβρίου 1972 εἰς τὸ Μουσεῖον Κορίνθου ἡ Σφὶγξ τῆς Κορίνθου.

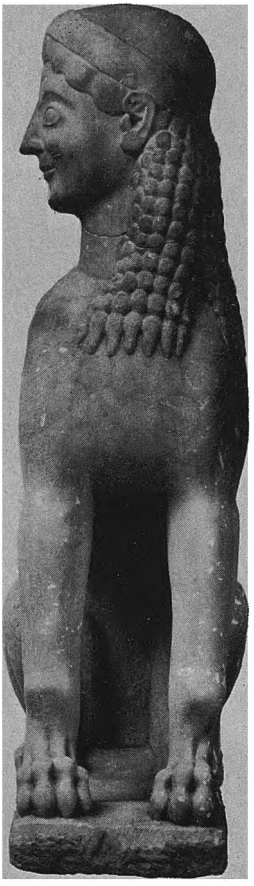
Εἶναι δύσκολον ἔργον ἡ περιγραφὴ αὐτῆς καὶ ἀνεπαρκής, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὁ πεζὸς λόγος, ἵνα ἀποδώσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἀποκομίζει ὁ θεατὴς ἐκ τῆς θέας τοῦ μνημείου [1].

1. Βλ. εἰκ. 1. Αἱ διαστάσεις τοῦ ἔργου εἶναι βασικῶς αἱ ἀκόλουθοι: Ὕψ. μετὰ τῆς πλίνθου 0,92, πλ. 0,65 μ. Πλίνθος 0,50 × 0,22 × ὕψ. 0,055 μ. Πρόσωπον ὕψ. 0,17 × 0,13 μ.

Τὸ παρὸν ἐπέχει θέσιν πρώτης παρουσιάσεως τῆς Σφιγγός, τῆς ὁποίας ἡ τελικὴ δημοσίευσις θέλει ἐπακολουθήσει μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀρ-

Θριαμβική, ἀνεξιχνίαστος, πλήρης ἐσωτερικῆς ζωῆς καὶ ἐξωτερικοῦ κάλλους, ἀποπνέει φῶς, κίνησιν καὶ χάριν, εὔθραυστον θηλυκότητα καὶ συγκρατημένην δύναμιν! Ὁ καλλιτέχνης, ὅστις ἐλάξευσε τὴν μορφὴν αὐτῆς, ἐπέτυχε νὰ συνδυάσῃ εἰς αὐτήν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὸ κάλλος τῆς Ἀφροδίτης, τὴν σοφίαν τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν σεμνότητα τῆς Ἥρας καὶ τὴν ὑπερήφανον ζωικὴν δύναμιν τῆς λεαίνης, συνδυαζόμενα πρὸς τὴν ἐξωγηΐνην ἀφαίρεσιν τοῦ φανταστικοῦ ζώου.

Ἡ Σφὶγξ τῆς Κορίνθου ἀνευρέθη εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Κορίνθου [2], μεταξὺ τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς σημερινῆς θέσεως Ἀετόπετρα, πρὸς δυσμὰς τῆς τελευταίας συστάδος τῶν τάφων, οἵτινες ἀνεσκάφησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Πατρῶν [3]. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἀνήκει καὶ αὕτη εἰς νεκροταφεῖον, καὶ δὴ εἰς ἐπιτύμβιον μνημεῖον τοῦ ὡρίμου β΄ τετάρτου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., καὶ ἔχει κατασκευασθῆ ὑπὸ Κορινθίου τεχνίτου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν εἶναι γνωστόν, ἀλλ' ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ ἀνευρεθῇ, λελαξευμένον, ὡς εἶναι σύνηθες, ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς Σφιγγός. Δὲν δυνάμεθα, βεβαίως, νὰ γνωρίζωμεν πρὸς τὸ παρόν, ἐὰν ἡ Σφὶγξ ἔκειτο εἰσέτι κατὰ χώραν, ὡς καὶ ἐὰν σώζωνται τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ μνημείου, ἵνα ἐπιτευχθῇ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ. Ἐλπίζεται ὅμως, ὅτι ἡ ἤδη ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ θὰ προσφέρῃ ἐπαρκῆ περὶ τούτου στοιχεῖα [4].

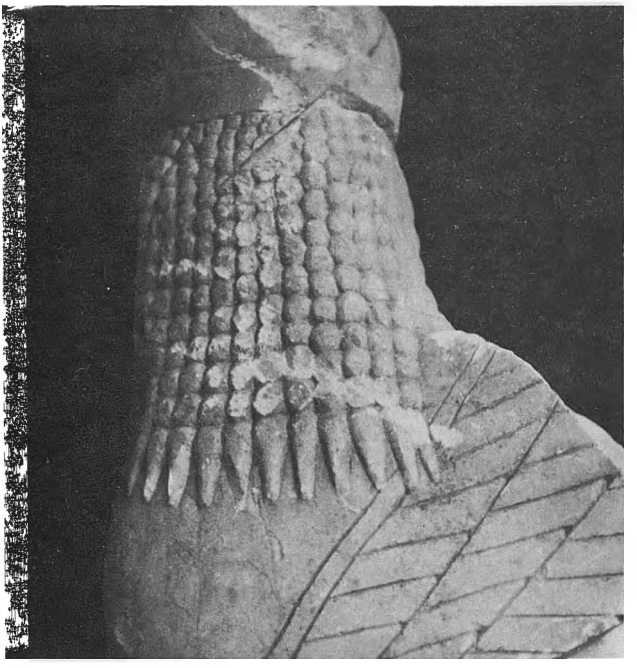
Εἰκ. 2. Ἡ Σφὶγξ τῆς Κορίνθου

χαιοτήτων κ. Χ. Κριτζᾶ, ὅστις συνεργάζεται καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφήν.

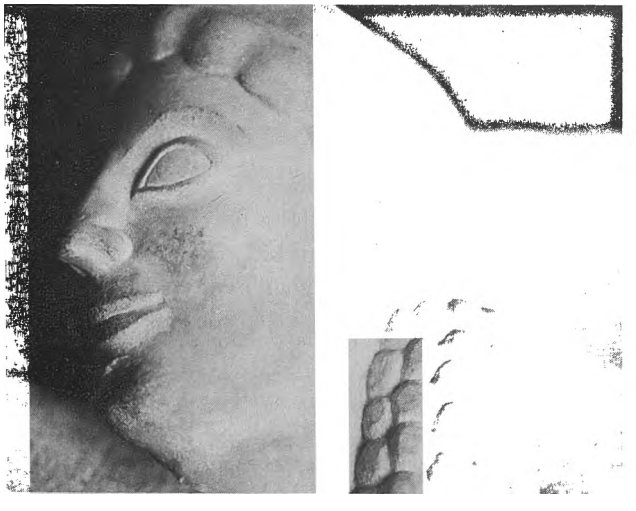
2. Βλ. ε ἰ κ. 5, πρβλ. Corinth I, σελ. 108, εἰκ. 76. Ἡ περιοχὴ παρουσιάζει ἀραιὰ ὄστρακα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας διαφόρων ἐποχῶν.

3. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σελ. 121, 123. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σελ. 166 - 67. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σελ. 122 - 127. Ἐὰν τελικῶς τὸ μνημεῖον ἀποδειχθῇ ὅτι εὑρίσκετο κατὰ χώραν, τὸ νεκροταφεῖον τῆς Κορίνθου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν θὰ κατελάμβανε τεραστίαν ἔκτασιν.

4. Παρόμοιον μνημεῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ τοῦ τάφου τῆς Λαΐδος (Παυσ. II 2,4).

Εἰκ. 3. Λεπτομέρεια τῆς διευθετήσεως τῆς κόμης τῆς Σφιγγὸς
Εἰκ. 4. Λεπτομέρειαι τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ, τῶν ρωθώνων καὶ τῶν χειλέων

Ἡ Σφὶγξ ἔχει λαξευθῆ ἐπὶ λευκωποῦ μετὰ φαιῶν νευρώσεων μαρμάρου, οὐχὶ ἀρίστης ποιότητος, ἴσως προερχομένου ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Γερανείων. Τοῦτο παρουσιάζει ἔντονον ὁμοιότητα πρὸς τὰ β΄ κατηγορίας ἀττικὰ μάρμαρα (ὡς τοῦ Ὑμηττοῦ ἢ τῆς Βάρης)[5].

Ἡ ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν ἔχει γίνει ἀδρομερῶς, ἀλλὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε κίνησις καὶ ζωὴ νὰ διαπνέῃ ταῦτα[6]. Ἡ Σφὶγξ παριστάνεται καθημένη ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Τὸ σῶμα αὐτῆς βλέπει πρὸς τὰ ἀριστερά, ὡς τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν διασωθεισῶν Σφιγγῶν, ἡ δὲ κεφαλὴ βλέπει κατὰ τὸν θεατήν[7]. Ἡ κεφαλὴ εἶναι καλῶς καὶ διὰ τοιούτου τρόπου προσκεκολλημένη διὰ ραδινοῦ λαιμοῦ ἐπὶ τοῦ λεοντείου σώματος, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς πλήρης ἡ χαρακτηριστικὴ ἀρχαϊκὴ ἀκινησία. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἡ διευθέτησις τῆς κόμης ἐγένετο κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ διατηρῆται εἰς αὐτὴν τοιαύτη κίνησις, ὡς μόλις ἡ κεφαλὴ νὰ ἐστράφη πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ θεατοῦ[8]. Οὕτω τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τῆς κομμώσεως εἶναι διατεταγμένον κατὰ βοστρύχους[9], ὧν αἱ ψῆφοι εἶναι διατεταγμέναι ἐλευθέρως πως καὶ οὐχὶ κατὰ σειράς, ἐπαλλήλως καὶ καθέτως διαχωριζομένας (εἰκ. 3). Ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου πίπτει τμῆμα ὁριζοντίας κομμώσεως, αὐτόνομον, ὅπερ κυρίως δίδει τὴν ἐντύπωσιν τῆς κινήσεως.

5. Εὐχαριστῶ τὸν γλύπτην κ. Σ. Τριάντην, ὅστις συνεζήτησε μετ' ἐμοῦ τὸ θέμα τῆς Σφιγγὸς καὶ μοὶ παρέσχε σχετικὰς πρὸς τὰ μάρμαρα κλπ. πληροφορίας.
6. Βλ. εἰκ. 6.
7. Βλ. εἰκ. 6.
8. Βλ. εἰκ. 8.
9. Βλ. εἰκ. 8.

Ἡ κόμη, χωριζομένη εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου, συγκρατεῖται διὰ ταινίας μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως μαιάνδρου, τῆς ὁποίας ἴχνη μόνον διασώζονται. Ἡ ὅλη κεφαλὴ ἔχει κανονικὸν σχῆμα, ἐλαφρῶς πεπιεσμένον μόνον εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἡ ταινία περισφίγγει τοὺς βοστρύχους.

Τὸ πρόσωπον, ᾠοειδὲς τὸ σχῆμα, ὀξυνόμενον ἐλαφρῶς κατὰ τὸν πώγωνα, παρουσιάζει ἁρμονικὰ χαρακτηριστικά, ἅτινα προσδίδουν γυναικείαν ἑλκυστικότητα εἰς αὐτό. Οἱ ὀφθαλμοί, ἔμπλεοι φωτὸς καὶ ρέμβης, εἶναι ἐξειργασμένοι κατὰ τρόπον, ἐνθυμίζοντα ἐργασίαν ἀναγλύφου (εἰκ. 4). Τὴν αὐτὴν ἁδρὰν ἐργασίαν, καθ' ἣν οἱ ὀφθαλμοὶ λαξεύονται οὕτως, ὥστε νὰ προέχουν ὡς σύνολον ἐκ τοῦ βάθους τοῦ προσώπου ἀφιέμενοι εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῶν κογχῶν ἐπίπεδον, παρατηροῦμεν καὶ εἰς

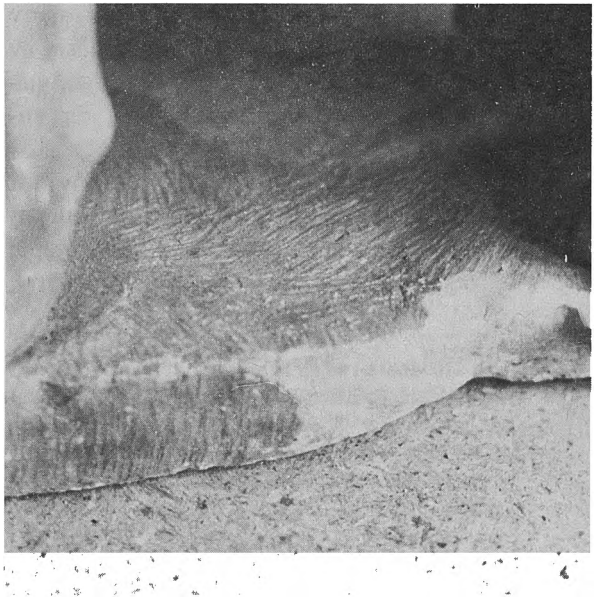

Εἰκ. 6. Λεπτομέρεια τοῦ ὀπισθίου ἀριστεροῦ ποδὸς

Εἰκ. 7. Ἴχνη τοῦ ἐργαλείου λαξεύσεως ἐπὶ τῆς βάσεως

Εἰκ. 5. Λεπτομέρεια τοῦ στήθους, ἔνθα διακρίνονται αἱ δι' ἐγκαυστικῆς γραφεῖσαι φολίδες καὶ αἱ ἐγχαράξεις τῶν πτερῶν

ἕτερα ἔργα χαρακτηριστικὰ τῆς Κορινθιακῆς τέχνης, κυρίως δὲ εἰς τὰ ἀνάγλυφα ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας [10], πρὸς τὰ ὁποῖα μεγίστη ὁμοιότης τῆς Σφιγγὸς παρατηρεῖται. Αἱ ὀφρύες παριστῶνται ἐλαφρῶς ὑπερυψωμέναι, ἐνῷ ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τὸ περίγραμμα τῆς ἴριδος εἶναι κεχαραγμένα διὰ λεπτῆς γραμμῆς. Οἱ ρώθωνες τῆς λεπτῆς ρινός, ἥτις ἐνθυμίζει τὴν κατατομὴν τοῦ Κούρου τῆς Τενέας, ἔχουν ἀποδοθῆ φυσικῶς, ἐνῷ τὰ πτερύγια εἶναι ἐλαφρῶς ἠνεῳγμένα, ὡσὰν νὰ δεικνύουν ζωηρὰν ἀναπνοὴν ἐκ τῆς μόλις διακοπείσης κινήσεως [11].

Τὰ ὦτα ἔχουν λαξευθῆ εἰς τὴν κανονικὴν περίπου αὐτῶν θέσιν, σχεδὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου λαξεύσεως. Δὲν παρουσιάζονται πλαστικῶς, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἔχει ὁριστικῶς ἐγκαταλειφθῆ ἡ ἑλικοειδὴς αὐτῶν ἀπόδοσις, χαρακτηριστικὴ παλαιοτέρων ἔργων, παριστωμένου κατὰ φύσιν τοῦ τράγου καὶ διὰ σχεδὸν ἀφανοῦς ἐξάρματος τοῦ ἀντιτράγου, ὅστις δυσκόλως διακρίνεται [12].

Τὰ χείλη πλησιάζουν πως τὴν φύσιν καὶ μόλις ἕλκονται πρὸς τὰ ἄνω εἰς ἓν λεπτότατον ἀνεξιχνίαστον μειδίαμα, χωρὶς ἀποτόμους μεταβάσεις πρὸς τὰς παρειάς [13].

Οἱ πλαστικοὶ ὄγκοι τῶν παρειῶν καὶ τῶν μαλακῶν μερῶν τοῦ προσώπου παρουσιάζουν μαλακὰς μεταβάσεις, χωρὶς ὀξείας γωνίας.

Αἱ δρεπανοειδεῖς πτέρυγες φέρουν ἐγχαράκτως τὰς λεπτομερείας τῶν πτερῶν, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ στήθους διακρίνονται αἱ φολίδες τοῦ πτηνοῦ, δι' ἐγκαυστικῆς γραφεῖσαι (εἰκ. 5).

Ὁ κορμὸς τοῦ ζώου, ἐκ παραλλήλου, εἶναι ἀναλόγου πρὸς τὸ πρόσωπον τελειότητος κατὰ τὴν διάπλασιν [14], ἀποπνέων ὅλος τὴν λανθάνουσαν κίνησιν, ἥτις συνέχει τὸ ἔργον [15]. Ἅπαντες οἱ μυῶνες εἶναι συσπειρωμένοι (εἰκ. 6), ἕτοιμοι νὰ ἐκτινάξουν ἐλεύθερον τὸ ζῶον εἰς τὸν ἀέρα ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἐνῷ οἱ πόδες αὐτοῦ μόλις καὶ ἐγγίζουν τὴν πλίνθον, χωρὶς νὰ διαφαίνεται ἐπ' αὐτῶν πίεσις. Ὡσαύτως αἱ πλευραί, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἁδρῶς λελαξευμέναι, παρέχουν τὴν ὄψιν τῆς συγκρατουμένης κινήσεως καὶ τῆς ἐντόνου ἀναπνοῆς.

Ἐξ ἄλλου, ὁ καλλιτέχνης προσέδωκεν ἐλαφρὰν καμπυλότητα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πλίνθου, ἐφ' ἧς φαίνεται ἰσορροποῦν κατὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν αἰλουροειδῶν τρόπον τὸ σῶμα τῆς Σφιγγός. Ἡ οὐρὰ διαγράφει τόξον ὑπὸ τὰ σκέλη καὶ ἀναπαύεται χαριέντως ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ζώου.

Ἐκ τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως ἐλάχιστα ἴχνη διεσώθησαν, κυρίως εἰς ἀφανεῖς πτυχώσεις τοῦ σώματος τοῦ ἀγάλματος, ἐπὶ τῶν φολίδων τοῦ στήθους (πορφυροῦν) καὶ ἐπὶ τῆς ταινίας τῆς κόμης (κυανοῦν).

Ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας, κυρίως ὅμως ἐπὶ τῆς πλίνθου [16], διακρίνονται τὰ ἴχνη τῆς σμιλεύσεως (εἰκ. 7), ἅτινα ὅμως

10. Βλ. εἰκ. 6, 10 καὶ 11, πρβλ. διὰ τὰ κερκυραϊκὰ Γ. Δοντᾶ, Ὁδηγὸς Μουσείου Κερκύρας, πίν. 4 - 5, ὡς καὶ κεφαλὴν Κούρου, πίν. 15, τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας.

11. Βλ. εἰκ. 10, πρβλ. τὰ ἀντίστοιχα χαρακτηριστικὰ τοῦ Κούρου τῆς Τενέας ἐν Richter, Kouroi.

12. Βλ. εἰκ. 7 καὶ 11.

13. Βλ. εἰκ. 6 καὶ 10.

14. Βλ. εἰκ. 9.

15. Βλ. εἰκ. 13. Διὰ λανθάνουσαν κίνησιν πρβλ. Κ. Ρωμαίου, Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος, σελ. 101 κ.ἑ.

16. Βλ. εἰκ. ἀριθ. 14.

δὲν ἐμποδίζουν, ἢ ἴσως καὶ βοηθοῦν, ἵνα προσδοθῇ ζωὴ εἰς τὴν ἐπιδερμίδα.

Ὡς πρὸς τὴν κατὰ τεχνοτροπίαν κατάταξιν τῆς Σφιγγὸς θὰ ἠδύναντο νὰ παρατηρηθοῦν, εἰς τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον, ὅσα ἐκ τῆς πρώτης ταχείας μελέτης συνάγονται.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἡ Σφὶγξ εἶναι ἔργον Κορινθιακόν, τοῦ ὡρίμου β΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., δυνάμενον νὰ καταταγῇ εἰς τὴν ὥριμον κατηγορίαν τῆς ὁμάδος τῶν κούρων Βαλομάνδρας καὶ Τενέας[17]. Ἔχει — ὁρωμένη ἐκ τοῦ πλαγίου κυρίως — μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ λεπτὰ συγκρατημένα χαρακτηριστικὰ τοῦ Κούρου τῆς Τενέας[18], ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐξεργασίαν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ προσώπου ἐνθυμίζει τὰ ἀρχαϊκὰ γλυπτὰ τῆς Κερκύρας[19], ἅτινα ἀνήκουν εἰς Κορινθιακήν, δύναται νὰ εἴπῃ τις, Σχολήν[20].

Ἐκ τῶν συγγενικῶν πρὸς αὐτὴν ἐπιτυμβίων μνημείων παρουσιάζει μεγαλυτέρας συγγενείας πρὸς τὴν κατηγορίαν Ib (575 - 550) κατὰ Richter[21], ἐνῷ ἕνια τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθοῦν καὶ εἰς μνημεῖα παλαιότερα[22].

Ὡς πρὸς τὴν κεφαλήν, ὁμοίως ἀντιστοιχίαι ὑπάρχουν πρὸς τὴν ὁμάδα III (575 - 555) τῶν Κορῶν κατὰ Richter[23], μετά τινων χαρακτηριστικῶν ἀνευρισκομένων ἤδη καὶ εἰς τὴν ὁμάδα IV.

Τέλος, ὁμοιότητες παρατηροῦνται, ὡς πρὸς τὸ σῶμα, πρὸς τὴν ἐκ Κορίνθου πωρίνην Σφίγγα καὶ τὰς λεαίνας ἐκ Περαχώρας καὶ Λουτρακίου[24].

Ὡς σύνολον ἡ Σφὶγξ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἐξωγηΐνου ὄντος, ὅπερ ἄρτι ἐπιφανέν, εὑρίσκεται ἐν ῥέμβῃ εἰσέτι εἰς τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον, ὁπόθεν προῆλθε, μεγαλοπρεπὴς ὀπτασία ἑτοίμη νὰ ἀπογειωθῇ καὶ πάλιν.

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

17. Richter, Kouroi, σελ.75 - 89, εἰκ. 210 - 272.

18. Ἔ.ἀ., εἰ κ. 245 - 246.

19. Ἔ.ἀ., ὑποσημ. 10.

20. Παρ' ὅλον ὅτι ἐλάχιστα μεγάλης πνοῆς ἔργα μνημειώδους γλυπτικῆς τῆς Κορινθιακῆς Σχολῆς ὑπῆρχον, ἡ διάκρισις τῆς Σχολῆς γίνεται ὑπὸ πάντων τῶν μελετητῶν, στηριζομένων εἰς τὴν παράδοσιν, τὰ ἐλάχιστα μνημεῖα ἐκ Κορίνθου καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς, ὡς καὶ τῆς ἀντιστοίχου γραφικῆς καὶ ἀγγειογραφίας. Σχετικῶς E. Langlotz, Frühgriechische Bildhauerschulen, σελ. 80 - 85, εἰκ. 40 - 43· Richter, Archaic Greek Art, σελ. 11 - 18 καὶ 79 - 83. N. Κοντολέοντος, εἰς Aspects de la Grèce préclassique, Les Écoles de l'Art Grec Archaïque, σελ. 79 - 81.

21. Richter, Attic Gravestones, p. 26 (reconstruction).

22. Ἡ Σφὶγξ δύναται νὰ θεωρηθῇ νεωτέρα τῆς Σφιγγὸς τῶν Σπάτων (ἔ.ἀ., ἀρ. 16, εἰκ. 54 - 57) καὶ τῆς πωρίνης τῆς Κορίνθου (ἔ.ἀ., ἀριθ. 15, εἰκ. 50 - 53) καὶ παλαιοτέρα τῆς Σφιγγὸς τῆς Ν. Ὑόρκης (ἔ.ἀ., ἀριθ. 37, εἰκ. 96 - 109 καὶ Catalogue of Greek Sculpture in the Metropolitan Museum, πίν. XV - XVIII, σελ. 11 - 13).

23. Richter, Korai. III Cheramyes - Geneleos Group (575 - 555), σελ. 44 - 46, εἰκ. 219 - 262 καὶ Group IV Lyonskore - Ephesos, σελ. 55 - 61, εἰκ. 263 - 316.

24. H. Gabelmann, Studien zum frühgriechischen Löwenbild, πίν. 5 καὶ 58.

LE SPHINX DE CORINTHE

La beauté superbe des chef d'œuvres de l'époque archaïque se trouve incorporée dans la Statue du Sphinx de Corinthe qui arriva le matin du 9 décembre 1972 au musée de Corinthe.

Œuvre de bonne époque d'un sculpteur inconnu mais de grande classe le sphinx de Corinthe provoque au spectateur un choc dès la première vue. Immobile et vivant, gisant comme un monstre surréel, mais en même temps lié à l'aspect humain à une manière parfaite, le Sphinx de Corinthe se présente comme ayant toutes les qualités d'une déesse immortelle, d'une jeune fille vraiment des plus belles, d'une jeune savante et d'une lionne vigoureuse. Elle est bien sûre le couronnement d'un monument funéraire du 2ème quart du sixième siècle. Sur son visage bien bâti on trouve les caractéristiques de cette époque, les yeux et les sourcils en arc, sculptés à la technique du relief, d'une manière qui caractérise les œuvres Corinthiennes. On peut sentir le mouvement invisible qui jaillit de tous les membres du Sphinx, de la tête qui se dirige vers le spectateur, de la chevelure qui paraît n'être pas encore immobilisée après le tour de la tête. Les muscles sont suspendus retenant un mouvement qui n'est même pas encore fini et qui paraît prêt à recommencer bientôt.

Le Sphinx de Corinthe créé par un sculpteur Corinthien du 2ème quart du 6ème siècle peut être placé parmi les œuvres mûres du groupe des Couroi de Valomandra et de Tenea, comparé aussi au groupe III - IV des Corès d'après Richter et aussi aux monuments funéraires de la catégorie Ib.

E. PROTONOTARIOU - DEÏLAKI

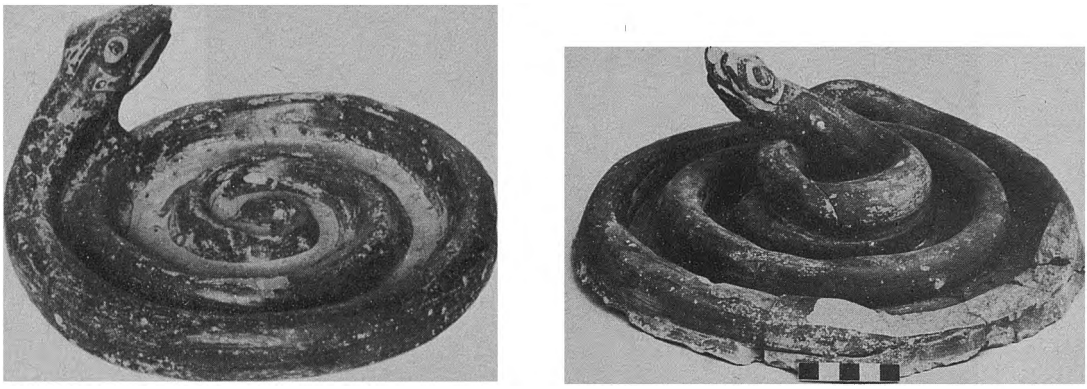

Fig. 1.

DEMETER ERINYS IN MYCENAE

The southern slope of the acropolis of Mycenae has been thoroughly examined in recent years and is still being excavated. The painstaking excavations of Professor George Mylonas have shown that a « Cult Center of Mycenae » existed in the area hitherto known as « The Tsountas House ». The finds of Tsountas, Wace, Lord William Taylour and Mylonas are akin to what we already know about Minoan - Mycenaean religion. The monograph of Professor Mylonas, which has just appeared in the series of « Monographs of the Academy of Athens », gives a detailed account both of the excavations and of the religious problem[1]. According to his results, a war goddess (or goddesses), a fertility and a family and marriage goddess were venerated in this centre (pp. 28, 29 and 33).

Surely the most interesting finds concerning religion are a dozen of clay idols, both curious and hideous, found by Lord Taylour in this area of Mycenae. The excavator has given several reports of this extremely interesting find; one of them was published in this periodical[2]. The author believes that the idols may represent male and female beings, but the fact that some of the idols are baldheaded hardly justifies sex division. Such baldheaded idols can also be female beyond any doubt, as the Gazi and Karphi

1. The Cult Center of Mycenae, Monographs vol. 33 (1972) pp. 1-35 and pl. I - XIV (in Greek and English).

2. AAA III (1970) p. 72 ff. with plan I and figs. 1-8. Cf. Antiquity 43 (1969) p. 91 ff. and 44 (1970) p. 270 ff.

Fig. 2.

examples prove. In Archaeologia Homerica I have given the explanation that real women's hair was put on the heads of the goddesses' figures, perhaps as a dedication. Shaven heads are alien to men and women of the Minoan - Mycenaean race[3]

The idols in question present two main features : first, that they are purposely made and painted to represent extremely fierce and ugly looking female beings (fig. 2); and second, that large coiled snakes modelled in clay were found with the idols (fig. 1), not

3. Archaeologia Homerica B 14 and pl. B Ia, and Marinatos - Hirmer, Crete and Mycenae, figs. 128-129. Mylonas, too, does not accept the division of the idols into male and female (p. 29).

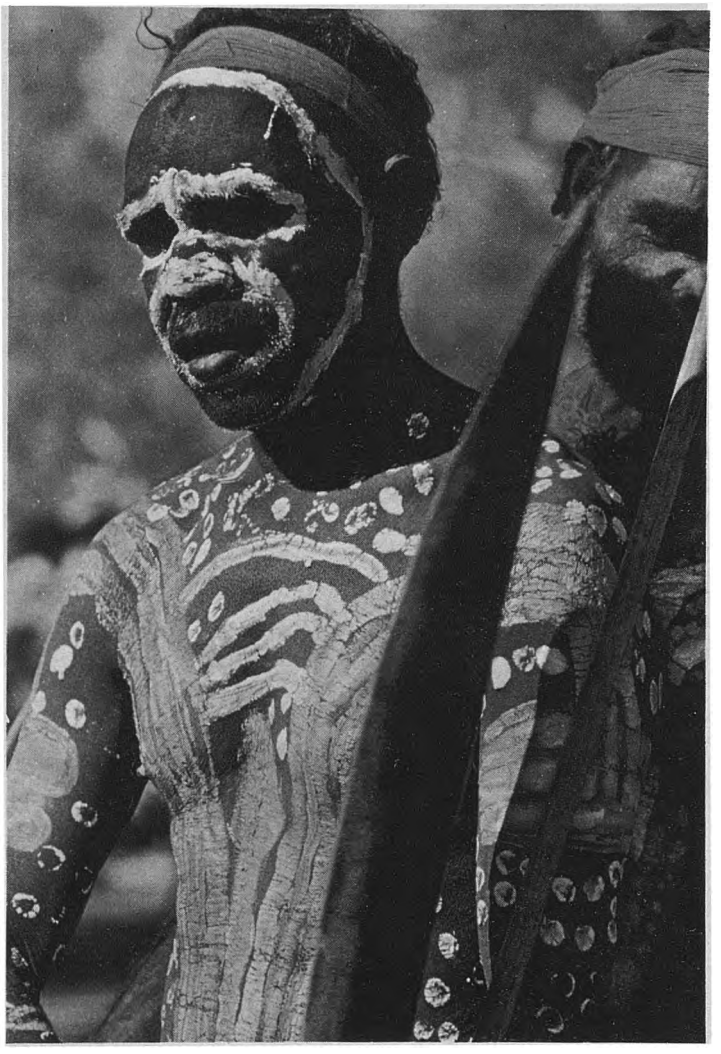

Fig. 3.

to mention that several holes on the idols themselves may have served for fastening upon them either snakes or other symbolical items of perishable material (fig. 3).

From the very first unearthing of these idols I have characterized them as chthonian in nature, as a kind of "Erinyes". The snake is not a bad company for such goddesses, but the idea of chthonian deities with their snakes is also associated with fertility. Deities of death and of fertility are the same thing, the classical example being the Greek Persephone.

Demeter, the Earth - Mother and Poseidan, the Husband-of-the-Earth, are so intimately connected that no further comment is necessary here. This is quite apparent in Arcadian religion

and myths, which maintained their primitive character in the mountainous and isolated Achaean populations of Arcadia. The zoomorphic appearance of both Demeter and Poseidon in Arcadia is another indication of their primitiveness.

Now, it is interesting to observe that Poseidon, the chief god of the Peloponnesian Achaeans, was originally an equally chthonian god as his consort De-Meter, therefore his epithet ἐνοσίδας in Pindar and ἐννοσίγαιος in the epic language (The Shaker of the Earth). On the other hand, Demeter was venerated as *Erinys* in Arcadia, and the epic poet Antimachos praised her cult under this quality in Thelpusa. Poseidon, on the other hand, was venerated at Amnisos in Crete, according to the Knossos tablets, as *ennosigaios (enesidaone Aminiso kerena rene)*. This fact gives us the right to applaud the opinion of Prof. L. Stella that the *Erinu* of the Knossian tablets, to which offerings are dedicated, was nothing else but Demeter Erinys of the Arcadian tradition. It is reasonable to suppose that the same cult of Demeter Erinys existed also in Mycenae. It is, of course, another question, whether or not this goddess was the same thing with the Furies of Orestes, which automatically come to one's mind [4].

Our three figures show: 1, two of the snake-coils found together with the idols; 2, one of the Mycenae clay idols; and 3, an Australian aboriginal painted similarly to the idols. The body-paintings represent "clouds and rain". From R. Breeden, Nomads of the World (Nat. Geogr. Society, 1971).

Prof. SP. MARINATOS

4) Paus. VIII, 25,4. Erinu of Knossos as Demeter-Erinys in Arcadia, see L.A. Stella, La Civiltà Micenea (Incunabula Graeca VI (1965) p. 233 and 234).

